

A NŐ A XVIII. SZÁZAD MAGYAR TÁRSADALMÁBAN

ÍRTA
BOBULA IDA DR.

BUDAPEST
1933

KIADJA A MAGYAR TÁRSADALOMTUDOMÁNYI TÁRSULAT

KERTÉSZ JÓZSEF KÖNYVNYOMDÁJA, KARCAG

Gyakrabban előforduló rövidítések.

- N. M. = Magyar Nemzeti Múzeum.
- E N. M. = Erdélyi Nemzeti Múzeum.
- O. L. = Országos Levéltár.
- M. A. K. = Magyar Asszonyok Könyvtára.
- M. V. H. = A székeli gróf Teleki nemzetség marosvásárhelyi levéltára.
- H. H. S. A. = Bécsi Haus- Hof- und Staatsarchiv.
- M. T. A. = Magyar Tudományos Akadémia.
- M. T. T. = Magyar Történelmi Társulat.
- M. T. É. = Magyar Történelmi Életrajzok.

ELŐSZÓ.

A magyar nők összefoglaló történelme még megíratlan. Annak előkészítéséhez szeretnék hozzájárulni a jelen tanulmány-nyal. Más országokban számos könyv jelent meg, mely a nők helyzete szempontjából vizsgálja a történelmet; de a mi törté-
netíróink között nem akadt, aki ilyen irányú nagyobb munkára vállalkozott volna. A külföldi összefoglaló művek szerzői pedig, Meiners, Gide, Letourneau, Butler, Johnson, Strachey, Lange és Bäumer, akár a női jogokról, akár a nők helyzetéről vagy a nőmozgalmak történetéről írnak, egyben megegyeznek: nem vesznek tudomást arról, hogy egy, a Duna partján élő kis szittya nemzet története, éppen a nők helyzete szempontjából, rendkívül figyelemreméltó sajátságokról és a maga nemében egyedülálló kultúráról tesz tanúságot.

A magyar történelemkönyvek itt-ott megemlékeznek egy-egy nőről, de a nők ügyét egységesen nem tárgyalják. Pedig az eredmény a nagy magyar per fegyvertárába való lenne. Ha nemcsak állító mondatban fogjuk odavetni, hogy a magyar ember erősen tiszteli a nőket, hanem cáfolhatatlanul bebizonyítjuk, hogy a magyarság ősi kultúrájának volt alapvető eleme az intézményekben és a valóságos életformákban megnyilvánuló nő-tisztelet, amit csak a zivataros századokban erőre kapó idegen befolyás tudott ideig-óráig elfojtani, ezzel sokat nyerhetünk a nyugati kultúrnépek, különösen a nemzetközi viszonylatban hangadó angolszászok szemében, akik nemzetek kultúráját egyebek közt a nő által elfoglalt helyzettel is mérik.

Bizonyítékaink még nincsenek használható formában össze-szedve, szerte hevernek a magyar történelem forrásanyagá-ban. Egy-egy részletre vonatkozólag törtétek kísérletek, így sok értekezés jelent meg a nők jogáról Magyarországon, Cserei

tizennyolcadik századi munkájától kezdve egészen Máday dr. szélesebb megalapozású könyvéig. Ez utóbbi mindmáig a legjobb és leghasználhatóbb mű, az anyag legteljesebb áttekintése; sajnos éppen az alapvető kérdésekben hangoztat oly nézeteket, melyek nem mindig látszanak helytállóknak. Kevesebb értekezés szól a régi magyar nőnevelésről, asszonyok munkájáról és törekvéseiről. Van végül a sok rossz mellett néhány kitűnő női biográfiánk. Ezek közül mindazt, amit összegyűjtenem sikerült, felsorolom e tanulmány bibliográfiájában. Összefoglaló mű azonban, egy-két hasznavehetlen, „regényes“ próbálkozáson kívül nincsen.

Nemcsak a magyar kultúrtradíciók alapján vívott nemzetközi küzdelemben hiányzik mint komoly érv a magyar nő története. Talán még jobban hiányzik itthon, e forrongó időkben, mikor szemünk előtt változik meg számos szomszédságunkban élő nemzet társadalmi struktúrája. Nálunk is jöhetnek változások, melyek felszínre fogják dobni a nőkérdést. S a múltak tapasztalataiból megtanultuk, hogy a megoldásnak, ha azt akarjuk, hogy tartós legyen, a nemzeti lélek tradícióival kell összhangban lennie. Arra pedig, hogy mi e tradíció lényege, eredete és magyarázata, csak a történelem, az élet nagy tanítómestere adhat választ. Homokra építünk, ha a történelmi perspektíva elhanyagolásával cselekszünk.

Végül — bár halkán, mint zivataros időkben illik — említsük meg, hogy van még egy szempont: vagyunk néhányan, akik egyszerűen tudni szeretnénk ősanyáink életéről, sorsáról és világáról.

E tanulmány célja: női szempontból végigtekinteni a magyar történelem tíz százada közül legalább egyen, a tizennyolcadikon. Megállapítani a nő helyzetét a jogrendszerben, a családban és a társadalomban, részvételének mértékét az anyagi és szellemi javak termelésében, nyomon követni a mindezek terén beálló változásokat, végül választ keresni arra a vitatott kérdésre, hogy lényegileg változott és javult-e idők folyamán az asszonyok sorsa és helyzete. Az hogy a vizsgálódást egyetlen századra kellett korlátozni, sajnos már eleve lehetetlenné teszi a teljes és egységes áttekintést. A gáláns XVIII. század mégis sok szempontból jellemző és módot nyújtott néhány általános érvényű elv megállapítására, úgy hogy talán nem alaptalanul reményelem: azok, kik az asszonyok útját keresik, az utat, mely

a múltból a jelenen át a jövőbe visz, e kis részletmunkán át s meg fogják sejteni a fejlődés biztató, felfelé törő hullámvonalát.

A munkámban való segítségért hálás köszönetet mondok Hóman Bálint dr. m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszter úrnak, ki annak idején, mint a Nemzeti Múzeum főigazgatója megértő szívességgel könnyítette meg számomra a kutatást, Angyal Dávid dr. professzor úrnak, aki mint a Bécsi Magyar Történeti Intézet igazgatója értékes tanácsaival támogatott, Lábán Antal dr. igazgató úrnak és Jánossy Dénes dr. kormány megbízott úrnak, kik a bécsi könyvtárakban és levéltárakban végzett kutatásaim közben voltak segítségemre, Pleidell Ambrus dr. levéltáros úrnak, ki az Országos Levéltárban tette ugyanezt, Czeke Marianne dr. könyvtárőr asszonynak, kitől becses adatokat és útbaigazításokat kaptam, Kolosváry Bálint dr., Szandtner Pál dr., valamint Rugonfalvi Kiss István dr. egyetemi professzor uraknak, kik munkám átnézésével fáradni és engem forrásokra és szempontokra figyelmessé tenni szívesek voltak.

El nem múló hálás kegyelettel jegyzem felvégül Klebelsberg Kunó gróf nevét, kinek buzdítása, munkám iránti jóakarató érdeklődése és támogatása nélkül az létre sem jöhetett volna. Ez a marék búza is az Ő vetéséből való.

Budapest, 1933. október hó.

Bobula Ida dr.

I. RÉSZ. A MAGYAR NŐ A SZÁZAD ELEJÉN.

1. A JOGI HELYZET.

A rendi Magyarország asszonyainak jogi helyzetét tanulmányozva látjuk, hogy ősanyáink jussa a mai asszonyokéhoz képest nem volt irigylésreméltó. A törvény nem tekintette őket a férfiakkal egyenrangúaknak, az örökösödésnél megrövidültek és oly korlátozások álltak fenn velük szemben, melyek mai jogérzésünket mélyen sértenék. Mégis, ha a magyar asszonyok jogi helyzetét összehasonlítjuk azzal, amelyben a nők Európa kultúrországjaiban egészen a múlt századig éltek, — feltűnik, hogy az asszonyoknak nálunk még mindig jobb dolguk volt, mint másutt. Egy múlt századi jogászunk szerint „a nők oly teljes és majdnem korlátlan jog- és cselekvésképességgel sehol a világon nem bírtak s bírnak, mint amilyen engedve van a magyar nőnek.”¹ Ez a kijelentés 1886-ban még alig volt túlzás, mert a magyar jog valóban sokkal megelőzte a nyugati országokét.

A nőket illető dolgokban nálunk az Árpádkor óta küzd egymással két különböző irányzat. Az egyik a patriarchális, asszonyelnemő irány, mely a nő magánjogainak, tulajdonának, önrendelkezésének és közéleti szerepének visszaszorítására tör s a minden nő feletti örökös gyámság intézményét igyekszik meghonosítani. Ezt az irányzatot könnyű megérteni. A középkorban alakult ki és három forrásból szűrődött össze: a patriarchális római jog hagyományából, mely az asszonyt a bölcsőtől a sírig gyámság alatt tartja, a germán hagyományból,

¹ Tóth Lőrinc: A magyar nőkről. Függelék Gide Pál A *nők joga* című könyvéhez. Budapest, 1886. M. T. A. II. 399. 1.

mely szintén a gyámkodás, a „Munt“ alapján állt,¹ végül a kánonok szelleméből, melynek éppen a nőkre és a családra vonatkozó részeit sokszor befolyásolta a patriarchális zsidó hagyomány és egyes aszkéta egyházatyák szent haragja is a bűnre csábító Éva iránt.

A középkor folyamán magától értetődő, általános érvényű tétel volt egész Európában, hogy a nő a férfivel szemben másodrendű ember. A köz szempontjából kevésbé értékes és hasznos tényező, testben-lélekben gyengébb, hitványabb teremtmény. A törvény előtt, örökösödés szempontjából nem egyrangú.² A paradicsomi bűnbeesés óta a férfi hatalma alatt kell élnie s a férfi magasabb rangjának és hatalmának az élet minden megnyilvánulásában kifejezést kell nyernie. Udvari ceremóniáknál például a feleség mindig rangban másodikként követi férjét, épp így a leánytestvér a fiútestvért. Még a halálban sem egyenlőek; nőt mindig kisebb gyász illet, mint férfit.³

Johann Christian Lünig 1719-ben megjelent nagy ceremóniatudományi munkájában részletesen magyarázza, hogy miért követik a nők rangban a férfiakat. Lünig szerint isten a férfit és nőt eredetileg egyenrangúaknak teremtette. Hanem a nő azt a vakmerőséget követte el, hogy Isten jogos rangelsőségét nem akarta elismerni, ezért a megsértett Úr elégtételt vett magának és a nőt lefokozva, a vele eredetileg egyenrangú férfi hatalma alá vetette.⁴ — Lünig annyira naiv, komoly és jóhi-

¹ „Begrifflich war die Munt kein Schulzveihällnis im Intesse des Untergebenen, sor dem Gewalt im Intesse des Hausherrn, wohl dieser, aber nicht jener hat Anspruch auf die Munt. Ihr Motiv lient im Interesse der einheitlichen Leitung des Hauswesens durch seinen Repräsentanten. Die Munt bedeutet politisch: Beherrschung persönlich unfreier Menschen, ökonomisch: Verfügung über unbezahlte Arbeit. Das motiv der Munt liegt daher nicht in bestimmten Eigenschaften oder Mängeln der Unterworfenen, Wehrunfähigkeit, Unreife der Geisteskräfte, Unselbständigkeit wegen Geschlechtsschwäche waren nicht Motiv der Munt. Denn weder fand sich bei jedem Munt-unterworfenen ein derartiger Mangel, noch war jeder der einen derartigen Mangel halle, falsächlich Muntunterworfen.“ E. Oekinghaus: Die gesellschaftliche und rechtliche Stellung der deutschen Fiau. Jena, 1925 Fischer. 7. 1.

²L. Holub József: Végrendeleti jogunk. A leánynegyed, stb.

³ Tagebuch des Fürsten Johann Josef Khevenhüller-Meiscb. Herausgegeben von Dr. J. Schilller. Wien, 1907. VE. 335- I. (Hof Klag Ordnung.)

„Doch da das von Gott erschaffene Weib ihrem Schöpfer den ihm von rechlswegen zukommenden Vorzug nicht gegönnet, sondern sich mit demselben durch Genirssung der verbotener Frucht zu panfiziren gesucht, so hat der dadurch beleidigte Herrscher Himmels und der Erden dieses so kühne

szemű, hogy nem háborít fel, inkább humorosan és tanulságosan hat, mikor az Úristent úgy festi le, mintha az kicsinyes és hiú, XVIII. századbeli fejedelmecske, vagy ceremóniamester lenne. Eklatáns példája ez az ember azon gyengeségének, hogy istenét saját képére próbálja formálni.

A biblia után a klasszikus hagyománynak volt legjelentősebb szerepe az újkori kultúra kialakulásában. S tudjuk, hogy a görög-római világnak is megvolt a maga istenei tekintélyével támogatott magyarázata a nők elnyomására. A mitológia szerint Athén neve felől folyt a vita, mikor a Poseidon-párti férfiakat leszavazták az Athéna pártján álló nők. Poseidon kívánságára történt ezután, hogy a nőket megfosztották polgári és szavazati joguktól, valamint attól, hogy gyermekeiknek ők adjanak nevet. A józan ésszel és az alapjában véve méltányos emberi érzéssel ellenkező asszonyelnyomást így okozta meg a görög-római kultúra, mely közvetlenül, majd a renaissance közvetítésével is oly erősen hatott az európai kultúrára. E mítosz igazolja és magyarázza, már annyira amennyire, azt a tökéletesen patriarchális világnézeti alapot, melyen mai jogunk »anyja, a római jog épült. A római jog pedig a nőkről való felfogását a Senatusconsultum Velleianum-ban kristályosította ki, mely megtagadja a nőktől a magánjogi cselekvőképességet. A Senatusconsultum Velleianum hatása aztán elért jóformán minden újkori jogrendszerbe.¹

Az említettekkel szemben a keresztény középkornak a nőkre kedvező motívumai gyanánt ismeretesek a lovagszellem kialakulása és a Mária-kultusz némi visszaverődő fénye. Csak-hogy ezeknek nem szabad túlzott jelentőséget tulajdonítani, mert az, hogy egy nőt csodálatosképen kiemelt Isten a többi közül, még nem tette tiszteltté valamennyit és nem ingatta meg

Unterfangen Jure talionis geahndet, und die ihm gleich zu seyn suchende Eva aus dem stände der Gleichheit mit ihr, durch sie verführtem Manne gesetzt, und sie der Bothmässigkeit desselben vermöge seiner unumschränkten Macht unterworfen wenn Er zu ihr gesagt: Dein Wille soll deinem Manne unterworfen, und Er soll dein Herr seyn; und also foglich dem Mannlichen Geschlechte den Vorzug vor dem weiblichen eingeräümet. Und hieraus erkennt mann gleichfalls die wahre Ursache, warum das mannliche Geschlecht dem weiblichen praeferiret werde.“ Johann Christian Lünig: Theatrum Ceremoniie Historico-Politicum. Leipzig, 1719. 8—9. 1.

¹ L. Gide Pál: A nők joga. Budapest, 1886. M. T. A.

a női természet rosszraajló voltában való hitet. Lovagok pedig a lovagkorban is kevesen voltak.

Az anyajog nyomait Bachofen már a görög regékben is csak mint töredékes hagyományt találta meg¹ s azok a germánoknál is egyre halványabbá válnak.² A patriarchális család és államrendszer kizárólagos uralmát látjuk egyre nyomasztóbbá válni a nő felett, akit a teljes kizsákmányolástól és lealacsonyítástól, az erre mindég hajlamos emberi gonoszság és ostobaság közepette csak Jézus diadalmas tanításának mélységes és általános érvényű humanitása véd meg.

A középkori asszony sorsa szolgálósors. Férjének a nő csak többé-kevésbé becsült, jobbfejta cselédkéje. Női, anyai, feleségi méltóságot alig ismer el a társadalom. A nő komoly érdemet és tiszteletet csak azáltal szerezhethet, hogy felveszi valamely szerzetesrend fátyolát. Egyébként örökké visszatér vele szemben a szemrehányás, hogy ő asszony, minden bajnak és gonosznak forrása, a kísértés eszköze, aki miatt elkárhozott az emberiség. Germánok, latinok s a zsidó hagyomány megegyeznek abban, hogy a nő gyenge és rosszraajló lény, aki emberi jogokkal és szabadságokkal a köz érdekében nem bírhat, — viszont a köz és a család érdekében való a nőt a világ minden kísértésétől és harcától, de egyben örömétől és szabadságától is elzárva, szellemi sötétségben s anyagi függésben tartva dolgoztatni a konyha körül.

A honfoglalás utáni időkben kétségkívül ez a patriarchális irányzat szivárgott hozzánk minden oldalról a nyugati kultúrával. Annál titokzatosabbak, rejtettebbek a forrásai annak a másik irányzatnak, melyet Máday „paritásosának nevez³ és amely az európai közfelfogással szemben, szinte hihetetlenül korán és a maga nemében egyedülállóan, a nő egyenjogúságát és a férfiével egyenlő értékelését igyekszik érvényre juttatni.

Mikor a nők az Európa legnagyobb részében érvényes jogi felfogás szerint teljes életükben gyámság alatt álltak (tutelle du sexe, Geschlechtvormundschaft) és sem személyükkel, sem vagyonukkal nem rendelkezettek szabadon, a magyar jog, — még

¹ Johann Jakob Bachofen: Das Mutterrecht, eine Untersuchung über die Gynäkokratie der alten Welt nach ihrer religiösen und rechtlichen Natur Stuttgart, 1861.

² P. Krische: Mutterrechtsgesellschaft. München, 1927. G. Müller. 185. 1.

³ Máday Andor dr.: A magyar nő jogai. Budapest. 1913. Athenaeum. 36.1.

a Tripartitum keletkezése idején is, — csak a hajdon leányok feletti gyámságot ismeri¹ és e téren túltesz a nők iránt legkedvezőbb ó-germán, illetőleg skandináv jogon is.

Az első magyar nő, kiről történelmünk megemlékezik, Sarolt, Géza fejedelem felesége. Ennek helyzete férje mellett olyan egyenrangú volt, hogy ez az Európában akkor ismeretlen, halhatlan jelenség felháborította a nyugati történetírókat. A legnagyobb rosszalással jegyezték fel róla, hogy a férfiakkal együtt lovagol, iszik, résztvesz az ország kormányzásában és befolyásolja férjét. Forgatná inkább a rokkát! — kiált fel a nyugati társadalmi rend képviselőjében Thietmár, az egykorú krónikás.² Pedig Szent István anyja nem lehetett valami visszataszítóan elférfiasodott különc nő, sem pedig az országalkotó Géza olyan kezes, gyámoltalan férj, amilyennek a nyugatiak festik. Csakhogy nem szolgálónak tartotta a feleségét, hanem uralkodótársnak, *asszony-nak*, amely szó ősi jelentése: uralkodónő.³ S a honfoglaláskori sírleletek, a nagy díszben és lókoponyával eltemetett női csontok tanúsítják, hogy nem Sarolt volt az egyedüli kivétel: az asszony társadalmi helyzete nem lehetett alárendelt.⁴ Úgy látszik, hogy ezek a nemzetté is nemrég szövetkezett keleti lovasok, akik a kereszténység roppant szellemi kultúrájának még kapuja előtt álltak, a nő emberi értékelése terén sajátságos nobiletást hoztak magukkal, melyhez foghatót a nyugati népek csak az elkövetkező ezer évben tudtak kifejleszteni, akkor is csak legműveltebb nemzeteikben.

A magyar nő sohasem volt férje rabszolgája. Szent István törvénykönyvében van egy érdekes rendelkezés, mely kimondja, hogy azok a férfiak, akik feleségeik elől kiszöknek az országból, vagyonukat veszítik.⁵ Már pedig a rabszolgája elől senki elszökni nem szokott. Hogy erre a törvényre Magyarországon szükség lehetett, az éles fényt vet a nőnek a családban és a társadalomban elfoglalt tekintélyes helyzetére, mely lényegében sokáig változatlan maradt.

¹ Tripartitum. I. Könyv, 112. cím.

² Passió Sancti Adalberti Episcopi et Martyris. Cap. 23. Pertz, IV. 602 Bielowski. I. 211.

³ Horger Antal: Magyar szavak története. Budapest, 1924. 119. 1.

⁴ Dr. Fettesch Nándor úrnak, a Magyar Nemzeti Múzeum örének szíves szóbeli közlése.

Szent István törvénykönyve. Marczali: Enchiridion Fontum Historiae Hungarorum. Budapest, 1902. 76. 1.

Míg a régi angol jogfelfogás szerint a férjes nőnek nem lehet akarata és személyisége, vagyonával férje rendelkezik, ki őt büntetheti, fenyítheti, annál inkább, mert a nő vétségeiért, úgy mint az állatok által elkövetettekért a férjet, a gazdát teszi felelőssé a törvény,¹ míg számos francia, olasz, spanyol törvény és rendelkezés ismeretes, mely megerősíti a férj jogát ahhoz, hogy feleségét bántalmazza,² a magyar jog nem ismer kifejezett férji hatalmat és nincs magyar törvény, mely a férj házi fegyelmi jogát felesége felett elismerné.³ Sőt vannak a magyar törvényhozásnak egyes rendelkezései, melyek egyenesen arra mutatnak, hogy a gyermekeket és a cselédséget a férj alárendeltjeinek tekintették, a feleséget azonban nem.⁴

A magyar asszonynak az Árpádok korában is lehetett külön vagyona, mellyel szabadon rendelkezett. A nő örökölhetett és hagyományozhatott, földet vásárolhatott és földjét el is adhatta, gyám közbejötté nélkül.⁵ Az Anjou korban lett törvény a szigorúan h-ágon való öröklést meghatározó ősiség, de a régi magyar hagyománynak ezzel szemben is érvényesülő maradványaiként még sok századon át éltek Magyarországon a nők érdekeit védő intézmények, mint magyar specialitások. Ilyenek voltak a fiúleánység és a leánynegyed intézményei.⁶

A férjes asszony, ha jogilag eléggé független volt is férjétől, ha meg is tartotta a házasságban önálló személyiségét, aminek feltűnő bizonyága, hogy a XVIII. századig nem vette fel férje nevét, hanem mindvégig leánynevét használta,⁷ tényleg mégis többé-kevésbé férje hatalmába került. Viszont a régi magyar özvegyasszony felszabadult ez alól is és a maga korában pá-

¹ Gide: id. m. II. 40. 1

² U. o., 185 1.

³ „A magyar jog a férji hatalomnak semmiféle alakját nem ismeri s nem is ismerte soha.“ „Nálunk .... férji hatalom nincs.“ Kolosváry Bálint: A magyar magánjog. Budapest, 1903. II. köt. 385. 1. és A közszerzemény biztosítása. Budapest, 1899. 40. 1.

⁴ L. az 1807. évi Vili. t. c. 4. §.-t,

L. Szent István 11. d. 5. f-t. és a régi joggyakorlat emlékeit, p. o. Wenzel Gusztáv: Árpádokori új okmánytár. Budapest, 1871. M. T. A. 1. 56. l. IX. vagy 182. 1.

L. Kelemen László dr.: A leánynegyed. Szeged, 1926.

Nem kell magyarázni, hogy milyen nagy különbség van *Fekete Ilona Kovács János élete párja* és a rövidebb, de a nő személyét majdnem teljesen eltüntető „Kovács Jánosné“ közt. Az előbbi a régi magyar forma, az utóbbi idegen jövevény.

ratlan függetlenségre tett szert. Gyermekének az özvegy lesz gyámja, ha fia van, akkor kezén maradnak férje birtokai és azokat fia számára maga kezeli, ez utóbbi nagykorúságáig, vagy addig, amíg újabb házasságot nem köt. Ez esetben pedig még kiházásításra is van joga férje vagyonából. Az özvegyasszony örökli férje politikai jogait is. A magyar történelem több női főispán emlékét őrzi: Thurzó György özvegye, Czobor Erzsébet Árva megye főispánja volt, Zrínyi Ilona Sáros megyéé, Báthory Anna pedig Szilágyságé. Nemcsak a címet viselték, de elnököltek a gyűléseken,¹ saját személyükben intézkedtek is. A nagybirtokos özvegyasszonyok követküldési jogát senki kétségbe nem vonta a rendi Magyarországon.² A birtokos özvegyek kötelességüknek tartották, hogy komolyan és néha személyesen is részt vegyenek a politikai életben.³ Mindez azt mutatja, hogy a magyar felfogás a nőt távolról sem tartotta a magánjogi és közjogi tevékenységre képtelennek. Ezt bizonyítja a régi magyar királynék jogi helyzete is, kik férjüknek nem alattvalói, hanem uralkodótársai voltak. A magyar szent koronát tette a veszprémi püspök nem vállukra, hanem fejükre, koronázási esküt tettek, hitbérül az ország legjövedelmezőbb területeit kapták, önálló udvartartásuk volt, a király után a legnagyobb bandériumot tartották, tekintélyes országrészt kitevő birtokaikat önállóan adminisztrálták, sőt igazságot is szolgáltattak. Rendeleteiket, adományleveleiket külön királynéi kancellária útján adták ki, királynéi pecsétjükkel. Nem túlzás tehát, hogy saját birtokaikon „oly jussal“ uralkodtak, mint maga a király.⁴ Az özvegy királynék egész országra kiterjedő hatalmat gyakoroltak a kiskorú királyok felserdüléséig, sőt ha utód nem maradt is, új király választásáig. Az utolsó nemzeti király felesége, Izabella volt az utolsó, aki a régi magyar királynék jogait gyakorolhatta.⁵ A Habsburg-ház uralkodói csökkentették a királynékoronázás jelentőségét, megszüntették az esküt, az udvartartást, a különbirtokot és érvényt szereztek annak a közjogi felfogásnak, hogy az“ uralkodó felesége csak alattvaló, — nem közjogi tényező és uralkodótárs. Régi szokás szerint megkoro-

¹ Horváth Mihály: Zrínyi Ilona életrajza. Pest, 1869. 18. 1.

² Kossuth Lajos is özvegyasszony követeként került először az országgyűlésbe.

³ Tóth Lőrinc: id. m. 358. 1. és Máday id. m. 115. 1.

⁴ Décsy Antal: A magyarországi koronás királynék. Pest, 1795. 12. 1.

⁶ U. ott 135. I.

názták ugyan a német-római császárnékat is, de ez, mint a régi írók is hangsúlyozzák, nem szükségszerű és közjogi jelentőségű tény, — csupán megtiszteltetés, melyben a császár részesíti feleségét.¹ A paritásos irányzat, mely a magyar nőnek annyi előnyt biztosított, Máday véleménye szerint az Árpádkorban keletkezett. Azelőtt — mondja — a pogány magyaroknál a nő árúcikk, pénzen vett portéka, rabszolga volt, amit az eladólány és vőlegény szavakkal bizonyít.² Ezt vallotta már régebben Tóth Lőrinc is ugyanezen szavak alapján, úgy mint Timon Ákos,³ Roszner Ervin⁴ és Kovács Gyula,⁶ aminthogy általános hit, hogy ezek a szavak pénzért, vagy más értékért való adás-vételre vonatkoznak. Holott a magyar nyelvnek csak egy közös szava van a kaufen = acheter = to buy = és a nehmen = prendre = to take fogalmakra. Mind a kettőt a „venni“ szóval fejezzük ki. így van ez az adással is. Angliában ma is megkérdi a pap az esketésnél: Who giweth away this woman? amire az atya szokta felelni, hogy ő adja el a háztól (gives away — de nem sells) a leányt. Az, hogy a régi időben a leányt „eladták“ és „elvették“, a vőlegénynek „kiadták“ vagy „megadták“, még egyáltalában nem bizonyítja, hogy a feleség a honfoglalóknál portéka lett volna. Nem bizonyítja ezt a sokszor emlegetett Gurdézi szöveg⁶ sem, melyből éppen az tűnik ki, hogy a honfoglaló magyaroknál házasságkötéskor nem vételárfizetés, hanem ellenkezőleg, barátságos kölcsönös ajándékozás, végeredményben alkalmasint az új háztartásnak közös erővel való felszerelése volt szokásban. Gurdézi szerint a nőnek kimondottan saját

¹ Z. Zwanzig: *Theatrum Praecedentiae*. Frankfurt, 1709. 105. I.

² Máday: id. m. 18. I.

³ Timon: id. m. 316. I.

⁴ Báró Roszner Ervin: *Régi magyar házassági jog*. Budapest, 1887. 14. I.

⁵ Kovács Gyula: *A házasságkötés Magyarországon*. Budapest, 1883. 14. I.

⁶ A kritikus részlet fordítása: „A magyaroknak egy oly házassági szokások van, mely szerint, midőn házasodnak, nászajándékot hoznak. A nő minősége s marháknban álló vagyona szerint a nászajándék majd több, majd kevesebb lehet. Az ajándékot elhozván, letelepednek A leány atyja a vőlegény atyját házába vezeti s amije van, menyétbőreknben, nyestprémekben. rókabőrben, kamuka selyemszövetben (neki) megmutatja, körülbelül tíz prémes ruhát, amelyeket egy szőnyegbe göngyöl (?) s a vőlegény atyjának lovára köti, s őt emígyen házába kíséri Ezután minden, a nászajándékhoz tartozó tárgyat számba kell venni, amely ajándék marhából, pénzből és bútorokból áll. Mind (ezt) neki küldi (a vőlegény). Ezek befejeztével a leányt a házba hozzák.“ Gurdézi szövege a magyarokról. Gr. Kuun Géza: *Akadémiai Értesítő*. 1894. 227. I.

vagyona van és ehhez, valamint a nő „minőségéhez“, ami talán „rang“ is lehet, igazodik az, amit a vőlegény családja ajánl fel.

A paritásos irányzatnak és az azt alátámasztó világszemléletnek csupán a keresztény Árpádkorban való keletkezése már csak azért is valószínűtlen, mert amikor a nemzet éppen felvette a kereszténységet s óriási erőfeszítéssel igyekezett magává tenni a számára idegen nyugati kultúrát, ugyanakkor nem kezdhetette kialakítani azt a patriarchális nyugati hagyományokkal ellenkező társadalmi felfogást s oly irányzatot, mely azután századokon át küzdjön ezekkel.

Abból, hogy a paritásos irányzat szinte páratlanul áll a középkori Európában, abból, hogy nem látunk külső forrást, melyből őseink meríthettek volna, végül abból, hogy ez az irányzat a századokon át beszívárgó idegen hatás alatt egyre gyengül, arra kell következtetnünk, hogy éppen a paritásos irányzat volt az ősi felfogásnak megfelelő, egy olyan hagyománynak, melynek gyökerei messze a honfoglalás előtti időkbe nyúlnak vissza.

A zivataros századokban egyre pusztult, veszett, kopott a magyarság sajtóságos ősi kultúrája, a kincs, amit keletről hozott magával e nép, vonalban, színben, zenében, bölcsességben, jellemvonásokban, bűnben, erényben és az ő eredeti életművészetében. Ezekkel együtt veszett és fogyott az ősi nő-tisztelet.

A nagy magyar jogforrásban, a Tripartitumban, melynek lapjait a nők is gyakran forgatták,¹ megvannak még a paritásos törekvés emlékei, de az egész mű szelleme már az általános érvényű, patriarchális színezetű, keresztény és európai jogfejlődés eredménye.

A Tripartitum keletkezése óta természetesen csak tovább gyengült, felejtődött a paritásos felfogás.

Mikor Magyarországon felvirrad az Úr 1700-adik esztendeje, a magyar nő jogi helyzete már általánosságban erősen hasonlít ahhoz az állapothoz, amelyben más európai népek aszszonyai vannak. Hanem a nyugateurópai szellemi áramlatoknak ma is utolsó európai állomásai közé tartozunk s így nem csodálhatjuk, hogy mikor nyugaton már a galantéria új eszméi

¹ L. a Magyar Nemzeti Múzeumban (M. A. K.) azt a bilinguis Tripartitum példányt, amelyet a bejegyzés szerint Mikesné Du Jardin Borbála adott leányának, Telekiné Mikes Máriának.

derengenek, nálunk a nőkre vonatkozólag még érvényben vannak oly középkori tételek, melyek születésük helyén már rég hitelüket vesztették. Élnek ugyan egyes sajátos magyar intézmények, melyek másutt ismeretlenek és a nőkre nézve kedvezőek, de ezeket — egy régi jogfelfogás csökevényes emlékeit, — már maguk a magyar jogászok sem értik egészen, eredetüket, természetüket elfelejtették.

A XVIII. század magyarságának a nőket illetőleg vallott jogi felfogását híven tükrözi Cserei Farkas egykorú munkája: A magyar és székely asszonyok törvénye.“

A közel 300 oldalas könyv a szerző halála után, 1800-ban látott napvilágot.¹ Jóllehet a század második felében készülhetett, csak elvétve találunk benne egy-egy részletet, mely már az újabb nyugati eszmék hatását árulná el, az egész inkább a század elejére jellemző felfogást tolmácsolja, így tárgyunk szempontjából elsőrangú forrás. Az alapos és ma már nehezen hozzáférhető könyv alkalmas arra, hogy rajta át ismerjük meg az egész helyzet gerincét s a szellemet, melyben e kor a nőkre vonatkozó törvényeket értelmezte.

Cserei Mária Teréziának bizalmas hívei, konzervatív hajlamú katolikus magyar nemes volt. Fő forrásai a Biblia és a Tripartitum, bár használt néhány idegen jogi könyvet is. Az asszonyok alárendeltségét isteni és emberi törvények szerint rendjén valónak tekinti, — ez alól Isten kegyelméből való kivétel az uralkodónő. Bár Cserei tulajdonképpen büszke arra, hogy a magyar nőnek mennyi szép ősi joga van, ezek forrását nem az igazságban és méltányosságban, hanem a férfiaknak a nők iránti engedékeny szeretetében látja.

A nemesség és a fejeváltságnak ezzel összefüggő kérdésében mindjárt a régi, paritásos felfogást látjuk: a nőnek is lehet nemessége s a nő fejeváltsága, pénzben kifejezett értéke nem kevesebb, (mint a zsidóknál), nem is több, (mint a germánoknál), hanem pontosan ugyanannyi, mint a hasonló rangú férfié, Az anya nemessége azonban nem örökölhető, mert „az anya csak méhébe fogadja gyermekét, gyökeres nemzése pedig annak az apától függ.“² Csak a fiúsított leány gyermekei lesznek

¹ Cserei Farkas született 1719-ben. A *Magyar és Székely Asszonyok Törvénye* fia kiadásában jelent meg Kolozsvárott, 1800-ban.

² A Tripartitum első rész 7. cím 3. § nyomén.

nemesek. Ez már az ősitől enyhített patriarchális szellem megnyilvánulása. A király asszonyoknak is adhat nemességet, ha valami kiváló cselekedettel megérdemlik. Ezt azonban nem örökíthetik tovább.

Nők általában fiat sem fogadhatnak és „az Asszony állatok gyenge, hajlandó állapottyokért, mind penig hogy másnak, t. i. az ő férjeknek birtoka alá vannak vettelve, az Tutorságot nem viselhetik.“¹

Az özvegy asszony viselheti gyermekeinek gondját maga, míg férjhez nem megy. Ha férjhez megy: azon esetben, ha saját vagyona nincs, a gyermeket és férje birtokát ki kell adnia legközelebbi férfi rokonának. Sajátságos, hogy az özvegy gyermekét a törvény pontosan arra az atyafira bízza, akinek érdeke, hogy a gyerek elpusztuljon. Ha van saját vagyona, csak férje birtokát kell kiadnia, a gyermeket megtarthatja. Férfi rokon hiányában nemcsak gyermekeiknek, hanem atyjokfiainak is lehetnek gondviselői az asszonyok, — hajadon leányok azonban semmiesetre.

Felveti és érdekesen tárgyalja Cserei az asszonyok hivatalviselési jogának kérdését. Nem az a kérdés — mondja — hogy jogos dolog-e az, mikor asszonyok uralkodnak. Ez egészen más. A teremtés kezdetén nemcsak Ádám, hanem Éva is hatalmat kapott az uralkodásra. Az eredendő bűn által férfi hatalma alá esett ugyan az asszony, de ez nem jelenti azt, hogy királyi polcra ne ülhetne. Aminthogy a történelem tanúsága szerint volt is számos uralkodónő Magyarországon és egyebütt. Sőt Magyarországon és Erdélyben törvényt is lett a Pragmatica Sanctio. „De mint fellyebb is mondám, nem akarom én itt kérdésbe hozni: illet-é Országlás Asszonyt, vagy nem? mert Istentől lévén a Királyság, a kire ruházni akarja, alkalmatossá is tudja tenni elviselésére, nem is hasonlíthatjuk több közönséges Asszonyok állapottyához az Országlásra emeltetett Asszonyságok állapottyát, mert felvévén Isten őket maga Népeinek igazgatására, úgy látszik kivette más Asszonyok számából, és azonnal férjfi szivet, erőt támasztott benne különös kegyelmével. Több egyébb Asszonyokra tzélozván azért az én kérdésem, rollok akarom tudni, ha viselhetnek-é tisztséget vagy nem“. Erre pedig azt feleli a szerző, hogy a hivatalos dolgok helyesen való ellátására gyengék az asszonyok és ezért nem viselhetnek tisztséget.

¹ Kolozsvár városi Constitutio. Kolosvári — Óvári: id. m. I. 266.

„De nem is terjedett még annyira a Magyar Asszonyok vágyódása, hogy a mely dolgok őket nem illetik, azokban újjat kívánnának húzni a Férfiakkal, ki-választván és meg-tartván úgy-is azt a dicséretet magoknak, hogy minden Nemzetek Asszonyai felett legengedelmesebbek férjeikhez, leg-inkább is szokták azoknak betsületeket meg-adni.“¹

Másfél század távolából mulatságos látni, hogy tudós, jóakarató emberek ítéletét és elvi álláspontját milyen erősen befolyásolja a fennálló hatalmi helyzet. Mária Terézia vagy gyermekei uralkodása idején egyetlen és kockázatos lett volna úgy látni a dolgot, hogy a nők az uralkodásra alkalmatlanok, arra tehát, hogy ne kelljen úgy látni, van megoldás. Viszont azt, hogy a nők ugyanekkor hivatalra mégsem alkalmasak, minden kellemetlen kockázat nélkül lehet állítani, sőt. Éppen ez a logikai képtelenség a hivatalos, más forrásokban is olvasható álláspont.²

Bírák nem lehetnek a nők az asszonyi elme gyöngesége és erőtlensége miatt. „De tekintették az említett Törvényszerzők azt is, hogy a Férjfiak hatalma alá vették az Asszonyok, s mivel e szerint az engedelmeségnek Törvénye alatt kellett maradniok, élniek, illendőnek tartották rólok, hogy miattok jövőn legelsőbben is ítélet az emberi nemzetre, bíznák azokra az ítéletet, kiknek ők ítélet által jutottak birtokokba.“³ Mózes is csak férfiakat tett bírakká. így a magyar asszonyok is el vannak rekesztve a külső és közönséges bíraskodástól. Ám „a Jóságos Nemes Asszonyok a Magyaroknál oly dolgokban, melyek Ur székin szoktak folyni, ítéltetni, szabadosan bíraskodhatnak magok Jóságaikban.“ De ha nem is lehetnek a nők bírák, szülhetnek fiaikat, akik majd jó bírák lesznek, mondja Cserei. Azt is állítja, hogy végrendelet tanúja

¹ Cserei id. m. 16. 1.

² Quid quod ea ipsa indoles, quae in faeminis vitium putatur, si transfertur ad Regni administrationem Regiae plane virtutis naturam induit, timiditas cautas efficit et circumspectas, lenitas animi clementes, gloriae vero ambitus ad res maximas, maximeque difficiles molendas impellit.“ Décsy: id. m. IX. 1.

³ Cserei id. m. 18. 1. V. ö. Corpus Juris Canonici, 1255. 1.: „Mulierem constat subiectam dominio viri esse, et nullam auctoritatem habere, nec docere potest, nec testis esse neque fidem dare, nec indicere. Adam per Evam deceptus est, non Eva per Adam.“

asszony nem lehet, — kivétel ha „Isten tiszteletére nézendő dolgokról leszen Rendelés,“ akkor jó az ő bizonyossága is.¹ Állítását római törvények idézésével támogatja Cserei, de alkalmazásint téved, mert az 1715. évi XXVII. t. c. nem zárta ki a nőt a tanúskodásból. Itt valószínűleg oly jogszokással állunk szemben, melyet a római jog hatása alatt Magyarország egyes részein gyakoroltak, de arra, hogy ez általános nem volt, bizonyítékaink vannak. A régi gyakorlatban megesett, hogy végrendelet végrehajtójául is rendelt az örökhagyó nőt. így p. o. Koppány Gergely gyulafehérvári örkanonok végrendelete első helyen hűgát említi: „Executores meos lego dominam Margeritham sororem meam.“² stb.

A prókátorkodás nehéz dolog lévén, a gyenge asszony nem lehet más prókátora. De a saját pőrében, férje, gyermekei, öreg szülei dolgában eljárhat és e végből megjelenhetik a törvény előtt.

Férje engedelmé nélkül a nő kezességet nem vállalhat, csak akkor, ha saját külön birtoka van, de ilyen esetben sem teljes értékű a nő kezessége. Nők nem kényszerítetnek oly szorosán a kezesség megtartására, mint a férfiak. Kivétel, ha a nő férje, szülője vagy gyermeke miatt vállal kezességet, ezt feltétlenül meg kell tartania.

Az asszonyok haláluk esetére nem rendelhetnek gyermekeik mellé gyámot, mert erre csak az atyai hatalom jogosít.

„Az Asszonyok hajlandóbbak, gyengébbek is a Férfiaknál“, mondja Cserei, ezért a törvény kedvez nekik. Terhes asszonyt nem lehet sem megkínóztatni, sem kivégeztetni, míg gyermekét meg nem szülte. Férfi, ki nemes embert megtámad, vagy sebesít, — fejét veszi. Nő, hasonló esetben pénzen megválthatja magát, — csakhogy azután ő sem kívánhat halált arra, aki vele ezeket teszi. A tolvajokat felakasztják vagy karóba vonják, — nőnek csak fejét veszik. 16 évesnél fiatalabb leányt nem lehet kínzással vallasni, holott férfiaknál 14 év a korhatár. Ha férfit és nőt együtt végeznek ki, előbb a nőt végzik ki, „hogy az által is kedvezést érezzen.“³

A régi magyar jogfelfogásnak azt a jellegzetességét, hogy

¹ Cserei: id. m. 20. 1.

² Egyháztörténeti Emlékek a hitújítás korából. V. köt. 498. 1. Budapest, 1912. Szt. István társulat.

³ Cserei: id. m. 29. 1.

jószág dolgában a nőekkel szemben eredetileg méltányos és nagylelkű volt, Cserei, ki előtt a Tripartitum áll és akit idegen jogrendszerek erősen befolyásoltak, igyekszik letagadni és elhomályosítani. A magyar kénytelen volt kezdettől fogva vérrel védeni hazáját, — mondja — erre „elégtelenek“ lévén az asszonyok, a jószágból nem érdemelnek és kívánhatnak részt. Bizonyítgatja, hogy régente a nők semmit sem örökölhettek és ennek megerősítésére hivatkozik Szent István törvényeire. Szerinte csupán az atyafiúi szeretet bírta rá később a fitestvéreket, hogy juttassanak valamit a leányoknak is.¹ Megjegyzendő, hogy Szent István törvényeiből éppen ellenkezőleg az látható, hogy a nők is örökölhettek.²

A leányokat a következő fontosabb jószágokban illeti részesedés, állítólag a fentemlített szeretet alapján: 1.) abban, amit a szülők pénzen vettek, — ha csak végrendeletileg a fiúkra nem hagyják; 2.) az olyan apai vagy anyai örökségben, amit a király mindkét nemnek adott; 3.) ami leánynegyed címén jutott a családba;³ 4.) A hajadon leány osztozik a fiú testvérekkel az ingóságokon is, a férjnél lévő leánynak ezekhez nincs joga.

Amit fegyveres szolgálattal, vagy „Deáki tudománnyal“ szerzett valaki, azt csak fiai öröklik, mert leányai ilyenekre nyilván képesek nem lesznek. A fivérek saját szerzeményükből nem tartoznak a leányoknak részt adni. A leányok sem fivéreiknek abból, amit tüvel, orsóval, asszonyi munkával ke-

¹ A Hármaskönyv 1. sz. 17—19. cikkei szintén azt hangoztatják, hogy a nők nem érdemelnek részt a birtokból.

² „Decrevimus nostra regali potentia, ut unusquisque habet facultatem sua dividendi, tribuendi uxori, filiis *filiabusque* atque parentibus sive ecclesie. nec post eius obitum quis hoc destruere audeat.“ Szt. István törvénykönyve. Marczali: Enchiridion 71. 1.

³ A jószág ilyen természetének bizonyítása persze nehéz volt, mikor az írások jogszerint a férfiakat illették. Gyakori is volt az ilyen alapon való pörösködés. L. p. o. Árva Kovács Judit levelét leányához 1645-ből. „A petki és mohai jószág pedig mind anyai jusson való. Az petki a szegény uramnak volt a nagyanyjáié, az hol most én lakom, Mikes Susannáié. Az mohai pedig a szegény uramnak az édesanyjáié Szécsi Borbáláié volt és az édes leányomat úgy illeti, mint az fíjamat, jól lehet sokféle politiké vadnak ezen a világon de az Isten mindeneket napfényre hoz. Az édes leányomnak igazsága vagyon. Az Isten segélyje meg az édes leányomat. Nékem bizony elég nehéz» hogy az édes leányom távol nézi az édes atyját. Az nekem igen nehéz, mint édesanyjának. Én azt kívánom, hogy mindeneket osszanak kétfelé.“ (N. B. ez leánya haláláig meg nem történt.) M V. H. T. Sándor osztály, 3508. sz. köteg.

résnek. Ha a leányok közös birtokon, a fiúk tudtával gazdálkodva szereznek vagyont — ez is őket, (a leányokat) illeti meg, mert a fiúknak lenne kötelességük a gazdálkodás. Kivétel, ha a fitestvért ebben betegség, rabság, iskolabajlás, vagy egyéb fontos ok akadályozza, akkor fennáll joga a leány keresményéhez. Ha a fiú szerez a közös jószág jövedelméből, ebből semmiesetre sem tartozik részt adni a leánynak. A nyilvánvaló igazságtalanság mentésére Cserei ismételten a magyar jószág „régí igaz” természetét hozza föl, hogy az csak férfit illet és ami a leányoknak jut, úgyis csak kegyelem.

A magyar jognak különösen a nők jogára vonatkozó részén szemlélhetjük, hogy mennyire különböző világnézetekből származó jogrendszerek konglomeratátuma az — s az egymásra torlódó rétegek közül a régebbiek szelleme mindig hadban áll az újabbal. Ez a magyarázata annak az irtózatos pereskedésnek, mely a XVII.-tól a XIX. századig pusztította a magyarság életerejét, megrontva a családi életet is.¹

Ha vitás, hogy valamely jószág illeti-e a leányágot is — általában a fiúnak kell bizonyítania, hogy nem, de a leánynak is kell bizonyítania az ellenkezőt. A székelyeknél természetesen a fiú kap mindent és csak a leánynak kell bizonyítania. Ha írás nincs — a fiút bocsátják esküre és ez dönti el a pert. Megjegyzendő, hogy az írásokat őrizni mindig a fiú joga volt.

Leány, aki fiúsíttatja magát a királlyal azért, hogy testvéreit kitudja az örökségből, épp úgy, mint a hasonlító célból adománylevelet kérő fiú, vérarulást követ el és örökös szolgaságra ítéltetik.

Ha a fiú megházasodik, kényszerítheti atyját az osztozásra, leány ezt nem teheti, de anyja halála után kikérheti atyjától az anyai örökséget.

Különleges intézmény a székely fiú-leányság. A székelyeknél a jószág csak férfit illet, a leány csak kiházasítást kap. Ha a férfiág kihal, a leány örököl, de az örökösnek megint csak a fia örököl.²

Sokat vitatott jelensége a magyar jognak a leány negyed. Ez az ősi vagyonnak a leányágot illető negyedrésze. Olyankor szokás kiadni, mikor a birtokosnak fia nem marad és mellékágra, vagy a koronára száll a birtok. De kiadják fivéreik is nővéreiknek, több-

¹ Grünwald Béla: A régi Magyarország (1711—1825). Budapest, 1910, Harmadik kiadás, 383. 1.

² Székely nemzeti constitutio. Kolosvári—Óvári: id. m. I. 22. 1.

nyire készpénzben váltva meg a negyedrészt, amire a törvény jogot ad, hogy a birtok együtt maradjon Leánynegyedet egy jószágból csak egyszer lehet kihalítani a leányágnak — a következő generációk leányai már nem követelhetik.³

Ha nemes leány, ki negyedet örököl, jószágatlan emberhez megy, annak hírével és engedelmével, akié a jószág egyébként lenne, — természetben kaphatja meg az örökrészt. Ha tízen vannak is a leányok, egy negyednél többet nem kaphatnak. Ha a leányt a leánynegyeddal megkínálják, de ő többet kíván és pörre viszi a dolgot, minden jogát elveszti.

A hajadonok jószáguk dolgához 16 éves korukban szólhatnak hozzá, de míg hajadonok, tutor nélkül „vallást“ nem tehetnek és jószágukban nem parancsolhatnak. „Mivel pedig találtak olyan Leányok is, kik életeknek nem csak tökéletes esztendeire jutottak, hanem azon üdöt meg is haladták, s korosodni kezdettek, az ilyenek ha azok, kiket az ő reájok való gondviselés illetve, meg-engedik, vagy el-hallgatják, magokra is elmaradhatnak, jószágokat igazgathatják, s annak dolgait mint Gazdasszonyok folytathatják, másokkal jó okkal, móddal alkalmakat s egyezéseket is tehetnek, perelhetnek is, de osztán magok nevekben tartoznak meg-is íelelni a Törvényben. Bírálkodásokat mind azáltal úgy kell érteni, ha azt nekik megengedik, mert akarattokat e félékben nem követhetik s a Tutorság alól tsak kényekre, s tetszések szerént hajadon állapottokat fel nem szabadíthatják.“²

Ebből látszik, hogy voltak családok, melyekben Werbőczynek azt a józan ésszel és természetjoggal ellenkező rendelkezését, mely szerint a leány, ha férjhez nem ment, haláláig gyámi hatalom alatt maradt,³ a gyakorlat enyhítette. Azonban mindig a gyámságra jogosult férfitől függött, hogy hagyja-e a leányt saját birtokán gazdálkodni, vagy nem.

A leány tutora a legközelebbi atyafi, ki a földbirtokot számadás kötelezettsége nélkül kezelni jogosult.⁴ A leányokra másoknak azért kell vigyázni, mert „elméjeknek gyenge és hajlandó volta miatt könnyen elhithetők és megsalhatják őket.“

¹ „Példának okáért, egy Fiú, egy Leány ketten testvérek. A Fiú az Atyai Jószágból kifizeti negyeddal a Leányt. Már ezen negyeddal fizető fiúnak legyen ismét Fia, Leánya: Az ő fián többé negyedét nem kereshet az ő Leánya.“ Cserei: id. m. 103. I.

² Cserei: id. m. 116. I.

³ Tripartitum: I. rész, 112. cím, I. §.

⁴ Kolosvári -Óvári: id. m. I. 267. I.

Az atya vagy tutor hatalma alól csakis férjhezmenéssel me-
nekedhetnek.

A házasság komoly felelősséggel jár és már a mátkaság is kötelezettséget hoz magával, állítja jogtudósunk. Ezért a leányokat csak oly korban lehet elmátkásítani, mikor már tudják, hogy mit csinálnak. Miután pedig a leányok hét esztendőös koruk előtt a jó és rossz között választani ritkán tudnak, „azért míg a Leányok Hét esztendőösök nem lesznek, vagy idejebéli fogyatkozásokat tisztulni kezdett értelmeknek serénységével helyre nem viszik, s ki-nem pótolják, addig őket állandóképen elmátkásítani nem lehet.“¹

Ez a merész megállapítás, mely megfelelt a magyar jogfel-fogásnak és gyakorlatnak, III. Sándor pápa 1180-ban kelt és a Corpus juris canonici-ba cap. 4. χ . (IV. 2.) gyanánt felvett ügy-levelén alapszik, mely semmisnek nyilvánítja a hét évesnél fiatalabb gyermek eljegyzését.

Ami a tényleges házasságkötés korát illeti, erre azt mondja Cserei: „A Leányokban meg-ért üdőnek tartya a Törvény a tizenkét esztendőt, melyben már a Házasság terhe alá ki-is szokott erejek mohozodni, meghaladván azért ezen üdőt, ha szerentséjek találkozik, s egyéb akadály uttyokat el-nem állya, annak rendi szerint férjhez mehetnek.“²

Azt, hogy a 12 éves kor a leányoknál a házasságkötés-nek egyházi és világi szempontból egyaránt törvényes kora volt, külön hangsúlyozzuk, mert ez a mai szemmel nézve rendkívül fiatal kor annyira hihetetlenül hangzik, hogy még a szakszerű-ség látszatával értekező írók közt is akad, aki e tényt nem akarja elfogadni és légből kapott állításokkal igyekszik elhomályosítani.³

Férjhez mehet-e a leány szülei vagy atyafiai engedelmé nélküli? Erre azt mondja a XVIII. századi szerző: nem illik ugyan, hogy a leány beleavatkozzék férjhezmenetele dolgába,

¹ Cserei . id. m. 120. 1.

² Cserei: id. m. 121. 1. Ez a kormeghatározás az esztergomi zsinat határozatán alapszik, mely 1382-ben jelentette ki, hogy a házasság törvényes kora nőnél 12, férfinnél 14 év. Bathány: Leges Ecclesiasticae. Kolozsvár, 1827. III. 269. 1.

³ L. p. o. Simon Zsigmond: A régi magyar házassági jog általános jellemzése Kálmán király házassági törvényéig. Altörjay Sándor dr. jogtörténelmi szemináriumának kiadványai. Eger, 1918. Simon azt állítja, hogy a kánonjog 14—15 éves korban engedi meg a házasságkötést és hogy ez nálunk a XIII—XIV. századtól kezdve respektáltatott.

— azilyent a magyarok szemtelennek tartják és régi szokás náluk, hogy a házasságot a szülők szerzik. De ha a leány olyanhoz akarják kényszeríteni a szülők, akitől irtózik, akkor nem tartozik engedelmeskedni és ha azt akarják, hogy egyáltalán ne menjen férjhez, akkor a maga akaratából is férjhez mehet. Nagy aggodalommal teszi Cserei ez utóbbi kijelentést, sok fenntartással és kegyes oktatással, nehogy „A Leányoknak Ortzájok bőrért az eddigvaló szeméremnek jó színe ellen megvastagítsa.”¹

A férjhez adott leánynak joga van nászruhára. A nászruha vagy parafernom (kelengye) ingóságokból áll, — ehhez legkésőbb szülei halálakor van joga a férjhez ment leánynak. Ha azonban a leányok birtokot is örökölnek, akkor nincs joguk nászruhát kérni. Amíg a leány férjhez nem megy, férfi testvérei nem kötelesek kiadni a részét. Ahol a leánynegyedet régebben ki nem adták, ott a nászruha mellett ezt is kérhetik a leányok. Nászruhájáról a nő végrendeletet tehet. A megesett hajadonokat csak akkor illeti nászruha, ha később ahhoz mennek feleségül, akitől gyermekük született és ez velük egyenrangú.

Megtörténik, hogy valamely nemes ember meghal és leánya a jószágban bennmarad és nem akar onnan kimenni, hanem húzza-halasztja a dolgot az atyafiak kárára, — az ilyen elveszti jogát a nászruhához.

Joga van a nőnek jegyruhára is. „Jegyruhának mondgyuk a mivel a Férjfiak Rendekhez s állapottyokhoz képest tartoznak igaz és Törvény szerént elházasított Feleségeknek el-hálásokért és hogy az által szüzességeknek virágát ő vélek el-hullattatták.”² A jegyruha összege más-más a különböző osztályokban, mindig a férfi rangja szerint igazodik és megfelel az ő fejeváltságának.³ A jegyruhát készpénzben és állatokban fizetik, de az asszony csak férje halála után veheti ki férje jószágából. Ha

¹ Cserei: id. m. 125. 1.

² Cserei: id. m. 154. 1. és Kolosvári—Óvári: id. m. I. 260. 1.

³ „Az Asszonyoknak tiszta Szüzességéért, melytől első Urával egyesülése által elmaradott, egész Jegy-Ruhát adnak. Ha másodsor is férjhez megyén, kevesebb betsüje lévén az ő özvegyi tisztaság sérelmének, mint a Leányi nagy ditséretet és jutalmat érdemlő szüzesség megromlásának, erre nézve az olyan Asszony előbbeni Jegy-Ruhájának felével épségben második Urától vallott Kárát könnyen kipótolhatván, többet annál nem kívánhat.” Cserei: id. m. 156—157. 1. és Tripartitum I. 93. cikk.

tehát ő hal meg előbb, akkor sohasem jut hozzá. Viszont végdelkezhetik róla tetszése szerint, mert a jegyruha „tulajdon keresménye“. Az asszony gyerek és végrendelet nélkül halván meg, Magyarországon a férj, Erdélyben az atyafiak öröklik a jegyruhát. Cserei az erdélyi szokást helyesli: „méltónak látszik, hogy az olyan sérelem ára, ne azé legyen, aki a sérelmet tette, hanem azokra szálljon, a megsértődöttnek halála után, kik ezt maga épségében késérik által emennek házába.“

Ha az asszony adósságot csinál, ennek fizetését a férj a jegyruha terhére eszközölheti,¹ — de Cserei int minden férjet, hogy ezt lehetőleg ne tegye. „Az egy Jegy-Ruhája lévén keze s hatalma alá botsátott épségének jutalma, ezt tőle míg tsak lehet el ne tartsa.“² Az asszony pedig örüljön a jegyruhának, mert más nemzeteknél a nőknek kell ilyent adniok. — A jegyruhát az asszony hűtlenség vagy egyéb nagy bűnök miatt vesztetheti el, de elvehetik tőle az atyafiak is, ha özvegységre jutván, férje jószágát szándékosan pusztítja.

Az asszonyok kötelességeiről is szól Cserei. Az asszonynak az eredendő bűn folytán semmi hatalma nincs a férfi felett, hanem teljes engedelmisséggel tartozik férjének, ki az ő feje. Az asszonyállat ne szóljon a gyülekezetben, otthon pedig a ház igazgatásában kövesse férje parancsait. A férfinak hatalma van az asszony felett és megbüntetheti őt, — csak bánjék vele mértékletesen.

Máday szerint: „Cserei, aki egyébként bőven szokta idézetekkel támogatni kijelentéseit, ezt az állítását semmiféle törvényre nem alapítja s így valószínű, hogy — elég helytelenül — a férfiaknak semmiféle jogra nem támaszkodó gyakori hatalmi visszaéléseit szokásjognak vette. Csereivel szemben konstatálnunk kell, hogy a magyar jog a férj házi fegyelmi jogáról hallgat, az az ilyen jogot nem ismer“.³

Az asszony fogadalmának érvényességéhez férje beleegyezése is kell. Az asszonytól elvárják, hogy ne cselekedjék semmit titokban, legyen szemérmes, nem rágalmazó, józan, hű. Ha ok nélkül elhagyja férjét, vissza kell őt adni. Az asszony is követelheti, hogy büntessék meg és küldjék vissza férjét, ki őt elhagyta.

¹ L. Sopron városi statútum: Kolosvári—Óvári id. m. V. 271.

² Cserei: id. m. 171. 1.

³ Máday: id. m. 41. I.

A rossz asszonyokat üldözi a törvény és a paráznaságot súlyosabban bünteti nőknél, mint férfiaknál. Régente úgy büntették a házasságtörő asszonyt, hogy négy lehajlított élő fára kötve tagjaikat, a fákat ismét felbocsátották és így, vagy lovak farkára kötve, testüket négyfelé szakították. Később enyhítettek ezen, de a házasságtörő asszonyt még ekkor, a XVIII. században is halálra ítéltetheti férje. Az asszony azonban nem kívánhatja házasságtörő férje halálát, mert „nagyobb és több rosszak szoktak az Országban történni az Asszonyoknak e színnű gonoszságok miatt s gyalázatosabb is az ő feslettségeknek emlékezete, mint a férfiakénak.“¹ A férfi kára hasonló esetben nagyobb, méltó tehát, hogy a nőket velük egyenlőkké ne tegyék, mondja Cserei, kinek hangján a letűnt kor magyarázza saját jogfelfogását. A kettős morálstandardot az író annyira természetesnek érzi, hogy nem is fárad sokat annak meggyőzőbb megokolásával.

A férfi megbocsáthat házasságtörő feleségének, de ha egyszer megbocsátott, többé halálát nem kívánhatja. A törvény nem hagyja helyben azt, hogy a férj maga ölje meg a házasságtörő asszonyt, de nem is szab büntetést erre. Csak épen a jegyruhát kell kiadni az atyafiaknak, — ami különben, ha megvárná a szabályszerű ítéletet, őt illetné.

Aki nön erőszakot tesz, nemesi szabadságát azonnal elveszti, úgy, hogy a parasztok is elfoghatják és törvényt láthatnak felette. Büntetése olyan, mint a gyilkosé. Halállal büntetik a nőrablást is, feltéve, hogy az elrablott tisztességes nő volt. Kegyelmet kaphat a nőrabló, ha az „elkapott személy“ feleségül akar menni elrablójához, de ez esetben ő tartozik a nőnászruhával ellátni. A „cégér alatt élő“ személyeket sem szabad kényszeríteni, de ilyenkor mégis bűn és büntetés kisebb.

A megesett nő, ki gyermekét megöli, halállal bűnhődik. Gyilkosság a magzatelhajtás is, ha már lélek van a magzatban. „Mennyi időre öntödgycék pedig a Lélek a Magzatba, arról közönségesebben azt tanítták, hogy a Férjfi fogantatásának negyvenedik napján elevenedik fel, a Leány pedig hogy fogantatik, nyoltzvan napra készül-el a léleknek bé-fogadására.“²

Ha a teherbe esett nő gonoszul megöli magát, hangoztatja a kor kegyetlen ítélete, a Tiszt azonnal hasíttassa fel méhét,

¹ Cserei: id. m. 195. 1.

² Cserei: id. m. 225. 1.

hogy ha még él a magzat, meg lehessen keresztelni, ha pedig meghalt, legalább ne temessék az ártatlant becsstelen anyja mellé. Az ilyen nőt akasztófa alá kell elásni!

Az özvegy férje halála után a kis birtokban benne maradhat, még ha gyermektelen is, — a nagy birtokból pedig egy évvel a temetés után részt kell neki szakítani, melyből illendően megélhessen. Gyermekének, míg új házasságra nem lép, ő a tutora. Ha megosztozik gyermekeivel, ki kell adni neki férje legjobb ruháját, a szekérlovakat, az ingóságokból egy részt, a jegyruhájának megfelelő értéket, továbbá illő részt a közös szerzeményből. Ezenfelül, ha férjhez megy, lakodalmat is készít neki az, aki bennmarad a jószágban.

Ha az özvegy nem elégszik meg azzal a résszel, amit az atyafiak számára a birtokból kijelölnek, törvény elé kell menni. Ha szándékosan pusztítja a jószágot, az atyafiak egészen elvethetik tőle.¹ Ha férje testét sokáig el nem temeti, hogy kitolja a jószág átadásának idejét, akkor az atyafiak eltemettethetik a halottat. Ha az özvegy a temetés alkalmából nagy költséget csinál és megterheli a jószágot, ezt a terhet nem tartoznak vállalni az örökös atyafiak. Ha az özvegy elad valamit a jószágból, nagyobb értékűt, mint jegyruhája, aki megvette, pénzt veszti. Özvegysége alatt a birtokot semmiképpen le nem kötheti.

Megtörtént az is, mondja nagy rosszalással Cserei, hogy némely „eb bordában szótt“ asszonyok, hogy a birtokot az özvegyi év után is megtarthassák, magukat viselősnak tetették és csempészett gyereket mondtak azután magokénak, az igaz Vérek nagy kárára. Ha ilyesmi kitudódik, az asszony elveszti becsületét és az egész özvegyi tartást. Pedig mai szemmel nézve milyen természetes törekvés az özvegyasszony részéről, hogy meg akarja tartani férje birtokát! A birtokra vonatkozó írásokat az özvegynek férje halálakor azonnal ki kell szolgáltatnia az örökösök kezébe, megesküdvé, hogy azokból semmit el nem sikkasztott.

¹ Az efféle elvétel sokszor erőszakos volt. Bethlen Miklós leírja például Kapi Erzsébet 1697 körül történt kivetését a birtokából. Az új praetendens, Apor odament hozzá a tisztekkel együtt, de az asszony nem adta át birtokát, contradicált, repellált. Apor ottmaradt és elfogta az élelmiszereket az asszonytól és szolgálaitól. Amaz kijelentette, hogy inkább éhenhal, mint hogy kimenjen. Ekkor saját hintájába ültették, az elé ökröket fogatott Apor, kivitték az asszonyt a határba, kifogták a hintó elől az ökröket és ott hagyták a régi birtokosnőt. Járt az később a császárnénál is Bécsben, de birtokát vissza nem kapta. Gr. Bethlen M. Önéletrajza. Pest, 1860.11.244.1.

Ha ezt meg nem teszi, a Tiszt le is tartóztathatja. Ahol az özvegy kereső fél volt, ott törvény elé kell vinni a „leveleket.“ Ha az özvegy idegennek adja az írásokat, elesik az özvegyi tartástól. Az özvegy, kinek csak leányai maradtak, szintén nem tarthatja meg a leveleket. „A Levél-tartás nem Leányt, hanem csak Fíjat illet, ámbár a jószág fíjat-leányt egyaránt illessen is, ámbár a Hú a leánynál idővel kisebb légyen is.“¹ Ha az asszonyt írje végrendeletileg örökösévé tette, meg kell vizsgálni, hogy a jószág ősi vagy szerzett, — ha ő szerezte, jogában áll feleségére hagyni. Ha gyermek nem maradt, vagy ha azok már előbb megkapták az őket illető részt, minden szerzett ingóság az asszonyé. Az „ős Marhát“ ha ingó is, nem lehet elfogni a Vérektől, éppígy nem tarthatja meg az özvegy a fegyvert, lószerszámot és a könyveket. Ha a férfi végrendelet nélkül halt meg, az özvegy még a szerzett jószágot sem örökli. Pedig a testamentumok meghamisítására, eltüntetésére sok mód adódott. S mint egy megkárosított özvegyasszony írja: „Mikor az ember már meghal s eltemetik, a földből aztán nem szól ki.“²

Ha az asszony a gyászév letelte előtt új házasságot köt, ezt nem tartják illendőnek, de anyagilag emiatt nem károsul. Ha azonban „Özvegységbeli tisztaságát testi Véték által meg szeplősíti,“ rögtön kitehetik a birtokból a Vérek és jegyruháján kívül semmit sem tartoznak neki adni,

Érdemes megfigyelni, hogy mily sokféle mód és könnyű lehetőség van arra, hogy rosszakarató atyafiak, akik a dologban érdekeltek, kitegyék a birtokból és kismimmizzék az özvegyet. A leányok örökös gyámság, az asszonyok pedig nem jogilag, de tényleg férji hatalom alatt állván, őket egyrészt elnyomja, de másrészt birtokukat védi, mert a maga kezében tartja az apa, a gyám vagy a férj. Az özvegy azonban „felszabadult a törvény alól.“ A jószág igazgatásához, hacsak addig is, mig fia felnő, komoly joga van éppúgy mint holtáig az özvegyi részhez. Az atyafiak mesterkedése most már arra irányul, hogy mindezt kicsikarják a kezéből amire jó módot adhat az előbbieken felemlített és az özvegyet jogaitól megfosztó lehetőségek bármelyikének alaptalan állítása. A gonoszokat, akik az özvegyeket sanyargatják, üldözik és rágalmazzák, Isten haragjával fenyegeti meg

¹ Cserei: id. m. 250.1.

² Nagy Zsigmond özvegye. Bandi Kováts Judit levele leányához M.V H. T. Sándor osztály. 3508 sz. köteg.

a jámbor, de azokban az időkben, mikor a birtokvágy a legáltalánosabb és legerősebb érzés volt, gyakran akadtak, akik nem féltek Isten haragjától.¹

Összefoglalva régi jogállapotunk vázlatát, látjuk, hogy a XVIII. század magyar jogfelfogása a nőnek igen sok jogát ismerte el, noha nem látott az asszonyban a férfivel egyenlőrangú és a köz szempontjából egyenlő értékű embert. A kor szelleme a kettős morál alapján áll és nem csak a közvélemény, hanem a törvény is másféle erkölcsöt követel nőtől és férfiembertől.

Cserei ismételten állítja, hogy a nők kirekesztése az atyai örökségből, a gyámság, a nők magas fejeváltása, a férj joga a házasságtörő nő megölésére, a jegyruha-adás mint a debitum conjugale teljesítésének megfizetése, mindez ősi magyar szokás és törvény. Nem tudja, hogy a megfelelő intézmények a magas Wehrgeldet, a Muntot, az Osculumot vagy Morgengabet, a fiági örökösödést mind megtaláljuk a Lex Salicában, a Lex Ripuariában, a Lex Saxonumban és más hasonló forrásokban.² Csak a paritásos irányzat az, melynek nem találjuk mását és ezért Cserei véleményével szemben is éppen ezt kell az ősi magyar hagyománynak tartanunk, jóllehet a XVII. századra már csak nagyon megtépázva, elgyengülve származott át.

¹ Híres ilyen eset volt az özvegy Homonnayné, Dóczy Fruzsina elleni hadjárata. A hatalmas birtok kézrekerítésére szövetséget szomszédok és atyafiak azzal vádolták, hogy fia csempészett gyerek. Az ügybe belevonták a császárt is, úgy hogy a birtok oroszlánrésze a kamaráé lett, de azért nekik is jutott annyi, hogy osztozásnál összevessenek és egymásra vallják a hajsza alaptalanságát. De akkor már Dóczy Fruzsina két beteg gyermekével együtt, várából a legközelebbi atyafi által ostrommal kiűzve, étlen-szomjan futott az erdőkön át Lengyelországba. Fia később nagy összegben vette vissza a királytól saját elkobzott birtokai egy részét. L. Takáts S. dr.: Régi magyar asszonyok. 181. l.

Az özvegyasszonyok nehéz sorsát sok közmondás is bizonyítja. „Olyan az özvegyasszony, mint az út félen vetett borsó, mindenek tépik, nyövik, valakik által mennek.“ L. Szirmay: Hungaria in Parabolis. Editio Altera. Buda, 1807. 165 l.

„Jó földekbe esett az vetés és nem özvegyasszony holdjaiba, kiknek az hossza rövid, az szélessége keskeny.“ L. Takáts: A régi Magyarország jákvedve, 63. l.

„Édes leányom nagy dolog az árvaság és az özvegyesség ... Az árvát az szél is jobban fújja.“ Kováts Judit levele leányához 1748 okt. 14-én. MVH. T. Sándor oszt. 3508 sz. köteg.

L. Gide: id. m. és Ch. Letourneau: La condition de la femme dans es diverses races et civilisations. Paris, 1903. 162. l.

2. A NŐ A CSALÁDBAN.

Csak az egykorú dokumentumok levegőjében lehet megérezni, milyen erősen áthatotta a középkori társadalmat az asszonyok lenézése. A férfiak arra hivatkoznak, hogy a nő nincs Isten képére teremtve és hogy férjével szemben afféle szolgálónak kell lennie.¹ A paradicsomi bűnbeesés történetével igazolják az írók újra meg újra az asszonyok elnyomását, épp úgy, mint Szem, Kám és Jáfet történetével a négerék alárendeltségét, a rabszolgotartást. Éva bűnéért minden nőnek bűnhődnie kell.

Magyarországra, ahol a csapások, nemzeti szerencsétlenségek oly gyakran szakították meg a kulturális fejlődés folytonosságát, lassanként átszivárgott ez a nyugaton általános felfogás, különösen a fáradt, erőtlen korokban, amikor a nemzeti lélek nem tudott eléggé védekezni a tőle idegen hatásokkal szemben.

Pedig bizonyos, hogy ha mindenütt oktan volt is a nők gyengeségének, hitványságának gúnyolása, legkevésbé Magyarországon volt indokolt és helyénvaló. A keleti barbarizmus Kätäfáh állandó élet-halál harcot folytató magyarság asszonyai, hűséges bátor lélekkel álltak fajtájuk férfiai mellett és a végveszély perceiben sokszor karddal kezükben bizonyították be ennek a nemzetnek az asszonyokat is átható, elszánt élniakarását.

Mikor Franciaországban a Hotel Rambouillet précieuse damai azon tanakodnak, hogy egy hölgynek hány lovag gáláns szolgálatát szabad elfogadnia és hogy el kell-e ájulnia, ha egy tiszteletlen fickó hölgytársaságban kiejti a „zsebkendő“ szót, — a székely asszony terhessége utolsó idejében odaáll a falu kevécs férfiai közé, megverekszik a betörő oláhokkal, hetet öl meg közülük a csatán s a győzelem után hazamenvén egészséges gyermeket szül.²

Ezek az asszonyok nem voltak gyengék és hitványak. De talán éppen azért, mert az élet legnagyobb kérdéseivel álltak szemben, nem érdekelte őket túlságosan a saját helyzetük dolga, így aztán a beszivárgó és késve ideérkezett elhatalma-

¹ „Mulier non est facta ad imaginem Dei . . . Satis hinc apparet quemadmodum viris feminas subditas et pene famulas lex esse voluerit uxores.“ Corpus Juris Canonici. Decreti secunda pars. caus. XXXIII. Qu. 5. Ed. Lpsiensis secunda. 1879. 1254. 1.

² Cserei id. m.: ft. 1.

sodó idegen, középkorias áramlat férjükkal szemben észrevétlenül egyre mélyebbre süllyesztette őket. Ezért van a XVIII. század elején a magyar asszony alárendeltebb helyzetben, mint nyugati társnői.

A nő alárendelt helyzete élesen kifejezésre jut abban, hogy a feleség társadalmi állása alkalmazkodik a férj társadalmi állásához. Köznemeshez férjhez ment báró- vagy grófnő elveszíti rangját, viszont a nemeshez férjhezment jobbágy nő nemesi jogok élvezetébe lép (*nobilitas communicata*).¹

A nemesi porták levegőjére jellemző az a leírás, amelyet Kazinczy Ferenc ad nagyanyjáról, kőji Komáromy Juliannáról, Bossányi Ferenc táblabíró hitestársáról. „Leánya férjének, nem szolgálója, de nem is úrtársa. Balja mellett üle szekerén s idegen házba, lépven be vele, utána ment, nem pedig előtte. Olvasni tudott, nem írni is, s udvara, konyhája, csuprokkal, serpenyőkkel gazdagon tömött kamrája volt az a világ, melyben sürgött-forgott.”²

Az asszony a családban férjével szemben hangsúlyozottan másodrangú szerepet játszott. A férfi és nő közötti természetadta rangbéli különbség nemcsak a férj és feleség, hanem a fiú- és leánytestvérek, sőt néha, igaz hogy nálunk elég ritkán, az anya és fiú egymáshoz való viszonylatában is kifejezést nyert. Ennek árnyalatai szépen kitűnnek a régi levelekből. A XVII. században még a legmagasabb rangú családokban is az a szokás, hogy a férj tegezi feleségét,³ ez viszont magázza urát és Kegyelmednek szólítja.⁴ Leányát tegezi az anya és levelét így végzi: az te anyád Bossányi Judit.“ Fiát azonban ugyanakkor magázza, levelének befejezése pedig így hangzik: „Kegyelmednek böcsülettel szolgáló anyja míg él Bossányi Judit.”⁵ Apjának a leány „alázattal szolgáló leánya“ vagy „engedelmes szolgáló leánya,”⁶ férjének pedig: „szeretettel szolgál“

¹ Kelemen: *InsHütiones juris Hungarici privati*. II. 188. l.

Schwartner: *Statistik des Königreichs Ungarn*. 1811. évi kiadás, 11. 178. l.

² Kazinczy Ferencz: *Pályám emlékezete*. Budapest, 1879. Abafi Lajos kiadása. 8—9. i.

³ L. Thurzó György leveleit, Budapest, 1876, Athenaeum és Rákóczi György leveleit feleségéhez. — Szilágyi: *Lorántffy Zsuzsanna*. Pest, 1872. A. M. T. A. évkönyvei, 13 köt. IX. d.

⁴ Deák Farkas: *Magyar Hölgyek levelei*. Budapest, 1879. M. T. A.

⁵ *Id. m.* 349—350. l.

⁶ *Id. m.* 390. l.

Zrínyi Ilona és Lorántffy Zsuzsanna is.¹

A férfiakkal szemben használt alázatos hangnem a század derekáig általános volt, csak ritka kivételképen találunk itt ott a bizalmas egyenrangúság hangjára.² Nem is lehetett ez másképp abban az időben, mikor a feleség asszonyi odaadásának pénzben kifejezett, úgyszólván hivatalos ára volt.³ Az ilyen asszonynak nem lehetett emberi öntudata, — igaz, hogy ezt nem is vették volna jónéven tőle. Ez a kor a nőben éppen az egyéniség hiányát méltányolja. Még a halotti búcsúztatóban, gyászjelentésben is az a jó feleségnek kijáró szokványos dicséret, hogy jámbor, szelíd és főleg engedelmes *asszony* volt.⁴

A nő helyzetét a családban már az is eleve meghatározza hogy jóformán gyermek még, mikor ura házába kerül. Nem üres jogi elmélet az, amit Cserei mond, hogy a leányokat 7 éves korukban el lehet jegyezni és 12 éves korukban férjhez lehet adni.⁵ Cserei közlése megfelel a tényleges állapotnak és számtalan adat mutatja, hogy a XVII. században és a XVIII. század első felében a 12—13 éves leányt férjhezadandónak tartották.⁶ Csak kevesen sejtették, hogy a túlkorai férjhezmenés káros, mint pl. Bethlen Miklós gróf, aki első házasságáról szólva elmondja, hogy felesége 15 éves volt és hozzáteszi: „Bár lett volna idősebb, talán egészségesebb lett volna.”⁷

A korai házasságkötés nem magyar specialitás. Az orleansi hercegnő, a híres Lieselotte, — kinek unokáját egy spa-

¹ Jellemző e hangra Apor Péter levelezése feleségével. Magyar Történelmi Emlékek, XXXVII. kötet. Budapest. 1903. M. T. A.

² L. a férjekhez intézett levelek befejezését: 1708-ban „Kegyelmednek nagy becsülettel szolgál: Üdösbik Vai Anna.” (M.V.H, Új rendezés, 1816. sz.) 1726-ban: Kegyelmednek engedelmes szolgálója, igaz házastársa. Vay Kata, (E.N.M. Gr. Teleki László letété.) 1735-ben pedig: Kigyelmed engedelmes szolgálója, Báro Bánffy Judit. (E.N.M. Gr. Gyulay-Kuun család levéltára.)

³ L. az előző fejezetben a jegyruháról szóló részt.

⁴ L. p. o. a Toldalagi Pál gróf állal 1764-ben kiadott gyászjelentést feleségéről: „Másodsor adván jó Istenem elébbi terhes sebeim orvoslásául hív páru! néhai szelíd, jámbor, engedelmes, édes gróf Bethleni Bethlen Kriszfi námat...” (M.V.H. Gyászjelentések gyűjteménye, 56. sz.)

⁵ Cserei: id. m. 120—121. l.

⁶ Béli Susanna 1702. jan. 17-én így ír gróf Teleki Sándornak: „Az Béli Dávidné asszonyom leánya is 12 esztendőben jár. Immár a Macskássy uram leánya is felnőtt, immár ezért *válogathat* Kegyelmed a leányokban.” M.V.H. T. Sándor osztály.

⁷ Gr. Bethlen Miklós Önéletírása. I. 363. l.

nyol királyfihoz adták, egy 1716-ben kelt levelében kifejezi azon óhajtását, hogy a kis 12 éves hercegnőnek tizenharmadik születésnapjára legyen meg az első fia.¹ A menyasszonyok életkora, amenyire ezt a feljegyzésekből statisztikai tanulmányok nélkül is meg lehet állapítani, átlag 12—16 év. Széchy Máriát, úgy mint hűgát, 13 éves korában jegyzik el. Eszterházy Orsikát 12 éves korában veszi feleségül unokabátyja.² Károlyi Klára 1710-ben 13 éves korában ment férjhez.³ Ennek anyja, Barkóczy Krisztina a mostoha viszonyok miatt sokáig járt jegyben, míg végre 16 éves korában férjhez mehetett.⁴ Aki 18—20 éves felnőtt korára még pártában volt, arra rámondták, hogy „nagylány“,⁵ ami akkor vénleányt jelentett és az ilyenek már kolostor volt az illő menedéke.

A kisleányokból lett gyerekasszonyok természetesen erősen ki voltak szolgáltatva többnyire fiatal, de mégis felnőtt férjeiknek, akiknek minden eszköz rendelkezésükre állt, hogy feleségük egyéniségét elnyomva, akaratát csirájában elfojtva, saját vágyaik, kényelmük, hiúságuk eszközévé neveljék őt. A férj a gyakorlatban feltétlen ura feleségének. Házasságtörés esetén kívül meg nem ölheti ugyan, mert akkor bajba keveredik, de egyébként tehet vele, amit akar, elzárhatja, verheti, kínozhatja. Míg felesége csontjait össze nem törri, a közvélemény nem igen fordul ellene. Más az, ha a férj életveszélyes fenyegetéssel elkergeti hazulról az asszonyt. Ilyen esetben, ami a házasság önkényes felbontásának számít, törvény s közvélemény az asszony pártjára áll és a férj súlyos büntetésben részesül.⁶

A feleség megverése előkelő családokban sem volt szokatlan és Cserei bizonyítja, hogy ezt jogos dolognak tartották.

¹ „Je crois, en effet, Madame que c'est une bonne chose à voir que ces deux nouveaux mariés de 12 et 14 ans. Puisse t'elle faire comme feu Madame de Bouillon qui eût son premier fils à 13 ans juste.“ Briefe der Herzogin Elisabeth Charlotte von Orleans. H. Helmuth. Leipzig, 1908. Insel. II. 320. 1.

² Bubits-Merényi: Hg. Esterházy Pál. Budapest, 1895. 108. I. M.T.É.

³ Takáts Sándor: Régi Magyar Asszonyok. Budapest, 1914. 82. es 232.1.

⁴ Takáts Sándor: Szalay Barkóczy Krisztina. (1611—1724.) Budapest, 1910. Franklin. 17. 1.

⁵ „Senex puella Hungaris vocatur: Nagy leány“. Szirmay A.: Hungaria in Parabolis. 159. 1.

⁶ Szatmárvárosi statútum 1704-ből. Kolosvári—Óvári, id. m. III. 707. I.

⁷ Cserei: id. m. 179. I.

Gróf Bethlen Mikós, az európai műveltségű főúr, önéletrajzában külön kiemeli, hogy két felesége közül „soha egyiket is nem hogy megvertem volna, de meg sem csaptam.”¹

Természetes, hogy az alsóbb társadalmi rétegekben még inkább szokás volt az asszonyverés. Takáts Sándor a komáromi bírák igazságszolgáltatásáról szólva mondja: „Az asszonyt ura szakállának szagztatásáért három pénteken száz botütéssel büntették. De a férjnek hatalmat adtak, hogy feleségét megverhesse és veréssel oktathassa.”² — Az okos asszony nem is próbált ellenszegülni, rögtön meghajolt ura akarata előtt és igyekezett férje szolgálatában keresni a maga dicsőségét. A jámbor asszonytól el is várták, hogy alárendeltségét olyan természetesnek találja, mint a jámbor paraszt az ő jobbágyságát. Az ilyen asszonyt derék, jó feleségnek tartották és kijárt neki hatványozott mértékben az a megbecsülés és elismerés, melyet a patriarchális kor a hű sáfárok, dolgos, engedelmes szolgák részére tartogatott.

A társadalomnak azon az egyetemességében roppant erejű meggyőződésén, hogy a feleség tartozik mindenben engedelmeskedni férjének, köteles őt követni és hozzá alkalmazkodni, — a vegyes házasságok ütötték az első rést. A férje akaratával szembeforduló asszony addig sehol sem remélhetett támaszt, de amikor az vált kérdéssé, hogy az asszony férje akaratával szemben meg akarja tartani régi vallását, ilyenkor maga mögött érezhette egész felekezete minden papjának, asszonyának, férfiának erkölcsi támogatását, Ellenállását jogosnak érezték, mert szerintük ez esetben a férj bűnre akarja rávenni feleségét.

Az a tudat, hogy saját felekezetük nem fogja elítélni őket, nagyon megerősíti egy-egy Báthory Zsófia, Bethlen Kata, Nyáry Krisztina kitartását a maga hitében. A nő tudja: részvétet s csodálatot fog aratni hittársainál, ha elmondja például, hogy férje kiválasztotta az ő gyermekágyas idejét arra, hogy testi-lelki sanyargatásokkal rávegye vallása elhagyására, de ő férjével szemben mégis kitartott hite mellett.³ Ha nem vallásról lett volna szó, bizonyára a magyar Petrucchio mellé állt volna a közvélemény, az asz-

¹ Gr. Bethlen Miklós önéletrajza. I. 155. I.

² Takáts Sándor: A régi Magyarország jókedve. Budapest, 1921, Aethneum. 132. I.

³ Bethlen Kata grófnő írásai és levelezése. (1700-1759). Budapest, 1922.

szony pedig nem mert volna dicsekedni lázadásával.

Az asszonyokat általában fizikai állapotuk is akadályozta abban, hogy a családon belül érvényesítsék egyéniségüket. A túlkorán kezdett házaselet, a gyakori gyermekszülések, végül a primitív egészségügyi viszonyok megértetik, hogy régi női leveleinkben állandó a betegeskedésről szóló panasz és hogy a régi feljegyzések szerint igen sok fiatal asszony szállt korai sírba. Mai képzelmet meghaladó a gyermekhalandóság mértéke is. A kevésbé irigylésreméltó asszonysorsot jellemzi a régi erdélyi kontyolóvers:

„Tedd fel a kontyot,
Vedd fel a gondot.“¹

Az asszonyokat férjeik ritkán kényeztették. Az asszony ruhája az volt, amit „jegyben“ hozott magával.³ Nagy Boldizsár például 1746-ban azt, hogy apja anyjának ruhát csináltatott, törvény előtt igyekszik bizonyítani, azért hogy árát levonják az anyai jussból, mely hűgát, gr. Teleki Sándornét is illetné. Az anya kész felmutatni köntöseit, melyeket mind jegyben kapott. Férje egész életében egyetlen piros kanavász szoknyát csináltatott neki, amit „megérdemlettem, mert igaz, tökéletes, jámbor erkölcsű felesége voltam 39 esztendőig.“²

A régi magyar asszonyok jellegzetes életpályáját futotta be Nyáry Krisztina, a XVII. század egyik megnyerő, művelt és valóságos asszonyalakja. Tizenhárom éves fejletlen gyermek, mikor családja eljegyzi Thurzó Imrével. Egy év múlva megkötik a házasságot és bár a fiatalasszony sokat betegeskedik, három évi házasság után két gyermekkel marad özvegyen. Húsz éves mikor a negyven éves Esterházy Miklóssal második házasságot köt, mely házasságából 17 év alatt 9 gyermek származott, tehát átlag másodévenként egy. A tizenegyedik gyermek sírba vitte 37 éves anyját, a kicsinyeket mások nevelték fel.³

Jóllehet mai szemmel nézve visszataszító a gyermekleányok túlkorai férjhezadása, igazságtalanság lenne fel nem ismerni, hogy voltak jó oldalai is. A társadalom belső rendjéhez és békéjéhez hozzá kellett járulnia annak, hogy 18 éves korára minden nőnek megvolt vagy a tűzhelye és hitese ura, vagy pedig a csendes kolostora. Igaz, hogy pusztította őket a gyer-

¹ Gróf Bethlen Miklós Önéletírása. II. 13. 1.

² M.V.H. T. Sándor osztály, 3508. köteg.

³ Ipolyi Arnold: Bedegi Nyáry Krisztina. Budapest, 1887. M. T. É.

mekágyi láz és sok más nyavalya, de a férfiakat is fogyasztotta a hadakozás és hadi járvány, úgyhogy azért maradt mindig annyi asszony, amennyi kellett. Végül pedig helyes volt, hogy annak, akinek úgyis hajlania kellett, olyan korban adtak parancsolót, mikor még nem volt erős egyénisége, mikor a természet még hajlékony és alkalmazkodó. Ez úgyszólván elkerülhetetlen volt ahhoz, hogy jöhessenek létre jó házasságok is, akkor mikor a párválasztás szabadságát oly erősen korlátozták, hogy az a magasabb körök leányaira nézve szinte nem is létezett.

A házasságkötést anyagi és családi tekintetek szabályozták. Még a férfi is csak kisebb körnek rangban és vagyonban hozzáillő női közül választhatott,¹ — a leányt pedig egyszerűen férjhezadta apja ahhoz, akihez akarta. A leányt megkérdezték és örültek, ha könnyen beleegyezett, de ha nem is tetszett neki a kérő, az apa nem sokat gondolt vele és odaigérte a leányt.² Igaz, hogy az egyház megkívánta az oltár előtt a beleegyezést, de miután a leány többnyire alig ismerte az egyszer-kétszer látott vőlegényt,³ az sem volt valószínű, hogy a legközelebbi kérést jobban ismerhesse, nem lett volna értelme, hogy válogasson, ha ugyan egyáltalán férjhez akart menni. Ha atyja akaratával szemben megtagadja a beleegyezést, akkor otthoni helyzete lehetetlenné válik és legfeljebb kolostorba menekülhet. Nyilvánvaló, hogy a leánynak nem volt módjában választani és akaratot nyilvánítani; a formális beleegyezésre csak azért volt szükség, hogy ez is kösse a nőt, elhitesse vele, hogy ő vállalta azokat a súlyos kötelezettségeket, melyeket nem volt módjában el nem vállalni. Ahol az apa meghalt, ott az anya vagy gyám adta férjhez a leányt,⁴ kinek akaratával azok sem sokat törődtek. E kor még nem ismeri azt a schopenhaueri elvet, hogy az utódoknak joguk van a szerelem harcában megválogatni elődeiket, itt még nagyszülők igyekeznek megválogatni unokáikat.

¹ Radvánszky János azzal indokolja, hogy fia negyedízi rokonát jegyezte el, mert az egyenrangú előkelő nemes és báró családokkal annyi rokoni szál fűzi össze „ut quocunque fere cogitationes de proposito hocceconventam ubique simile canonicum et praesenti etiam propinquioris gradus impedimentum mihi se obliat“, Rugonfalvi Kiss István: Radvánszky György házassági pöre (1724—1725) Budapest, 1904. Adattár 6. 1.

² Deák: Magyar Hölgyek levelei, 41. 1.

³ Apor: Metamorphosis.

⁴ L. Lukinich Imre: Rákóczi Julianna házassága. A Bécsi Magyar Történeti Intézet Évkönyve. Budapest, 1932. 112. 1.

A fiúgyermeknek sokkal több szabadsága van, mint a lánynak, de azért az atyának még fiaival szemben is sokszor módjában áll, hogy az általa választott házasságba hajszolja, kényszerítse őket.¹

A családfő az illendőség és tekintélye sérelmének tartja, ha nem ő az első, akitől leányát megkéri. A világlátott Bethlen Miklós 44 éves korában második házasságot akar kötni a 15 éves Rédei Júliával, de mielőtt megkérné, titkon izén a leánynak, és beleegyezését kéri. A szabályszerű leánykérés és „hitelés“ után derül csak ki, hogy megelőzőleg titkos üzenetváltás volt és Teleki, a gyám „nosza villámlani, csattogni: nem váz ő az ő házában, miért nem kellett legelőbb ötüle kérni, jó szívvvel odaadta volna, úgy segélje, ha elébb tudta volna, soha meg nem esküdtem volna véle,“ írja Bethlen.²

A jobbágyok házasságához beleegyezést adni vagy megtagadni a földesúr joga volt — a tudtán kívüli házasodásnak még szándékáért is tömlöc járt.

Amint a jobbáglányokat gazdájuk adta férjhez, a császár beleszólt a főrangúak házasságába. Az udvari emberek mindig illendőnek tartják gyermekeik házasságához kikérni a császár engedélyét.

Mikor II. Rákóczi Ferencz megnősül és elmulasztja a fellelte gyámságot gyakorló I. Lipót előzetes engedélyét kikérni, a császár nemcsak őt magát ítéli szobafogságra, hanem az udvari tanács előterjesztésére úgy határoz, hogy a Bécsen átutazó fiatal Rákóczinéval is éreztetni kell a legmagasabb neheztelést.⁴

¹ Szabó Dezső: A Festetics-család. 54.!

² Gróf Bethlen Miklós Önéletírása. Pest. 1860. II. 13. 1.

³ L. Kovács Judit leveleit gr. Teleki Sándornéhoz. M.V.H. T. Sándor osztály, 3508 ez. köteg.

⁴ Bécsi Haus-Hof und Staatsarchiv; Hof Protocollum in Ceremonialibus, 1692—1699. köt. Í 63. 1. 1694 dec. 3-én kelt bejegyzés: „Ragozin so eine gebohrene Landtgraffin von Hessen Audienz Bey Ihro Maytt der Kayserin Betr.: Mártis 29 bris 1694. Auss Ihro Kayl: Maytt: gdsten Befehl ist Heuth Bey Ihro Eminenz dem Hl: Cardinal Colonits praesentibus Fürsten von Dietrichstain, gr. Kinsky, Windischgrätz und Buccelleni Consultirt worden, dass Ihro Maytt: die Kayserin des Ragozi Gemahlin, so eine gebohrene Landtgraffin von Hessen mit der Audienz noch einige Tage auffziehen sollen, damit Ihme Ragozi hierdurch gezeigt werde, dass er wider den Respect gehandelt, sich in so fürnehme Alliance, ohne Kayl: Vorhergang. Consens und Erlaubniss einzulassen, Welches er non obstante obtenta venia aetatis, hette thuen sollen, es ist ihme also zur erzäigung des Kayl: Missfallens ein Hauss Arrest

Szerelem volt ugyan ebben az időben is, de kevés remény lehetett arra, hogy jó véget érjen. Erkölcsös leányzó számára minden ilyen érzés tilalmas volt. Pázmány szigorúan elítéli azokat a szemérmetlen lányokat, akik magok próbálnak férjet szerezni maguknak és kimondja, hogy „a keresztyén leánynak nem szabad férjet, keresni . . . sőt mikor a házasságról emlékeznek szülei, Istenhez emelyle szívét a leány és azt mongya Sárával: „Tu scis Domine, quia nunquam concupivi virum.“ Bizza házassága ügyét teljességgel szüleire, ő pedig imádkozék azért, hogy férje jó keresztyén legyen.¹ — Valóban sok imádság és Isten csodával határos kegyelme kellett hozzá, hogy az olyan házasság, melyet kizárólag külső körülmények tekintetbevételével beszéltek meg a rokonok, mégis tűrhetően sikerüljön. Hiszen ezeken a megbeszéléseken alig volt szó másról, mint birtokról, vagyonról, esetleg a leendő házások koráról, de arra, hogy a fiatalok testi-lelki egyénisége egymáshoz való-e, senki sem gondolt. Legfeljebb a férfit biztatják a rokonok azzal, hogy jövendőbelije szép kövér. A kövérséget t. i. még sokkal később is a legfontosabb női kvalitások egyikének tartották a jó magyarok.²

Ha azután kiderült, hogy a házastársak mégsem illenek össze, a férfi kereshetett kárpótlást szerte a világban, az asszonyt azonban a női erény, — sokszor csak az így nevezett kényszerűség, — mindvégig urához láncolta. Halálbüntetés terhe alatt hűségnek kellett maradnia ahhoz, akit nem ő választott, nem kívánt és nem szeretett.³

Apor Péter leírja a régi magyar házassági ünnepségeket és szertartásokat, melyekhez hozzátartozott az is, hogy „menyasszonykapás után az vőfély az kardját kivonta és karddal az

durch die Hungarische Canzley auf vorher gegangene intimation von der Oesterreich. Hoff Canzley auiferlegt worden, welcher aber Ihro Kayl: Maytt. auf sein unterthänigstes Bitten in vigília Sti Leopoldi, eben durch obigen Weeg aufheben Lassen, wie dan seine Gemahlin auch Hernacher Bey Ihro Maytt der Kayserin eine private Audienz allein gehabt.“

„Mint kell a keresztyén leányt nevelni.“ Pázmány Péter összes művei. Budapest, 1905. Tudományegyetem kiadása. VII. köt. 630. 1.

² L. Csaplovics: Gemälde von Ungern. Pest, 1829. 22n\ 1.-ot., vagy a oófalvi József uramnak és Farkas Susánna asszonynak házasságára Gyöngyössi János által készített verseket. (Kolosvárott, 1784.) A menyasszonynak: „Teste kövér, ékes, ragyogó Szeme Tsillaga kékes“ stb.

³ Cserei: id. m. 193. 1.

menyasszony fejéről az koszorút lemetszette és az kardja mar-
kolatjáig lebocsátotta, mezítelen lévén az kard, ez azért volt,
hogy emlékezzék meg az menyasszony, hogy mivel szüzessé-
gének jegyét, az koszorút karddal veszik le, úgy viselje magát
az szent házasságban, hogy ha azt megmocskolja, kard lészen
az fején.“¹

Apor munkájának tendenciája a régi jó idők dicsőítése. A
régi házasságról szóló fejezetet mégis annak megvallásával vég-
zi, hogy „haza vivén az új feleséget az új házas ember, ott is
harmadnapig vígan voltak, táncoltak; akkor harmad napon az
vendégek elmentenek, az új házasok úgy éltek az mint lehe-
tett, ritkán igen jól csendesesen éltek, talám többet heregve,
morogva, kocódva, hogy több víg napok sem volt talám az la-
kodalmok napjánál, azok közül is az kik ilyen pompával háza-
sottak . . .“²

Azért hangsúlyozzuk ezt, mert történetíróink szeretik el-
hinni, hogy a régi családélet harmonikusabb volt, mint a mai. Egy-
korú források nem erre mutatnak. Csáky Anna Franciska 1639-
ben írja p. o., hogy szíve rettegésével hallja mindenfelől a sok
gonosz házasságot.³ S valóban, ha betekintünk a XVIII. század
egy-egy válópörének aktáiba, láthatjuk, hogy erkölcsök dolgában
nincs mit visszasírnunk.⁴

Bizonyos, hogy voltak a, régi időkben is felemelő példái a
hitvestársi, szülői és gyermeki szeretetnek, de a családi élet
harmóniája nem volt gyakoribb, mint ma. Csupán a hierarchia
volt erősebb; nagyobb a fegyelem és nagyobb a dolgok rend-
jének megváltoztathatatlanságában való hit.

A régi irások nemcsak számtalan keserves, rossz házasság
emlékét őrzik, de látjuk belőlük, hogy akadtak hálátlan, rossz
gyermek is, akik öreg szüleikkel, különösen tehetetlen any-
jukkal durván, szeretetlenül bántak és az öregasszonyt kifor-
gatták a jószágból, úgy hogy annak azt kellett mondanía: „én
igazán ellenséget szültem volt magamnak.“⁵

¹ Apor: Metamorphosis, 388. 1.

² Id. m. 392. 1.

³ Deák: id. m. 28. 1.

⁴ L. p. o. Matskási Krisztina válópörét gr. Bethlen István ellen (1733 —
39). M.V.H. Új rendezés, 1361. sz.

⁵ Serédi Benedek özvegye, Ujlaky Borbála levele fiához Serédi Gás-
párhoz. 1700, szeptember 5. E.N.M.

Egy ilyen fiúról, Batthyány Ádámról írja Takáts Sándor, hogy emberséges embernek, vitéznek, a haza oszlopának tartották, fősvény sem volt, mert ő tartotta az országban a legfényesebb udvart, — érthetetlen tehát, hogy édesanyját és leánytestvéreit mindenükből ki akarta forgatni, ami nagyrészt sikerült is.¹ De a kor felfogása szerint az, ami a nők kezében van, elveszett a nevet tovább viselő família szempontjából és ezért alapjában véve dicséretes dolog a női kézre jutott jószágot bármi módon visszaszerezni.

Az anyai méltóság még fölöttébb kétséges dolog volt. A régebbi korok hiányos természettudománya, melynek alapján a Tripartitum egyes részei készültek,² azt hirdette, hogy az anya csak a hitvány leánygyermeket hozza létre, míg a valódi és egyedül értékes embercsemétét, a fiúgyermeket az atya hozza létre, az anya csak befogadja és dajkálja.⁸ Esetleg még a leánygyermekkel szemben is csak dajkának tartották. Egy 1688-ból való magyar orvosi kézirat szerint „az Asszony állat csak neveli és húsosítja (a gyermeket), azt mongya Albertus Magnus.”⁴ Ez a felfogás még nem volt alkalmas arra, hogy az anyát a gyermek és különösen a fiúgyermek szemében felemelje.

Szerencsére ebben az időben az asszonyok még nem tudtak olyan intenzíven szenvedni, mint egy-két századdal később, a romantikus irodalom mestereinek tanítása után. Helyzetük méltatlanul alárendelt volta nem vált tudatossá bennük. Csendes, szívós, passzív energiájukat lekötötte veszélyeztetett fajtájuk élet-halál harca — s ha öntudatlanul is, érezniök kellett, hogy most nagyobb dolgokról van szó, mint amilyen a női pozíció. Kenyérrel, birtokról, férjről, gyermekről, jövő nemzedékek életlehetőségéről. Sarolt fejedelemasszony emberségre, együttküzdésre, messzetekintésre nevelt leányai nem érdemelték volna meg a multat és jövőt, ha ilyen körülmények között nem tudtak volna ösztönösen megfelelni a maguk kis érdekeiről. S ők nem is ejtettek zokszót, nem is lettek précieuse-ök, akkor, amikor Árpád óta a legsúlyosabb időt élte át a magyar nemzet. Testi-lelki alkatuk primitívebb és erőteljesebb, észjárásuk gyakorlatibb, érzelmi igé-

¹ Takáts: Zrínyi Miklós nevelőanyja, 126. 1.

² Tripartitum, I. rész, 22. cím, 2—3. §.

³ Cserei: id. m. 8. 1.

⁴ Francisais Nagy kézirata a Magyar Nemzeti Múzeumban. M.A.K. 683. sz.

nyeik szerényebbek lévén, igyekeztek örömet találni gyermekeik gondozásában, lelki egyensúlyukat biztosította a régi gazdaszszonyosság komoly, fontos és mégis változatos munkaköre, vigaszt és erőt pedig a vallás adott nekik.

3. A NŐI MUNKA GAZDASÁGI JELENTŐSÉGE.

A XVII—XVIII. századokban a gazdasszonykodás még komoly élethivatás és a gazdasszony név dicsőséges cím volt. Nagy családok jóléte, virágzása, jobbágyok százainak, néha ezreinek sorsa volt letéve egy-egy erős nagyasszony kezébe. A nagyasszonyokat átfűtötte annak a később sajnos figyelmen kívül hagyott igazságnak tudata, hogy a család életnívója, rangja, tekintélye, függetlensége, hatalma és egyes tagjainak boldogulása egyenes összefüggésben van a jószággal, az ingó és ingatlan vagyon mennyiségével. Nem a zsugoriság, hanem ennek az életigazságnak felismerése és fajtájuknak a gyakorlatba átvitt szeretete hajszolta őket szüntelen, serény munkájukban.

Megtartani a meglévőt, megszerezni, gyarapítani a jószágot, — ez volt a régi magyar asszony célja.¹ S jól tudta, hogy az anyag minden morzsája vagyont jelent. Mai szemmel nézve szinte hihetetlen kicsinyességgel tartott számon minden üres palackot, kosarat, asztalkendőket. Számot tett minden tyúktojás és minden kupa bor — mindez vagyon *volt* s a magyar nagyasszony érezte és tisztelte a vagyonban rejlő életlehetőséget. A gyűjtés és megtartás szenvedélye vérében volt és ez vetette meg alapját későbbi nemzedékek virágzásának.²

Még a XVIII. század első felében is széles lehetőségei voltak a női munkának. A fogyasztási cikkek legnagyobb részét asszonyok állították elő. Gyárilap nem volt, — a városi mesteremberek az ország szükségletének aránylag igen kis részét látták csak el ipar-

¹ L. Málnai László halotti beszédét Rádai Eszter felett. Kolozsvár. 1766. A férjhez intézett szavai szerint „nagy kereső és a keresményt megtakarító, szaporító, ritka példájú drága Gazda-Asszony vala Ez egész hazánkban: meg rakta Házadnak minden szegét-lyukát, meg-töltötte Kamráidat, Boltaidat, Ládáidat ... külön-különb féle Portékákkal, gazdagságokkal.“

² Lásd p. o. Fitter Erzsébet szerepét a Festetics-vágyon összegyűjtése körül. Szabó Dezső: A herczeg *Festetics-család története*. Budapest. 1928.

cikkeikkel. Nem is a nagyban való mindennapi fogyasztás számára dolgoztak, — inkább egyes drágább, értékesebb darabokat, fegyvert, ékszert, bútort, edényt, díszesebb ruhaneműt készítettek, olyanokat, melyek elég drágán keltek el, de azután nemzedékeket szolgáltak. A mindennapi fogyasztás ellátói nem a mesteremberek, hanem az asszonyok voltak.

Minden asszonynak értenie kellett a szövés-fonáshoz és kenyérsütéshez, hogy a család élelméről és ruházatáról gondoskodni tudjon. De ez egyszerű alapkötelességeken kívül ezer más tennivaló várt a női kezekre. Minél magasabban állt vagyoniilag és társadalmilag a nagyasszony, minél több volt benne az egyéni tehetség, annál sokoldalúbb, hasznosabb és fontosabb munkára vállalkozott. E munkában nem csekély szerepet játszott az organizáció. Amint a földesúr maga köré gyűjtötte a szegényebb nemes legényeket, akiket szolgálatuk és katonászkodásuk fejében tartott, úgy gyűjtötte maga köré a nagyasszony a leányokat, akiket szüleik szívesen küldtek tanulni és emberek közt forogni. Megszervezte a fehércseléd-sereget és ennek segítségével gondoskodott a hatalmas háztartás ellátásáról.

Legelső feladat az élelmiszerekről való gondoskodás volt. Ott is, ahol volt férfigazda a háznál, aki a külső munkáról gondoskodott, nagyon sok élelmiszer termelése határozottan asszonyi feladat maradt. Asszony keze alá tartozott a gyülmölcsös és veteményes kert, a majorság, tejgazdaság, sertéshízlalás, sok helyütt a méhes, juhakol és halastó is. Az élelmiszerek raktározása pincében, padláson, csakúgy mint a feldolgozás, jóformán teljességgel női munka volt.¹

A kézimalom, melyen régebben a búzát őrölték, már lassan feleslegessé vált, munkáját átvették a malmok. A szítalást azért még többnyire otthon végezték a nők. A kenyér dagasztása, sütése nagyon fontos feladat volt. Ritkábban készült a kalács és egyéb tésztaféle, köztük nem utolsó helyen a levesbe való szárított tészta, a tarhonya. Húsfélék közül különösen a disznóhús feldolgozása és konzerválása volt általános. A sonskát, órját, szalonnát, kolbászt s más effélet nagy mennyiségben perzselték, pácolták, füstölték. Egyes húsféléket, halakat, szárítva, vagy sózva raktak el. A vetemények közül a régi magyar konyha legfontosabb cikkei voltak a hagyma és káposz-

¹ Veér Judit levele 1703-ból. M.V.H. Új rendezés. 1835. sz.

ta; ez utóbbit savanyítani kellett. De olvasunk a régi levelekben hüvelyes borsóról, retekről, salátáról, murokról, petrezselyemről, sóskáról, sok más hasznos és különböző módokon feldolgozható, vermelhető, szárítható zöldségről, melyek közül mindig az volt különösen értékes, amit át lehetett menteni a terméketlen hideg hónapokra. A gyümölcsfélét aszalva és mézbe rakva tették el télire. Készült belőlük almavíz, szilvavíz, ribizkebor¹, gyümölessajt és mindenféle édesség, liktárium.² Ez utóbbi mézben szárított, aszalt gyümölcs volt. Míg a fűszerszám egy részét pénzért kellett venni, más része itthon készült. Ilyenek voltak a mustár, fenyőmag, tárkony, beszózott egres. Mikor a cukor még drága, ritka kincs volt, fokozott jelentősége volt a méznek. A mézből, — úgymint a borból, gyümölcsből, árpából, búzából, — még ecet is készült. A viaszból és faggyúból gyertyát és szappant gyártottak.³ Otthon készült a keményítő is, a „mécesnek való olaj és a fennmagolaj. A tejgazdaság ősi hivatása, hogy friss tejfelt, írósvajat, túrót és különböző sajtokat, tömlős túrót szolgáltatson; ez utóbbiakat is el lehetett raktározni.⁴ Mindezekről gyakran emlékeznek meg a régi női levelek, visszaidézve az olvasó elé a régi udvarházak hasznos, termelő munkától pezsgő, eleven életét.

Nem utolsó feladat volt a parfümök, az illatos virágvizek főzése. Virágvízvevő edényben főzték a hársfavirág-vizet, rózsavizet,⁵ az orvosságszembe menő „főmosni való“ levendula-spiritust, kámforos égettort, fahéjvizet, borzavirágvizet.⁶ Gyógynövényeket is termeltek, gyűjtöttek, szárítottak a nők, — hiszen betegség esetén az asszonynak kellett orvoskodni.⁷ S a betegségek nem is valami apróságok voltak, — himlő, pestis, orbánc, hideglelés és köszvény említetik leggyakrabban az egykorú levelekben.⁸

Komoly munka volt a ruhafélék előállítására. A kendert, lent asszonyok természetették, vágták, áztatták, szárították, nyőtték, tilolták, fehérítették, fonták és szőtték. A gyapjú kezelése,

¹ Takáts: Zrínyi nevelőanyja. Budapest, 1917. Franklin. 80. 1.

² Kéziratok szakácskönyv a M. A. K.-ban. N. M.

³ Nagyváthy Kálmán: Nagyváthy János élete. Pozsony, 1891. 17. 1.

⁴ Bethlen Kata id.m. 155. 1.

⁵ Takáts: Régi magyar asszonyok. 12. 1.

⁶ Kovács Judit levelei. M.V.H. T. Sándor osztály, 3508. köteg.

⁷ Tessedik Sámuel Önéletrajza. Fordította Bodor Antal dr. Budapest, 1926. 9. 1.

⁸ Takáts: Zrínyi Miklós nevelőanyja, 94 1.

mosása, fonása, pokróccá való feldolgozása asszonyi munka volt. Az otthon készült vásznakból lett a ruhaféle, asztalnemű, ágynemű, amit meg kellett tölteni finom, otthon fosztott tollal. Ez volt a kézimunka virágkora. A holmikát gyönyörű hímzésekkel, csipkéekkel díszítették. A szebb mintákat el is küldték egymásnak és kölcsönképen családról-családra járt az ilyen „példa.“¹ Szép fekete báránybőrből készült a férfiak kucsmája, fehér báránybőrbéléssel. Süveget, főkötőt, pártát, sőt legyezőt is otthon készítettek.² Természetes, hogy a ruhafélék tisztítása, mosása, szapulása, lúgozása asszonynép gondja ebben az időben is, éppúgy, mint a fáradtságos és nem csekély jelentőségű vízfordás. Kútról, patakról kellett hordani az ivóvizet, úgy mint a házimunkához szükségeset. Néha savanyúvizet is hoztak egyes távoli forrásokból.

A régi gazdasszony büszkesége volt, ha kertjében, vagy baromfiudvarában „újság,“ mai idegen szavunk szerint primőr termett. Ezt sietve küldözték atyafiaknak, jóbarátoknak. Puttonyos jobbágyok közlekedtek az úriházak között és hordták a különféle ajándékokat, vadat, halat, baromfit, gyümölcsöt. Asszonyi levelekben sokszor olvashatunk az olyan „újságokról,“ mint alma, „kézzel szedett kék húsos szilva,“ kerti eper, cseresznye, dinnye, meggy, szőlő, barack, körtvély, „melynek fáját magam oltottam,“ vagy csuka, „melyet magam előtt ölettem meg,“ szarvasgomba, viza, vizaikra, kárász, menyhal, semlyény, csík, posár, fogolymadár, császármadár, fiatal páva, mejesztett kövér lúd, pulykafi, récék, pipék, — de küldenek tojást is és kolbászt, szalonnát, bőrös pecsenyének való kövér sertést. Köszönik, dicsérik és visznozzák egymásnak a „borbéli grátiát,“ az aszú szőlő bort, muskotály bort, ürmös és „ürmetlen“ bort, a fűszerszámos, citromos, nádmézes birsalmasajtot, dinnyehéj liktáriumot, olajat, olykor a külföldi ritka csemegéket is, itáliai narancsot, citromot és gesztenyét, németországi körtvélyt s a jobbágyok által néha napokon át hordozott kalácsot, íróstészta.³

Az „újságokból“ még Bécsbe, a császárné asztalára is küldtek a magyar főasszonyok szívesen látott ajándékokat.⁴

¹ Deák: id. m. 25. 1,

² „Énnékem egy pávám levén, annak a tollából egy legyezőt csináltattam“ írja 1712-ben Rédei Júlia M.V.H. T. Sándor osztály, 7247. sz.

³ L. Petki Nagy Zsigmondné, bándi Kováts Judit leveleit leányához, gr. Teleki Sándornéhoz, M.V.H. T. Sándor osztály 3508. köteg.

⁴ Takáts Sándor: Régi Magyar Asszonyok, 12, és 78. 1.

Élelemről, ruhaféléről, házi gyógyszerekről és a háztartáshoz való egyes cikkekről (szappan, gyertya) gondoskodniok kellett mindazoknak, akik számot tartottak arra a dicséretre, hogy „gazdasszonyok és nem futott asszonyok.”¹ De ahol különösen ügyes nagyasszony volt, annak udvarában gyártottak mást is.

Az előkelő házakban kifejlődött a háziiparnak egy magasabbrendű formája, melyet talán udvarházi iparnak nevezhetnénk. A főurak egy-egy nagyobb udvarában százszámra éltek tanult mesteremberek: varrók, takácsok, kovácsok, asztalosok, lakatosok. Ezek felett többnyire a ház asszonya regnált, — akkori magyar szóval élve, *asszonykodott*² — aki egy cseppet sem restelte, hogy a mesteremberek munkájával törődjék, számukra műhelyről, szerszámról és anyagról gondoskodják, sőt a termévények értékesítésével is bajoskodják. Az első cél természetesen a háztartás ellátása volt, de ha egyetmást eladni, nyereséggel kecsegtető üzletet kötni lehetségessé vált, — a nagyasszonyok nem sokat haboztak.

Fontos szerepük volt az udvarházi iparban az építőmunkásoknak, kőműveseknek, ácsoknak, mert a nagy birtokokon valahol mindig építkeztek, tataroztak. Ehhez téglát, cserepet égettetek, égetett mészről gondoskodtak a jó gazdasszonyok.³ Faze-kasaik szép edényekkel, tálakkal, kancsókkal és különösen kályhacserepekkel remekeltek.⁴ Gondoskodni kellett a faedények faragtatásáról, sajtárról, puttonyról, afféle házieszközökről, mint például a gyertyaöntő forma.⁵ A méhkasok, kosarak fonatása megint másféle munka volt.⁶

Jó takácsok, ügyes szövőasszonyok⁷ tartása, taníttatása, az utánpótlásról való gondoskodás nem volt könnyű dolog. Az

¹ Barkóczy Krisztina levele férjéhez, Károlyi Sándorhoz. 1710. dec. 17. Másolata a M. N. M.-ban. Magyar Asszonyok Nemzeti Könyvtárának levelestára.

² Az „asszonykodni” szó régebben megfelelt az „uralkodni” igének. Dominatrix = asszonykodó. Páriz-Pápai-Bod szótár. Pozsony, 1807.

³ Rédei Julia levele. M.V.H. Új rendezés, 1565. sz.

⁴ Bethlen Kata grófnő írásai és levelezése. Budapest, 1922.

⁵ Bethlen Julia levelei gazdasszonyához, 1708-ból. M.V.H. T. Sándor osztály, 12370. és 12376. sz.

⁶ Bethlen Julia Galambodi Ferenchez írt levele. U. o. 12384. sz.

⁷ Gr. Teleki Krisztina írja a geryeszegi jószág gondviselőjének, Beréthei Mihálynak: „Asszonyom anyám ő kegyelme parancsolatjából küldöttem oda ezen asszonyembert a végre, hogy pokrócz-szőni megtanítson má-

inasságba adott jobbágyfiúk gyakran hazaszöktek családjukhoz.¹ Gond volt a jó fonál beszerzése, elkészítése is, de aztán annál szebb dolog volt, mikor az atyafiság alázatos kérése ágy-nemű, asztalnemű megszövetése iránt megérkezett.

Míg az előző században akad gondos gazdasszony, aki „házilag“ öntet ágyúgolyót és azt cseréli puskapornak való sa-létromért,² a XVIII. század első felében találunk nagyasszonyo-kát, akik birtokukon „papiros malmot“ állítanak és „üvegsűrt“, vagyis papírt és üveget készíttetnek. Így Erdélyben, Kerceso-rán Bethlen Kata készített eladásra üvegedényt és táblaüveget.³

A kuruckor egy másik kitűnő gazdasszonya, Barkóczi Krisztina is gyártott üveget. Egy levelében írja férjének, hogy jó lenne rászoktatni a zsidókat, hogy ezt az üveget vigyék Havasalföldre.⁴

sokat... Kigyelmed mindjárt adjon dolgot nekie, hogy ne töltse az időt, mert asszonyom anyámnak kára lészen benne.. . asszonyom anyám is tudom nem tartóztatja sokáig, mivel igen messzűnven való és sok cselédt hadta el. M.V.H. T. Sándor osztály, 10424. sz.

¹ Petki Nagy Zsigmondné. bándi Kováts Judit levelei leányához. M.V.H. T. Sándor osztály, 3508. köt.

² Bánfy Kata, Batthyány Ferenc felesége. L. Takáts S. Régi Magyar Asszonyok. 53. 1.

³ Bethlen Kata grófnő a kiválóan tehetséges nagyasszony gazdálkodására jellemző egy tűzvészről adott leírása. Volt kertjében egy vete-ménynek készített verem, melyben már évek óta nem volt zöldség, hanem meszet tartottak benne. Ennek a fedele gyulladt meg és a tűz áterjedt arra a nagy kétemeletes épületre, amelynek alsó része Élészáz és Hintó-szín, felső része pedig Gabonás-ház és Szalonnás-ház volt. Ebből nem lehetett mást ki-menteni, mint 12 szalonnát és néhány dézsa túrót. Mind elégett a sok gabo-na, szalonna, háj, faggyú, aszaltszilva, más aszalt gyümölcs és egyéb, ami a háztartáshoz kell. Elégett „a Papiros Malomhoz meg kívántató sok Berbéts láb, Enyvenek, melynek köblit veszik 48 Pénzen, Rongy, Papirosnak való sok, melynek másját szedtettem bé 144 Pénzen. Gyűjtettem volt sokat, kívánván a maga idejében gondot viselni, hogy osztán fogyatkozas benne ne lenne Idetartozó égett el annyi, hogy Esztendeig való hasznából nem gondolom, hogy a Papiros Malomnak megforduljon.“ Elégett a sok kenderjen és gyap-iú is. „Szüretre szoktam készíttetni Pokrótzokat, Tsergeket, Ködmönöket, lely-re-valókat, . . . e-féle egy nagy fekvő Ládával égett el.“ Úgyszintén a ház kö-rül szükséges mindenféle bőrök is. Az égő Gabonás-ház majdnem rádólt a Lakatos-házra és akkor meggyulladtak volna a többi épületek is, de ez a veszedelem elmúlt. Id. m. 156-158. 1.

⁴ Takáts S.: Szálai Barkóczi Krisztina. (1671 — 1724.) Budapest, 1910. Franklin. 274. 1.

Az exportkereskedelemmel való foglalkozásnak régi tradíciói voltak az életrevaló magyar asszonyok között, akik tojást, mézet, hagymát, bort századokon át szállítottak Bécsbe, Lengyelországba.¹ Nagy dolog lett volna, ha a magyar asszonyok udvarházi ipara megerősödik és a Barkóczi Krisztina által megjelölt irányban, Kelet felé indul hódító útjára. Hanem ez nem volt lehetséges, — a bécsi udvartól támogatott fürge nagyparral szemben nem állhattak helyt a nehézkesen mozgó, autoidakta nagyasasszonyok.

A városokban lakó köznemes asszonyok a század közepe táján még nem riadtak vissza az egyszerű kalmárkodástól. A Debreceni Nemes Kalmár Társaságnak, jegyzőkönyvei szerint, 1755-ben kilenc nemesasszony volt tagja, a Nemes Vásáros Társaságban ketten voltak, — a Betsületes Sós Társaságban pedig 24 férfinév mellett éppenséggel 16 női név szerepel.²

A borral való kereskedés egyik speciális és hasznothajtó fajtája volt a kocsmároltatás, a bornak kicsinyben való kiméretése, ami földesúri privilégium volt. Ennek gondja is gyakran foglalkoztatta a régi asszonyokat. Ha nem termett elég bor, vásárolni kellett a kocsmára és így már kétségessé vált a nyereség.³ Szokásos volt az égettbor készítése is.⁴

Amivel az asszonyok bajlódtak, annak haszna általában az ő szerzeményüknek számított.⁵ Nem is volt a régi magyar gazdaasszony olyan anyagi függésben, mint ma a városi feleség.

Gyakran megesett, hogy a férj hosszú időn, néha éveken

¹ Paxy Anna 1550-ben írja férjének, Révai Ferencnek: „Továbbá értem, hogy Krakkóban az bor igen drága. Im négy szánnal küldöttem bort, még meg nem jöttek.“ (Deák Farkas: id. m. 13. 1.) Bakics Anna hagymát adat el Bécsben. (U. o.: 28. 1.) Batthyány Ferenc felesége, Poppel Éva 1620. tavaszán 3900 tojást küld Bécsbe, szállítat mézet és viaszt is, amit mézvevőkkel vásároltat össze a parasztoktól. (Takáts: Zrínyi Miklós nevelőanyja. Budapest, 1914. Franklin. 6. 1.)

² Rickl Antal: Idegenek vagy magyarok voltak-e a debreceni kereskedők a XVIII. században? Debrecen, 1929.

³ L. András Anna levelét férjéhez, Barkóczi Ferenczhez: „Már kocsmára csak borom soha is nincs, vehettem volna, de 22 forintra tartanak egy hordó bort, semmi nyereség nem volna benne.“ N. M. Barkóczi levéltár.

⁴ L. Bethlen Julia 1708-ban kelt levelét gazdasszonyához, melyben meghagyja, hogy szakadatlanul főzesse az égettbor, mert háborús idő lévén, azt jó áron veszik a markotányok. M.V.H. T. Sándor osztály. 12376. sz.

⁵ Bethlen Miklós írja, hogy a méhes, juhok, tehenek és égettbor jövedelme felesége „zsebben való pénze“ volt. (Önéletírása. 1. 173. 1.)

át távol volt. Az ilyennek feleségére, éppúgy mint a birtokos özvegyasszonyokra, rászakadt a mezei gazdálkodás minden terhe. S a régi írások tanúsítják, hogy a magyar asszony megállja a helyét itt is. Megküzd a földdel, az időjárás viszontagságaival, elemi csapásokkal, lázongó jobbágyokkal és ami a legnagyobb feladat, a fondorkodó atyafiakkal, akik birtokából ki akarják forgatni. Gondoskodik a szőlő megműveléséről, szántásról, vetésről, aratásról, törődik a jószággal, vigyáz a hordókora, hogy ne csepegjenek, vigyáz, hogy a termést ne akkor adja el, mikor a búza ára „megszállott”. Összetartja az ezüst-arany portékát, számonkéri a férje által adott kölcsönt interesttel együtt, visszafoglalja az elidegenített földet, osztózáskor sarkára áll, nem hagyja a gyermekei jussát, hogy aztán elmondhassa: „Én gyermekeimnek jó anyjak voltam. Nem voltam vesztegető, hanem megtartó.”¹

A magyar mezőgazdaságnak bizonyára nem váltak szégyenére a régi gazdasszonyok. Érdemes lenne kikutatni, hogy mi mindent köszönhetünk nekik. Paprikát például Széchy Margit termelt először a XVI. században,² a dohányültetés általánossá tételét pedig Károlyi Sándor gróf feleségének Barkóczi Krisztinának kezdeményezésére szorgalmazta.³

A század elején az udvarházakban folyik serényen a munka — asszonyok hasznos és számottevő termelő munkája. A hatalmas birtok nagyasszonya és a szegény jobbágy felesége hasonlók abban, hogy mindketten értékes segítőtársai férjüknek és munkájukkal növelik, szaporítják a gazdaságot. Az utóbbi keze munkájával, az előbbi pedig gondoskodó, szervező, életrelvő, okos fejjel. A pazarló, haszontalan asszony kivételes ritkaság számba megy, — a magyar asszonyok nagy többsége építője az ő házának, vagyonszerző és megtartó társ, aktív, produktív tényező.

A női munka gazdasági értékét, ugyanannyira lehetett becsülni, mint a férfi munkáét. Erre mutat Kraszna megye 1716. évi statútuma, mely adófizetésről intézkedik. Az özvegyember, vagy akinek felesége beteg, feleannyit tartozik fizet-

¹ Petki Nagy Zsigmondné levele. M.V.H. T. Sándor osztály, 3508. köteg.

² Takáts: Zrinyi Miklós nevelőanyja. 6. 1.

L. erre vonatkozó levelét férjéhez a körmendi levéltárban. Idézi Takáts S: Barkóczi Krisztina. 274. i. V. ö. még Takáts S.: A dohány elterjedése és az első dohány-monopólium hazánkban. Magyar Gazdaságtörténeti Szemle. 1895. 58. és 121. 1.

ni, mint az „egész gazda“. De ha leánya elég nagy már a gazdaasszonykodásra, akkor megint egész gazdának számít. Az özvegyasszony is íél gazda, csak akkor számítható az egész gazdák sorába, ha fia 18 évesnél idősebb.¹ Ebben a gazdasági és termelési rendben az asszony valóban Jele segítség“ lehetett, így volt ez a városi mesterembereknél is, akiket céhszabályaik szigorúan köteleztek a házasodásra, mert feleség nélkül gazdasági megállapodottság nehezen volt elképzelhető.

A régi gazdasszonykodás megbecsült munkája sok mindennél kárpótolta a múlt századok magyar asszonyát és akármi-lyen *nehéz*, fárasztó volt is, emelte öntudatát és hozzájárult lelke egészséges egyensúlyának megtartásához. Kielégítette benne az emberi lélek egyik íő vágyát, a komolyan hasznos munka utáni vágyat. A századforduló táján a gazdasszonykodás méltó terep volt, még kivételesen tehetséges asszonyegyéniségek becsvágya számára is — olyan munkaterület, melybe lelket lehetett vinni. Ennek a munkának megvoltak a maga örömei, büszkeségei és eredményei. Mikor a mai ipari termelés nagyrészt a ház körül történt, a mainál sokkal jelentősebb és szembeszökő érték volt az asszony termelő és termelést szervező tevékenysége, olyan érték, amit mindenkinek el kellett ismer-nie és ami mindég sikeresen erősítette az asszony pozícióját a magyar társadalomban.

4. A NŐ A TÁRSASÉLETBEN ÉS KÖZFELFOGÁSBAN.

A régi Magyarország társadalmi életének egyik historikusa helyesen mondja, hogy a XVIII. században nálunk „a nő még nem foglalja el azt az állást, mint az egykorú Franciaországban, s a szalon, hol a nő uralkodik szellemével, műveltségé-vei, finom tapintatával s hol megállapítják az előkelő élet ele-gáns formáit, ismeretlen volt Magyarországon. A falusi nemes nők nevelését elhanyagolták s állásuk a házban s társadalom-ban alárendelt volt.“²

¹ Kraszna vármegyei statútum. Kolozsvári—Óvári id. m. I. 362. 1.

² Grünwald Béla: A régi Magyarország. Budapest, 1888. 111. 1.

A nők helyzetét illetőleg Nyugateurópában beállott változásokat nálunk még valóban nem igen érezték és a külföldre került magyarok valószínűleg olyan megértés nélküli csodálkozással szemlélték az ottani szokásokat, mint amilyennel a régi magyar utazó, Szepsi Csombor Márton, — kit a sors 1616-ban elvitt Danzigba — írja, hogy ott „Férfiú ha asszonyállat előtt elmegyen süvegemelés nélkül, gyaláztatnak tartják, az leány és asszonyállat pedig nem köszönt sem ifjat sem vénét, hanem hova kevélyebben léphet úgy megyén el az ember előtt.”¹

Nálunk még hangos volt a barokk felfogás, mely szerint, ha akadnak is egyes kiváló, férfias erényekkel ékeskedő asszonyállatok, a nagy többség házi szolgálatra és gyermekszülésre teremtett hitvány némben, rosszra hajló természettel, kit szigorúan kell tartani és kinek a házon kívül nincs keresni valója.

Ha a nőt nagyon meg akarják dicsérni, azt mondják róla, hogy kiemelkedett az asszonyok közül és méltó lett volna arra, hogy férfi legyen. A halotti búcsúztatóban azt mondja a pap, hogy mikor ez az asszony megszületett „akkor jött volt újólag világra amaz Asszonyi engedelmes erköltsöknek tzimere Sára“ és hogy „dolgoit úgy kormányozta, hogy egy asszonynak elméjét és erejét felly ül múlni láttattnának dolgainak folyási,”² mert „Az Asszonyi-állat a Férjfiúnál magában is és a Bűn miatt is alábbvaló: gyenge edény ő.”³ S elhunyt asszonyállat és elhunyt férfiú lelkéért mondandó imádságokból is kitűnik e lelkek között feltelezett rangkülönbség.⁴

A nők műveltségét az írástudás hiánya jellemzi ebben az időben. A leányokat még az előkelő házakban sem tanították írni — Tudatlanságban tartásukra megvolt az elméleti megokolás is: ha írni tud a leány, szerelmi cselszövényekre fogja használni tudományát. Szenczi Molnár Albert hirdette ugyan „leányzók számára rendelt scholák“ felállításának szükségét⁵ és a

¹ Szamota István: Régi magyar utazók Európában. Nagybeccskerek, 1892. 103. 1.

² Keresztúri Sámuel: Halotti beszéd Wilhelm Krisztina felett, Kolosvár, 1704.

³ H. D. J. egyházi orator: Szent Kananea, halotti tanítás gr. Betlen Klára felett. Kolosvár, 1757.

⁴ Almási Ágnes; Lelki virágos kert. Nagyszombat, 1712.

⁵ Dr. Dézsi Lajos: Szenczi Molnár Albert. Budapest, 1897. M. T. T. 223. 1

leányok oktatása érdekében, a maradi felfogással szembeszállt Pázmány Péter is,¹ de úgylátszik nem sok eredménnyel.

A leányok nagy tudatlanságban nőttek fel és ha a főrangú asszonyok között akadtak akik értettek a betűvetéshez, ezek többnyire életük későbbi idejében tanulták meg az írók nehéz tudományát azért, hogy sokszor távollévő férjükkel levelezhesenek és nagy uradalmak rájuk szakadó ügyes-bajos dolgait intézhessék.²

Egyes felvilágosultabb főurak udvarában tanították már a kislányokat is valami kevés világi tudományra, — így pl. Károlyi Klárát (szül. 1697-ben) latin nyelvre tanítja Pater Orbán.³ A tanulás *nem* lehetett komoly, nem is tarthatott sokáig, mert mint annyi kortársnője, Klára is férjhez ment 13 éves korában.⁴ Elég szép volt a gyerekasszonyoktól, ha a gazdasszonykodás leg-szükségesebb elemeit megtanulták ilyenkorra.

Az eldurvult erkölcsök veszedelmessé tették a nők számára a primitív társadalmi életet is, pedig a fiatal nemes-asszonyok egyhangú életében nagy és forrón sóvárgott eseményt jelentett egy-egy lakodalom, vagy keresztelő, melynek alkalmából emberek közé mehettek. Az esküvőre, kézfogóra, lakodalomra való hívogatás nagy ünnepélyességgel, szertartásos levelekkel történt. “A papok beszéltek, az alkalmi poéták pedig magyar vagy latin nyelvű menyegzői rigmusokkal tisztelkedtek, melyekben sok volt a mitológiai hasonlat és kevés a poézis. A közönség azért bizonyára élvezte e verseket. Az ilyesmire hónapokon át készülődtek az asszonyok, varrták a ruhát, pártát, fejkötőt, azután ha együtt voltak, tombolt az elfojtott életvágy,

¹ „Tudom a kösségnek nagy része azt ítéli, hogy nem jó irnyia és olvasni tanulni a leánynak; mert féltő, hogy az olvasásból gonoszt tanulnyon, és ollyakat ne írjon, amiket nem kellene. De én üdvösséges dolognak ítiem, hogy a keresztyn leány olvasni tanulnyon“ Pázmány Péter összes munkái. VII. köt. 11. rész, 619. 1.

² Ilyen kénytelenül írással bajlódó nagyasszony volt pl. Hegyemegi Borbála, ki 1714-ben írja férjének, Meskó Jakabnak: ..... az Tentés üveget eltúrte az kitül köldötte kegyelmed. Kalamarissom sincsen, ha nem kőid kegyelmed: az dejákok házában láttam az ablakon az én badok kalamárisomat és porzómat, próbállak meg, ha nem folyna, azt kiköldhetné kegyelmed.“ Fülesí gr. Zichy-Meskó levéltár XV. 3441. sz.

³ Takáts Sándor: Régi Magyar Asszonyok. 232. 1.

⁴ U. o. 27. 1.

⁵ L. a M.A.K. gyűjteményét.

folyt a rettentő nagy eszem-iszom,¹ zene és tánc, ilyenkor szövdtek a titkos szerelmek és sokszor ilyenkor történtek a nagy bajok is.

Látványosság, sőt szórakozás számba mentek a halotti torral egybekötött nagy temetések is. A katolikusoknál a pap többnyire csak a férfiakat búcsúztatta el latin beszéddel, „catholica felett semmi oratio nem volt“,² csak az új valláson levőket búcsúztatták el magyar halotti beszéddel. Ilyenkor az összegyűlt asszonyseregbe való tekintettel a prédikátorok többnyire nem sokat beszéltek az elhunyról, hanem áttértek valamely nőt érdeklő általánosabb témára és a nők kérdésnek megfelelően bő anyaga van együtt a prédikátoroknak ilyen, utólag nyomtatásban is megjelent beszédeiben.

Lakodalomra, keresztelőre, temetésre illet szépen felöltözni és sok nemes asszony, vagy nemes lány kénytelen volt nagy szívfájdalommal elmaradni, mert gyakran megesett, hogy hatalmas birtokok nagyszonyainál nem akadt egy-egy új süvegre, subácskára való készpénz.³ Már pedig aki emberek közé ment, az hódítani akart és a szép ruhák hatását jól ismerték a régi magyar nők is. Hanem a fiatalok, különösen az alacsonyabb rendűek, jól tették ha vigyáztak magukra, mert ha úgy találtak tetszeni, hódítani, hogy azzal magukra haragítottak valamely hatalmas urat vagy asszonyságot, a szerelmes lovag megbúsult apja vagy felesége rögtön előállt a boszorkányság vádjával. Azt a rejtelmes erőt, amit ma divatos angol szóval „sex appeal“-nak szoktak nevezni, a XVII. és XVIII. században még többnyire gonosz varázslatnak tulajdonították.

A boszorkányság vádja ebben a korban még nem tréfa. Igaz, hogy Magyarország nem volt hálás talaja a boszorkányokban való hitnek és amint Banner János mondja: „a római jog recepciója után fellépő tömeges üldözések Magyarországon csak akkor kezdődtek meg, amikor a császár-királyok idegen országok számára készült törvényeiket a magyar törvé-

¹ L. Bercsényi lakodalmának leírását Kőszeghy Páltól. Budapest, 1894. M.T.A.

² Apor: Methamorphosis, 410. 1.

„Sokszor csak egy szolgálómnak sem tudok egy pár csizmát venni“ írja Kováts Judit — „ha Udvarhelyt búzát nem adok el. Itt pedig semmiből egyébből nem tud az ember pénzt keresni.“ 1736 márc. 22-én kelt levél. M. V. H. T. Sándor osztály, 3008. sz. köteg.

nyék mellőzésével itt is érvényre juttatták, mikor Carpsovius Szászország számára készült híres *Processus Criminalis*a nálunk is polgárjogot nyert.¹ A század elején mégis elég gyakoriak voltak a boszorkányperek, melyekben a vádló többnyire férfi, a vádlott többnyire nő volt. 1728-ig egész sereg szerencsétlen asszonyt égettek el, mint boszorkányt és a zaklatás, pörbefogás, vádaskodás lehetséges volt egész 1768-ig, mikor Mária Terézia végérvényesen beszüntette a boszorkánypöröket.²

A jámbor Apor Péter, kinek műveltségtörténetünk oly sokat köszönhet, hadakozik így József fiának szeretője, Benkő Anna ellen, akit, jóllehet nemes személy, vasra verve visznek börtönbe és 316 tanút vallasnak ki arra vonatkozólag, hogy micsoda varázslatokkal babonázta meg és csábította paráznságra József urat. Az etnográfust érdekelheti az itt felhozott szerelmi varázslatok hosszú sorozata, amelyeket még az 1750-es években igen komolyan tárgyalnak. Végül is Benkő Annának reverzálist kell adnia arról, hogy megjavul.³ Ez az irat nincs meg, de hasonló ügyben adott reverzálist ismerünk 1702-ből, melyben Nagyszombathy Mariska elmondja, hogy ő házasságtörést és boszorkánykodást folytatott, ezért fejvesztésre ítéltetett, de gyermekeire való tekintettel kegyelmet kapván, csak temporalis büntetést kell elszenvednie „melynél nagyobbat érdemlettem volna.“ ígéri, „hogy többé nem fog boszorkánykodni, sem paráználkodni, ha pedig megtenné, férjének gazdája, Barkóczi Ferencz minden további eljárás nélkül fejét vétetheti.⁴

A század második negyedében úgy látszik, hogy a nő fogalma minden téren az értékelés mélypontján van. A régi magyar nőtisztelő hagyomány megkopott maradványa épp úgy alszik, mint a nemzeti lélek minden más nemesebb megnyilatkozása, — az új franciás nőtisztelet pedig még ismeretlen nálunk.

Az asszonyi nem egyszerűen a gyengébb nem és a tömegnek élvezet a kicsúfolása. Ha kérdezzük, hogy miért élvezet, a választ az embernek abban az alapösztönében találjuk meg, hogy szeret külön lenni, mint a többiek. Ez az ösztön

¹ Banner János: A szegedi boszorkányok. Szeged. 1928.

² Komáromy Andor: A magyarországi boszorkánypörök oklevéltára. Budapest, 1910. M. T. A.

³ Báró Apor Péter verses művei és levelei. Budapest, 1903. M. T. A., 398-471. l.

⁴ Barkóczi levéltár, M. N. M.

egyik rugója az emberi haladásnak, tökéletesedésnek és ezzel “számolnak a fejedelmek, mikor rangokat, címeket, kitüntetések-
ket osztogatnak, ám ez az ösztön él a tömeg: emberében is és ha valaki — író, tudós, politikus, vagy népszónok — azt bizonyítja
előtte“, hogy az ő nemzete, faja, neme, különb, mint a másik, bizfós a siker, mert ezt mindenki elhiszi. Az olyan együgyű-
séget, hogy a szőke északi ember különb, mint a barna déli és hogy ő van hivatva a világ uralmára, ma emberek százmil-
liói hiszik, — a lelke mélyén ezt hiszi legtöbb szőke ember.¹ De nem elég, hogy különbnek érezzük magunkat az egyenlítő
vidékén lakozó négereknél, annál nagyobb az élvezet minél kö-
zelebbi környezetünkkel szemben adják meg nekünk a szupe-
rioritás felemelő tudatát. Ezért hálás dolog minden országban a nemzetiségek csúfolása, a leghálásabb pedig az asszonyok ki-
csinyítése, — már amilyen hangnemben a kor ízlése megengedi. A XVII. század sokat engedett meg és nem volt jobb nála a
rákövetkező század eleje sem. Asszonyok csúfságának nevezett el a későbbi irodalomtörténet egy 1765-ben iskolai előadásra
szánt drámát, pedig ennsk címe akkor, mikor szerzője — va-
lószerűleg egy pálos szerzetes — papírra vetette, csak annyi
volt, hogy „Intermedium,“ közjáték; az asszonyok szerepe pe-
dig megfelel a kor Ízlésének: a nő férfit és borított kivan, nyel-
ves, pletykás, veszekedő, akit megütlelve férje, biztos a pub-
likum jóízű nevetése.² De nemcsak a köznép Ízlése hajlik az
ilyesmire. Az úri rend kedvelt költője, az elegáns katonatiszt,
báró Amadé László (1703—1764) elköveti a következő költe-
ményt:

„Gaz Ciczerkém,
Koszos birkém,
Tőled már távoztam,
Bár szerelmet
Vidám kedvet
Valaha koldultam,
Coki, coki szívem
Mars, mars, hamis lelkem,
Puf, puf, üssed,
Ne kémeljéd,
Régen ezt akartam.³

¹ Ez az úgynevezett északi elmélet (Nordic Theory). Az Amerikai Egye-
sült Államok jelenlegi bevándorlási törvénye ennek alapján készült.

² Magyar drámai emlékek a középkortól Bessenyeiig. Kiadja Alszeghy
Zsolt. Budapest, 1914. Franklin. 282. l.

³ Várkonyi báró Amadé László versei. Pesten, 1836. 110. l.

A kép teljességéhez hozzá tartozik, hogy a poéta később egy más versben¹ engeszteli a megbántott Ciczerkét és ismét felajánlja neki szerelmét. . . .

Az asszony hírét, becsületét, méltóságát nem védte semmiféle közvélemény és az emberek, úgylátszik, örömet olvasták az eféle rímbe szedett asszonygyalázásokat. Viszont az a lángoló hódolat, amellyel Amadé és társai ostromolták választottaikat, a szerelmesebb percekben fogant versek tanúsága szerint is annyira érzéki és oly kevésbé megtisztelő volt, hogy a kor jobbjai okkal óvták tőle a fiatal nőket. Pedig a korszellemet mindig a poéták jellemzik.² Ilyen“ körülmények között a nőnek valóban legokosabb volt elrejtőznie.

Mint az előző század nagy szellemi vezére, Pázmány világosan megfogalmazta, a nő legfőbb, úgyszólván egyedül fontos erénye a szemérmesség volt.³ Ez a gyakorlatban azt a követelményt jelentette, hogy a nő nem embervoltának nyugalmával, hanem nemiségének állandóan éber tudatában járjon embertársai között, emiatt pedig szégyelje magát. Ha férfit lát, gondoljon azonnal a hatodik parancsolatra, némuljon meg, piruljon el, takarja be magát és meneküljön.⁴ Ezt a viselkedést annak idején a tiszta ártatlanság jelének vették, pedig nyilvánvaló, hogy úgy a gyermeki ártatlansággal, mint a valódi tisztasággal össze nem férhet. (Ezt kifejezi az a szinte tudatalatti árnyalat, hogy

¹ U. o, 124. 1.

² „Egy-egy kor jellemét legmegbízhatóbban a szépirodalomból tanulmányozhatjuk, mert az író a maga szemérmességében a legtípusosabb, legegységesebb, legtisztább, sőt szinte az egyetlen kézzelfogható világvég, hogy ne mondjam, matematikai képlet, melyből a kor lelke levezethető.“ Surányi Miklós; *Tömeg és lángész*. Budapest, 1931. 200. 1.

³ „A férfiban sok jóságok lehetnek, úgymint: vitéség, okosság, tudomány, mesterség, igazság, tiszta élet; ezek közül ha egyben megfogyatkozik is, csak légyen a többiben tekintetetes, tűrhető. Az asszonyemberben pedig a tiszta szemérmesség oly szükséges, hogy bár se szép, se gazdag, se gondviselő ne légyen, böcsültelessé teszi őtet a tisztaság; de ha enélkül találtaik, nincsen semmi böcsülteles benne.“ — Pázmány Péter összes munkái, VII. köt. II. rész. 622. 1.

⁴ Cserei dicsérettel említi, hogy a magyar lányokban mindenkor nagy volt a szemérmesség „a testi dolgok hallásában,“ ezért ha férjhezmenetelről beszéltek előttük „elpirultak és mint valami tisztaság szeretetének tüzetől meggyulladván, szemérmek tisztelétét rosa színben jelentgették Orzájokon.' Ajánlja is Cserei a szülőknek, hogy leányaikra ezentúl is vigyázzanak, „kivált szemérmekre szorgalmas gondjok légyen.“ Id. m. 121. és 128. 1.

a gondolatban is tisztának feltételezett apácákat nem szokták szemérmeseknek nevezni.) Annál jobban megfér az erotikum iránti túlzott érdeklődéssel és a fantázia tisztátalanságával, ami gyakori volt. Betekintve egy-egy régi válópörbe, meglepve látjuk, hogy 16 éves nemes hajadonok vallomást tesznek olyan cselekedetek dolgában, melyek ma a nyílteszű, modern nevelésű hatodikos gimnazista leányok fogalmi körén mégiscsak kívül esnek.¹ Az összehasonlításból nem a régi szende hajadon kerül ki fehérebben.

A szemérmetesség túlbecsülése alapján véve onnan eredt, hogy az a kor, — lehet némi joggal, — nem hitt és nem bízott a nőnek sem eszében, sem szívében, sem jellemében. A női erény egyetlen védőpajzsának és kulcsos várának a túlzásba hajtott szemérmetességet vélték.

Pázmány, aki a maga idejében a kor színvonalán álló, modern, progresszív ember volt, azt tanította, hogy a leányokat legkésőbb 6 éves korukban el kell fogni a férfi gyermekektől, azután mindég anyja mellett legyen a leány és legközelebbi férfi rokonaival se maradjon soha egyedül. Szüzessége tisztaságát szemefényénél jobban oltalmazza, mert annál drágább kincse nincsen. A férfiak között, ha éppenséggel oda kell mennie, úgy legyen, mintha ellenségei között volna, kik legrágább kincsétől meg akarnák fosztani. Otthon üljön, rejtve maradjon, piacra ne járjon, lakodalomba ne kíváncsozzék. Ha emberek közé megy, biztos, hogy megítélik. „Ha keveset szól vagy hallgat, parasztnak ítélik, szaporább szaváért csácsogó a neve. Ha együgyűn beszél, tudatlannak, értelmes szóllásáért álnak és csalárdnak mondatik. Ha nehezen felel, rosszul nevelt; ha könnyen szónak adgya magát, szerelmeskedő; ha szemérmatosan hallgat, képmutató; ha szépen öltözik, kevély; ha az öltözettel nem gondol, ocsmány; ha valahová néz, azt mongyák hogy oda hajol szíve. .“²

Ha ezt a Pázmány által festett képet látjuk, nem csodálkozunk azon, hogy a nők nálunk aránylag igen keveset mozogtak és a XVIII. század közepéig ritkán kíváncsoztak ki otthonukból, szűk házi körükből, különösen a nemes leányok, akiknek még azt is rossz néven vették, ha anyjuk kíséretében el-

¹ L. a válóperek aktáinak másolatait a M. A. K.-ban M. N. M.

² Pázmány Péter: id. m. 623. 1.

mentek a vásárba, sokadalomba. Cserei szerint az ilyesmi „a szemérmesség Törvénye ellen vagyon.”¹

Azok az erős, úttörő asszonyok, akik ilyen nehéz viszonyok között is megtették, hogy kiálltak a közéletbe, csak rendkívül erős belső kényszer alatt és vallásos meggyőződés érdekében tették ezt.

I. Rákóczi György felesége, Lorántffy Zsuzsanna volt az első nő, ki a XVII. században könyvet merészelt írni Magyarországon az új vallás védelmére. Ez roppant botrány volt és egy névtelen író éles és kevéssé tárgyilagos pasquilst írt ellene, melynek főargumentuma, hogy Lorántffy Zsuzsanna, ha ló is, csak kanca, már pedig a frigyládát a régi zsidók sem hordozták teheneken. E gúnyiratnak csak a híre maradt fenn, de valószínűleg belőle való ez a vers is:

Már a hit szekerit egy kancaló rántja,
a konty alatt nagy haj s rövid elme hajtja.
Viszi, de nem tudja, gyepelöt asszony tartja,
szedjétek löcseit, szegét — porrá rontja.²

A fejedelem dühösen kerestette a maga korában roppant szellemesnek és találónak ítélt pasquil szerzőjét, de hiába.³

A hitviták korában a minél nagyobb és fájóbb gorombaság lévén a jobb argumentum, nem csoda, ha ezt a rendkívül sikerült ötletet kölcsönkérték és alkalomadtán használták a reformátusok is. Így pl. az Actio Curiosa című színdarabnak, mely a XVII. század utolsó negyedében keletkezett, hőse egy nagyszájú református kurtanemes, Gaude uram, ki Achastes katolikus főúr (gróf Erdődi) udvarába megy és bár a főúrral mindig tisztelettel beszél, — katolikus udvarnépét végig mocskolja, gorombítja, sértegeti mosdatlan beszédeivel.⁴ Jellemző, hogy a házasszonyának (Achasta = gróf Csáky Krisztina, Erdődi gróf felesége) nem jár ki a férjét megillető tisztelet, öneki Gaude uram

¹ Cserei: id. m. 206. 1.

² Századok, 1913. 56. 1.

³ Szilágyi Sándor: Lorántffy Zsuzsanna. M. T. A. évkönyvei. 13. köt. IX. drb. Pest, 1872. 24—25. 1.

Bercsényi házassága és Actio Curiosa. Közli Thaly Kálmán. Budapest, 1894. M. T. A.

megmondja a magát.¹ Szegény jó-szándékú Achasta elhallgat, Gaude uram pedig fénylik, mint kora hőse, aki mindenkit lefőz gorombaságával. Ott, ahol alacsonyabbrendű nőekkel, vagy nőkről beszél,² megdöbbenő nyelvének és gondolatvilágának mocskossága. De nem szabad elfelejtenünk, hogy Shakespeare közönsége is gyönyörködött az effélékben.

Amit Pázmány mondott a leányokról, az áll az asszonyokra nézve is: ha az emberek közé mennek, bizonyos hogy rosszul járnak. Bornemisza Annának szép emlékét őrzi a magyar történelem és feljegyezte róla, hogy józan komolyságával csak kedvezően befolyásolta férjét, a gyenge, italos Apafi Mihályt. A kortársak mégis elítélték azért, hogy asszony létére férfiak dolgába avatkozott és Apor Péter helyesléssel idézi egy „jeles magyar poéta“ versét:

„Asszonyom szövődhez, fonódhoz lász,
Mert nem illet asszonyt országubernálás.“³

Apor idején az országban nagy viharelőtti csend van. Még mindenki emlékezik Zrínyiek, Nádasdyék sorsára, — az asszonyokat Széchy Mária gyászos vége, a szerencsétlen Zrínyi Petemé megőrülése arra inti, hogy ne keveredjenek a politikába. Európaszerte a centralizáló abszolutizmus diadalmaskodik; a magyar eszmék, alkotmány, nemzeti élet, anakronizmusoknak látszanak. A megfélemlített nemzet már feladta alkotmánya ősi biztosítékát, a jus resistendit. Caraffa emléke kisért. — Ilyenkor örül az, akit nem vesznek észre. Az asszonyok megbújnak konyhájukban és ágyasházukban, csendesen fonnak, szőnek, és gazdaságukat igyekeznek gyarapítani, hogy azon megvetve lábukat, ha elnyomva is, ha megalázva is, de átmentsék a jövőbe a magyar életet.

¹ „Achasta: Mind attul van az édes Gaude uram, hogy kigyelmed pápistává nem léssen.

Gaude: De senki kedvéért bizony nem váगतok eret a lelkemen.

Achasta: Ne vágasson bár eret Kigyelmed, — azonkívül is üdvözülhet.

Gaude: De nem konty alá való a Szent írás magyarázat.

Achasta: Mert én azt akarnám, hogy Kigyelmed üdvözülne.

Gaude: Hohó, soha nem láttam én kanca apostolt, még régentén sem hordozták kancákon az Isten lábáját.“

Actio Curiosa, 160. 1.

² Id. m. 181-189. 1.

³ Apor: Metamorphosis. 440. 1.

II. RÉSZ. A NYUGATEURÓPAI GALANTÉRIA.

1. A GALANTÉRIA KELETKEZÉSE.

A cinquecento nevét olaszul tanulta meg az emberiség, a XVIII. század pedig mindig francia ruhában jelenik meg lelki szemeink előtt. A francia lélek, a francia kultúra a XVIII. század folyamán érte el virágzása tetőpontját és a század jellemző vonásai, világnézete, filozófiája, irodalma és művészete, valamint újszerű társadalmi és politikai formái Franciaországban fejlődtek ki először és a legerősebben.¹

Mit adott ez a nagy francia század az emberiségnek? Csiszolt életformákat, jó modort, — az udvariasságot. Sokszor elmondták, hogy az udvariasság még nem tette az embereket jókká, becsületesekké, önzetlenekké, de megállapította az ideált és a korszellem kényszerítette azokat, akik az élite-hez akartak tartozni, hogy legalább külsőleg, a társadalmi érintkezésben igyekezzenek olyanoknak látszani, amilyeneknek lenniök kellene.² Ez is igen nagy lépést jelentett az emberi haladásban.

A korszellem, mely megkövetelte, hogy a jó társaság tagjai igyekezzenek legalább külsőleg úgy tenni, mintha jók, önzetlenek és kíméletesek lennének, megkívánta azt is, hogy a férfiak tegyenek úgy, mintha az asszonyokat magukkal egyenlőknek, sőt maguknál magasabban állóknak tekintnék. Az a mindennapi udvariasság, mely jelenleg az egész civilizált világon szabályozza a polgári köröktől felfelé a férfiak és nők közötti társadalmi érintkezést, — a XVII. és XVIII. századi Fran-

¹ Il est le siècle français par excellence.“ Edmond et Jules de Courcour: La Femme au Dix-huitième siècle. Paris, 1862. Préface.

² Charles Bigot: La Société et le Monde. Paris, 1895.

ciaország terméke, ott virágzott ki, ott kapta meg befejezett formáit, nagyjából máig is változatlan szabályait és onnan terjedt el az egész világra, felforgatva a nő társadalmi helyzetét illetőleg addig érvényben volt felfogást és szabályokat.

A XVIII. század folyamán bekövetkezett nagy változásokat a magyar társadalomban is a közvetett francia befolyás hozta és azok megértéséhez szükséges a francia viszonyok ismerete.

A XVIII. századbeli Franciaországban a nő olyan magasra emelkedett és olyan erős befolyásra tett szert, melyhez hasonlót addig nem jegyzett fel a nyugateurópai kultúra története. Szerencsés körülmények találkozása tette ezt lehetővé és az a szellemfejlődési folyamat, melynek gyökere még a lovagkorba nyúlt vissza.

A breton legendákban sokáig élt Arthur királynak és tőkéletes lovagjainak emlékezete, kik szent kötelességüknek tartották, hogy erejüket, vitézségüket a gyöngé hölgyek védelmére és szolgálatára használják. A legenda fénnyel veszi körül a nő fogalmát, menti és magyarázza még a vétkes nőt is: Trisztán és Izolda történetében már megvan a végzetes, legyőzhetetlen szerelembe bonyolódott lelkek misztikus motívuma. A mai Franciaország déli részein viszont kifejlődött és a X. században már virágzott a latin kultúra elsősülött leánya, a provençal, melynek levegője középkori és keresztény ugyan, de a csodaszép természet és aránylag békességes jólét mégis belopnak valamit az emberek lelkébe a régi pogány életörömből. Az élet kultusza, a költészet virágzása mindig együtt jár az asszony és a szerelem dicsőítésével. A provencai fejedelemasszonyok legendás szerelmi törvényszékeinek, a híres „cour d'amour“-oknak döntései századokon át közkézen forogtak Franciaországban akkor is, mikor a troubadour-világ már régen meghalt. A késő középkor nyers szokásai között ezek tartották fenn legalább emlékét az udvariasabb, választékosabb életformáknak.¹

A XVI. századig a francia asszony épp oly elzárt életet él kastélyában vagy házikójában, mint kortársnői egész Európában. Mély alázatosságra nevelik és arra a tudatra, hogy miatta kárhozott el az emberiség. Ha vannak is nyomai a lovagi nőtiszteletnek, ennek ereje és általánossága nagyon kétséges lehetett akkor, mikor a theologusok kétségbevonták, hogy Jézus Krisz-

¹ Victor du Bled: La Société Française. Paris, 1900. Perrin. 6. 1.

tus megváltotta-e a nőket is, vagy sem.¹ A fabliau-k poétái brutális gúnyjal illetik a nők gyenge és rosszra hajló természetét,² a tudósok pedig Franciaországban csakúgy mint másutt, tilalmazták, hogy a nők írni és olvasni tanuljanak, mert abból baj lesz.³ Akad azért már a XV. század elején könyvíró asszony: — Christine de Pisan 1399, és 1415. között ír és védelmezi rágalalmazott nemét.⁴ Ám az ő munkái sohasem lettek olyan népszerűek, mint p. o. az asszonyellenes Roman de la Rose.

Míndezek mellett mégis él és hat legalább az emberek élite-jére a breton és provencai hagyomány és talán ez a magyarázata annak, hogy a talaj elő volt készítve mikor az olasz hadjáratokból visszatérő francia sereg a renaissance eszméit hozta haza a termékeny francia földre.

A renaissance az emberi lélek nagy felszabadulása volt a feudális és aszkétikus középkor túlságossá vált fegyelmeiből és szigorából. Az örökös, meddő vezeklés helyett a teremtő életöröm szentségét hirdeti; az önkínzó[^]alázkodás és engedelmesség helyett a büszke szépséget, szárnyaló szabadságot. A renaissance erősen individualista áramlat és mint ilyen kedvez a nőknek. A humanisták nem érzik jogosnak, hogy nők és főleg leányaik elől elzárják azt, amit a legtisztább boldogság forrásának tudnak, — a klasszikus világ ismeretét.⁵ De szerintük (Bembo) a nő báját is rendkívül fokozza, ha tud latinul.

A férfiak gondolatait, műalkotásait megértő és élvező művelt asszony az életnek új dísze és vonzóereje lesz. Igaz, hogy az ilyen még kivétel/csoda, kit körülvesznek, ünnepelnek és dicsőítik benne a „férfias“ erényeket, de mégis elég gyakori csoda * minden kis olasz udvarban akad belőle. A francia király sem engedheti, hogy az ő udvara e téren hátramaradjon. Az újítás érdeme I. Ferencé (1494—1547), ki Parisba vitte Leonardot is, titokzatos mosolyú Mona Lisájával. Róla mondja

¹ Victor du Bled: Id. m. 7. 1.

² L. az 1280-ból való Le Roman de la Rose második, Jean de Meung-tól származó részét. Öt kötet. Paris, 1914—23. Ernest Langlois.

„A fame ne doit-on apprendre lettres ni escrire, si ce n'est especiaument pour estre nonain, car par lire et escrire de fame sont maint mal avenu.“ Egy XIII. századbéli kéziratból idézi Rousselot: Education féminine en France I. 72. 1.

⁴ Bédier Hazard: Histoire de la Littérature Française. Paris. 1923. M. I.

Burckhard: A renaissancekori műveltség Olaszországban. Budapest. 1896. M. T. A.

Brantôme, hogy olasz példára fényes udvart akart tartani és „miután egy udvar igazi ékessége csak hölgyekből állhat, a régi szokásnál jobban be akarta népesíteni azt hölgyekkel.“¹

A francia udvar megtelt asszonyképpel és a francia asszonyok hamarosan túlszárnyalták az olasz udvarok hölgyeit. Már I. Ferenc oldalán megjelent tehetséges húga, Margit navarrai királyné, ki egy kötet mesével gazdagította a francia irodalmat.² 1520. és 1565. között két neves költő is szerepel: Luise Labé és a fiatalon elhunyt, érzelmes Pernette du Guillet.³ Stuart Mária tizenhároméves korában latin nyelven értekezik a francia udvar jelenlétében arról, hogy illő-e nőnek műveltséget szerezni, Mlle de Gournay (szül. 1565.) pedig „Isten, az egyházatyák és régi filozófusok“ tekintélyével bizonyítva száll síkra „a női nem tekintélye és méltósága“ mellett.⁴

A nőtisztelet hirdetésében és hangsúlyozásában mindég vezetett az udvar. Az udvarias viselkedés meghonosítása érdekében sokat tett Medici Katalin (1519—1589), ki száműzéssel büntette azokat az urakat, kik túlnagy gorombaságokat mondtak hölgyeknek.⁵ Az udvari emberek tudatába lassan átment a törvényerejű szabály, hogy a hölgyeknek, akik a szépség és szerelem képviselői, csak szép és kedves dolgokat szabad mondani. Hódolat, figyelem és kímélet illeti meg őket. A lovagromantika, a renaissance-eszmék és a francia szellem találkozásából megszületett a galantéria.

Mi volt tulajdonképpen a galantéria? A férfi és nő közötti reláció egy különleges neme, melyről a franciák ezt írják:

„A francia társadalom a nagy század első felében kigondolt és galantériának nevezett el egy különös életideált. A cél az volt, hogy a szerelem emberséges szenvedéllyé váljék.“⁶

Kevésbé szellemes, de viszont alaposabb német leírás szerint: „A galantéria a franciáknál még inkább mint a többi mű-

¹ „Considérant que toute la décoration d'une cour estoit des dames, l'en volut peupler plus que de la coustume ancienne.“

² L'Heptameron.

³ Bédier-Hazard: id. m. 10—171. 1

⁴ Du Bled: id. m. 105. 1.

⁵ U. o. 28—29. 1.

„La société Française pendant la première partie du grand siècle inventa sous le nom de galanterie un curieux idéal d'existence, il s'agissait de rendre l'amour une passion qui eût de la civilité.“ Bédier-Hazard: id. m. 292.).

veit népnél, abban nyilvánult meg, hogy kivétel nélkül, minden asszonyszemély kívánságaira és apró szeszélyeire állandóan figyelemmel kellett lenni, szakadatlanul arra igyekezni, hogy az ember érdekes mulattatással, találó hízelkedéssel és szolgálatokkal tetszést arasson, végül pedig hogy keresetten ízléses ruházat révén magát a hölgyek társaságára érdemessé tegye.¹ Mindezek alapján a francia galantéria lényegét talán leginkább abban az udvarias fikcióban láthatjuk, mely szerint a gáláns lovag minden hölgybe szerelmes egy kicsit és hölgytársaságban ennek megfelelően viselkedik.

A nők helyzete szempontjából a galantéria nagy haladás volt. Míg p. o. a spanyol lovag csak szíve királynőjét vette körül hódolattal és a többi nőekkel szemben inkább közönyt vagy éppen nyers lenézést tanúsított, a nagyszívű francia egyetemesen imádja az egész női nemet. 1540. körül népszerűvé lettek Franciaországban a spanyolból fordított Amadis-regények, a lovagromantika irodalmi megnyilatkozásai. Amadis, a tökéletes lovag, hűséggel szolgál szíve királynőjének, kinek jelenléte győzhetetlenné teszi és mikor Oriane igazságtalanul hűtlenséggel vádolja és száműzi, fegyverei erejüket vesztik és ő elbujdosik, mert számára hölgye szava fellebbezhetetlen parancs. Az Amadis regények számtalan epizódban hirdetik a lovagi hölgyzolgálat dicsőségét és köztudomású, hogy erősen hatottak a francia lélekre. Az örök hűséggel szolgáló lovagideálnak tulajdonítja a történetíró a 30 éves II. Henrik (1547—1559) különben nehezen érthető hódolatát az 50 éves Diane de Poitiers iránt.² Az ujjáéledt lovagromantika azonban lényegileg már galantéria volt.) (A gáláns francia lovagideált IV. Henrik (1589—1610) testesítette meg és az ő uralkodása alatt jelent meg az első francia regény, az első nagy irodalmi alkotás, melynek világnézete szerint az emberi élet súlypontja nem a harcban, hanem a sze-

¹ „Die Galanterie äusserte sich unter den Franzosen mehr als unter andern cultivirten Völkern durch eine beständige Aufmerksamkeit auf die Wünsche und kleinen Bedürfnisse aller Frauenzimmer ohne Unterschied, durch ein unaufhörliches Bestreben, sich durch eine interessante Unterhaltung, durch passende Schmeicheleyen und Dienstleistungen gefällig zu machen, endlich durch eine gesuchte Sorgfalt, sich durch eine geschmackvolle Kleidung und Putz der Gesellschaft und des Beyfalls von Damen würdig zu beweisen.“ C. Meiners: Geschichte des weiblichen Geschlechts. Hannover. 1789-1800. Helwing. IV, 162. 1.

² Edouard Bourciez; Les moeurs polies et la littérature de cour sous Henri H.

relémben van.¹ Az Astrée-ban, ebben a roppantul népszerűvé vált nagy regényben már nem lovagok szerepelnek, hanem békés pásztorok, akik szépen és boldogan akarnak élni. Életük főproblémái, hogy különböző körülmények között miképpen viselkedjék a pásztor a pásztornővel szemben és megfordítva. A szerilem szerintük a legnagyobb és legszentebb érzés, minden szépségnek és jónak szülőanyja. Az Astrée rendkívül erősen hatott a francia életre és irodalomra, Brunetiére szerint mindenütt, ahol a későbbi századok irodalma úgy testi a szerelmet, mint nemes szenvedélyt, mely a lelkeket megtisztítja és felemeli, az Astrée hatása van jelen.² Ez a könyv lett a jó modor, az elegáns viselkedés, a nemes értelemben vett galantéria törvénykönyve.

XIII. Lajos (1610—1643) nem tartozott a gáláns uralkodók közé, megtörtént, hogy udvari ebéd közben leköpött egy hölgyet, akinek ruhája nem tetszett neki.³ Már utóda, XIV. Lajos alatt úrrá lett és teljes mértékben kifejlődött, kivirágzott a galantéria. A király alapjában véve szívtelen, önző, de hiú ember volt, ki egyéb dicsőségek között meg akarta őrizni a galantéria ragyogó nimbuszát is, használta tehát a hölgyekkel szemben illőnek tartott udvarias formákat.

A francia királynénak kivételes helyzete volt. Mikor más udvarokban, p. o. Bécsben az uralkodó felesége ünnepélyes hivatalos étkezések alkalmával nem ülhetett férje asztalánál és az olyan alkalomnak, mikor az uralkodó feleségével együtt étkezett, mindég bizonyos mértékben bizalmas jellege volt, — a francia király hivatalosan is egy asztalnál ült a királynéval.⁴

Parisban még a királyi családban sem tartják föltétlenül érvényesnek a férfinem precedenciájára vonatkozó régi tant. Feljegyezték, hogy mikor Krisztina svéd királynő 1656-ban Parisba ment, a francia király jobbjára ültette a vendég királynőt. Mikor a bajor Anna, XIV. Lajos leendő menyé érkezett, a király nem engedte meg, hogy letérdeljen előtte a hercegnő és a hintóban maga mellé ültette a főülésre, míg annak leendő ura csak a kis ülésen ült.⁵ Ami nem meglepő viselkedés attól az

¹ Honoré d'Urfé: Astrée. Paris, 1607.

² Ferdinand Brunetiére: Manuel de l'histoire de la littérature Française.

³ Du Bled: id. m. 205. 1.

⁴ Lünig: id. m. 335. 1.

⁵ Id. m. 48. 1.

uralkodótól, akiről feljegyezték, hogy minden nő előtt, még a parasztasszonyok előtt is megemelte a kalapját.¹

A franciák nőkultusza, mely tulajdonképpen egyértelmű volt a finomultabb szerelem kultuszával, a maga korában páratlan jelenség. Ez a kettős kultusz XIV. Lajos hosszú uralma alatt teljes mértékben kivirágzott. „XIV. Lajos haláláig úgy látszik, hogy Franciaország a szerelem istenítésében fáradozik.² Jeles és tudós írók megzilárdították a nők szellemi képességeiben való hitet. A nők anyagi függetlensége, egyéni szabadsága megnövekedett. A társaséletben, az életnek ezen a nemrég kifejlett területein, melyet a XVII. század francia társadalma még ifjú frissességgel élvez, határozottan vezérszerepet játszik a nő. Már e század első éveiben megnyílt az első szalon, a híres Hôtel de Rambouillet. A fiatal marquise de Rambouillet, akit az udvari élet romlottsága korán kiábrándított, itt alakította meg a maga külön udvarát, melynek törvénye az illendőség és jó izlés volt. Ennek az erényes és okos asszonynak, ki jó feleség és hét gyermek anyja volt, sikerült maga köré gyűjteni a francia társaság javát és szalonjában elhatározó impulzusokat nyert a francia szellemi élet. Követői felvirágoztatták a francia szalonéletet, melynek révén a nők közvetett kapcsolatba kerültek az egész közélettel.

2. A GALANTÉRIA ELFAJULÁSA.

Marquise de Rambouillet halála után kevésbé tehetséges leányai vették át Paris híres első szalonjának vezetését és az nemsokára a précieuse-ök fészke lett.³ A précieuse-ök szelleme túlságba vitte és nevetségessé tette a szép formák keresését, a tudományosságot és erényességet. Ezek a negédes hölgyek már meg vannak győződve arról, hogy az asszonyok a föld díszei, kik csak arra valók, hogy imádat tárgyai legyenek és nagy érzéseket keltsenek. Ez érzéseket azután plátói barátsággal jutalmazták és ők maguk a férfiaknak csak tiszteletét túrik.

¹ Briefe der Herzogin Elisabeth Charlotte von Orleans. Leipzig, 1908. Insel. II, 115. 1.

² „Jusque à la mort de Louis XIV. la France semble travailler à diviner l'amour.“ Goncourt: id. m. 129. 1.

³ Ch. L. Livet: Précieux et précieuses.

A précieuse-ök irtóznak a házasságtól, életüket csupa tiszta és nemes gondolat között óhajtják eltölteni és egy parasztos szó hallatán elájulnak.¹

Ezt a mentalitást természetesen kigúnyolják az emberek, így Molière is — különösen azért, mert ezzel érdemeket szereznek XIV. Lajosnál, aki nem szerette az erényt túlságba vivő hölgyeket és saját udvarában olymposi állapotokat igyekezett meghonosítani. A görög istenek és istennők különös morálja áldólag lebegett a komoly vallásosság és józan morál törvényei alól egyre jobban felszabaduló udvar fölött, hol XIV. Lajos Jupitert játszotta.

A nagy király halálakor a francia társadalom már nem volt egészséges. A renaissance eszméi túlzásba fajultak, a nemes formák barokk szertelenségbe veszttek, a nagy életöröm helyét az alantas gyönyörvágó foglalta el. Ezt hajszolva, a hatalmon lévők kiszarolták a gyengébbeket és a társalom egyensúlya megbomlott.

A nők helyzetét, — melyet Franciaországban a lovagromantika és a renaissance szerencsés találkozása az általános fejlődés idején oly kedvezően alakított — bizonyos tekintetben még a romlás tünetei is szilárdították. Az a felfogás, mely az élet legfőbb céljának az élvezetet tekintette, természetes hogy istenítette a szép nőt, mint az élvezet legfőbb eszközét. Az erkölcsök és a társadalom általános romlása, bomlása pedig azért volt a nők helyzetére kedvező, mert alárendeltségük nem természeti adottság, hanem emberi intézmény. Ahol az intézmények ereje csökken, mint minden felbomló társadalomban, ott a nők is felszabadulnak egyenlőtlen és elnyomott helyzetükből. Hogy az emberségre nem nevelt női tömegek ösztönös lázadása mindenütt súlyosabbá teszi a társadalmi krízist, az csak természetes következmény.

A XVIII. század elején a férfiakon keresztül a közhatalmat is kezükbe kerítették az asszonyok. Montesquieu leírásában már mint szervezett hatalom jelentkeznek. Ők intézik a püspökök és hadvezérek kinevezésének ügyét és nincs számottevő ember, sem az udvarnál, sem Parisban, sem a vidéki központokban, aki mellett ne állna egy asszony: ennek kezén megy át minden kegyosztás, sokszor az igazságtalanságok is, melye-

¹ Ferdinand Brunetiére: La Société précieuse au XVII-me siècle. Revue des Deux Mondes. 1882, ápr. 15.

ket a tőlük befolyásolt férfinek elkövetni módjában áll. Ezek az asszonyok ismerik egymást és kölcsönös összeköttetésben vannak. Aki nem ismeri őket, nem ismeri a francia közélet rugóit.¹

A francia asszonyok ezidőben már a pálya tetőpontján vannak. Mindent elérhetnek, amit akarnak; pénzt, melyet két kézzel pazarolnak; hatalmat, melyet nem használnak rosszabbul, mint koruk férfiai — és a szerelmi életben való teljes szabadságot. Csak az a baj, hogy mindezt igen drágán kell megfizetniök.

A házi tűzhely körül a feleség tekintélye egyre növekszik, sokszor a férj tekintélyének rovására. Az asztalfőre mindenütt a feleség kerül és a vendégek nem Monsieur X, hanem Madame X. vendégei.²

A tudás, művelődés forrásait már nem zárja el a nők elől a közfelfogás. 1786-ban a Collège Royal kapui is megnyílnak előttük.³ D'Alembert megemlékezik arról, hogy a III. Henrik által alapított akadémiának női tagjai is voltak: Mmes de Retz és de Lignerolles. Ő szintén felajánl négy akadémiai tagságot Comtesse de Genlisnek és három társnőjének.⁴

Míg a renaissance asszonyai főleg humánus tudományokkal foglalkoztak, a XVIII. század dámái, a kor irányának megfelelően, a természettudományok felé fordultak. Divatba jöttek az okkult tudományok is.⁵

Az asszonyok szabadon próbálkozhattak minden tudománnyal, irodalommal, művészi alkotással. Az élet berendezése még távolról sem olyan, hogy kedvezzen az ilyen próbálkozások komoly sikerének, de elvi kifogást a kortársak nem igen emelnek. Már akadnak olyanok is, akik tagadják, hogy a nők alárendeltsége természeti adottság lenne.⁶

A régence ideje, majd később XV. Lajos uralkodása alatt egyre erősödött az asszonyi befolyás az állam életében és a közügyekben is. „A XVIII. században az asszony a vezéreszme, az uralkodó elv és a parancsoló hang.”⁷ Feltűnik Madame de

¹ „. . . En France ... les femmes .... gouvernement et non seulement prennent en gros, mais même se partagent en détail toute l'autorité.“ Montesquieu: *Lettres Persanes*. 1731. 168—169. 1.

² Goncourt: id. m. 325. 1.

³ Id. m. 372. 1.

⁴ Du Bled: id. m. 74 l.

⁵ Id. m. 227. 1.

⁶ Montesquieu, *Lettres Persanes*, 67. 1.

⁷ „La femme au dix-huitième siècle est le principe qui gouverne, la raison qui dirige, la voix qui commande.“ Goncourt: id. m. 321. 1.

Pompadour erős egyénisége, ő már nagypolitikával foglalkozik és történelmet csinál.

Madame de Pompadourt asszonyok előzik meg és asszonyok követik: Madame de Prie, de Mailly, de Châteauroux, majd du Barry. Mellettük szépasszonyok ezrei tartják kezükben az udvart, az államférfiakat, tábornokokat és tisztviselőket. Diktálnak a belügyekben és a külpolitikában. Maitresse-uralom ez, káros, vészthozó és ellenszenves. Ám ha meggondoljuk, hogy olyanok kezében van a hatalom, akik nemrég szabadultak fel az évezredek elnyomottságból, — de csak félig-meddig, mert hiszen a törvény még mindig kiszolgáltatja őket minden elnyomásnak és szabadságukat nem embervoltuknak, hatalmukat nem tehetségüknek, hanem testi csábjaiknak köszönhetik, — olyanok kezében tehát, kik maguk állandó remegő függésben gyalázatos kitartottságban vannak, akkor csodálnunk kell, hogy a francia maitresse-uralom nem írta tele még sokkal sötétebb lapokkal a történelmet és hogy ezek az asszonyok alig voltak rosszabbak, mint koruk férfiai. Okét is ugyanazok az indulatok mozgatták: hiúság, pénzvágy, élvezetvágy, családi érdek, barátság, szerelem, irigység, gyűlölség, — néha, ritkán, a közérdek is.

A történetírás többnyire csak addig szokott törődni ezekkel az asszonyokkal, míg a hatalmas szerető kegyében állva beleszólhattak az országok sorsába; a bukott maîtresse szomorú sorsával ritkán foglalkozik. Jellegzetes példája e sorsnak Marie Mancini története, ki XIV. Lajos ifjúkori barátnője volt és voltak pillanatok, mikor joggal hihette, hogy Franciaország királynője lesz. Midőn a király megnősült, államérdekből, per procura, férjhez adták Colonna herceghez és Rómába küldték, ahol nagyon boldogtalan volt és egész életében visszavágyott az imádott Parisba. Vissza is szökött, de a király az új barátnő befolyására nem bocsátotta maga elé, hanem kolostorba záratta. Kiszabadulva végigjárt néhány idegen udvart, de sehohsem talált védelmet. A férji hatalom még mindig nagy erő volt. Az elhagyott férj a pápától támogatva mindenütt üldözte a tőle rettegő asszonyt és követelte, hogy térjen vissza hozzá, vagy tegye le az apácafogadalmat. Spanyolországban bebörtönözték és sanyargatással próbálták kényszeríteni az apácaságra. Férje időközben pro forma szintén szerzetes lett, de úgy, hogy a fogadalmak alól a pápa felmentette.

Szegény asszony alakját nehezen lehetne idealizálni. Tö-

kéletlen volt, mint minden asszonyé, kinek legigazabb szenvedélye meddő maradt hibáján kívül és azután vergődve keresi helyét az üres világban. Nem volt benne különösebb nagyság vágy lelkielő, sem vallásosság; mulatni, szórakozni, felejteni akart és ehhez igazán joga lett volna. Nem kívánt e téren sem többet, mint hogy hetenként egyszer-kétszer kikocsizhasson a zárdából, szolgálói kíséretével, szépen felöltözve, embereket látni, — úgy ahogy Franciaországban, fiatal korában megszokta. Ezért harcol és könyörög egész életében és csak öreg korára, mikor férje meghal, jut ennek a drága szabadságnak birtokába. Akkor halála előtt még egyszer elmegy Parisba. A király, aki már nagyapa, megüzeni neki, hogy szívesen látná, de a megtört öreg-asszony megköszöni a késői kegyet és nem él vele.¹

A bukott maitresse-nek legalább múltja volt, — azoknak a szerencsétlen leányoknak azonban, akik csúnyának születtek, vagy akiket a himlő elrítított, nem volt sem múltjuk, sem jövőjük. A csúnya nők sorsa olyan kegyetlen volt, hogy azoknak egyetlen menedékük csak a zárda lehetett. A megöregedett szépasszony sorsát pedig egyetlen sorban jellemzi La Rochefoucauld: „Az asszonyok pokla az öregség“.²

A szépség elengedhetetlen feltétele a hatalomnak, de magában véve nem volt elég; ahhoz szellem is kellett. A XVIII. század asszonyai tökéletessé tették a szellemesség művészetét s azok, akik magasra emelkedtek, jóformán mind nagy emberismerők is voltak. Legelső feladatuk az volt, hogy amennyiben rajtuk állt, jól válasszák meg férjüket és e téren csak egy fontos tulajdonságra kellett nézniök: hogy férjük ne legyen féltékeny, ne legyen zsarnok, mert minden egyéb hibáért, fogyatkozásért könnyű volt kárpótlást találniok. Ettől eltekintve, a házasságkötésnél úgyis csak anyagi szempontok a döntők, — két vagyon, két család, két érdek köt szövetséget. Férj és feleség pedig játszhatják kárpótlásul a galantéria lovagias és udvarias pásztorjátékait ott, ahol akarják. A gálans asszonyokat a közfelfogás védi. A féltékeny férjeket mindenki gyűlöli, meg-

¹ Lucien Perey: Une Princesse Romaine au XVIII.-me siècle, Múrie Mancini Colonne, d'après des documents inédits. Paris, 1896. Calmann Lévy.

² L'enfer des femmes, c'est la vieillesse. La Rochefoucauld: Maximes, Paris, 1664. Larousse. 114. I.

veti és neveti.¹ Viszont a férjnek nem is esik túlságosan nehezére, hogy ne legyen féltékeny, míg felesége nevetségessé nem teszi, mert a feleséggel sokat törődni nem volt elegáns és róla beszélni sem ízléses dolog.² Sőt azt, hogy valaki a feleségét szeresse, nem is tartják egészen úri dolognak.³

A házasságon belül galantéria nem lehetséges, s közhely amit az *Alceste* című egykorú operában énekelnek, hogy akik igazán szeretik egymást, azok ne házasodjanak össze.

„L'Hymen détruit la tendresse,
Il rend l'amour sans attraits.
Voulez vous aimer sans cesse?
Amants n'épousez jamais.“

A középkori szolgáló-állapot után kétségtelenül nagy haladás volt a nők szempontjából a renaissance felvilágosultsága, — a renaissance kivételes hősnői után pedig haladás volt az, hogy a XVIII. század egész társadalmi osztályok asszonyképét kihozta a konyhából és a szalonba ültette. Az éremnek azonban megvan a másik oldala is, amit úgy lehetne kifejezni, hogy ha a nők nyertek tíz pontot a szabadság terén, kilencet vesztek megbecsülés dolgában.

A becsületes és tudatlan középkori szolgálóasszonnyal mások rendelkeztek ugyan, hatalom alatt állt, de nem kellett saját magának piacra vivésével foglalkoznia. Igaz, hogy el volt zárva előle az életnek jóformán minden nagy gyönyörűsége: a tudás, a hatalom, a dicsőség, a pénz, a szerelem, — csupán rabszolgaerényekkel, engedelmességgel, türelemmel, alázattal tündökölhettek és csak a vallásban kereshetett vigasztalást, — de nem is volt kitéve annak a kísértésnek, amelynek a XVIII. század asszonya, aki tudta, hogy mindent elérhet a teste árán. Ekkor fejlődött ki Nyugateurópában az az asszonytípus, mely idejének és erejének 99 százalékát női vonzóerejének emelésére és fejlesztésére fordítja. A férfiert és a férfi ellen folytatott állandó harc azonban nem alkalmas arra, hogy nemes tulajdonságokat

„Il y a des hommes très malheureux, que personne ne console: ce sont les maris jaloux. Il y en a que tout le monde haït: ce sont les maris jaloux. Il y en a que tous les hommes méprisent: ce sont encore les maris jaloux.“ Montesquieu: *Lettres Persanes*, 92. I.

² „Un mari qui aime sa femme est un homme qui n'a pas assez de mérite pour se faire aimer d'une aïre.“ La Rochefoucauld: *Maximes*

³ Montesquieu: *Id. m.* 92. I.

növeljen az asszonyok lelkében. A folytonos alakoskodás, színjátszás, ravaszkodás, hazugság, a vonzóerő elvesztésétől való félelem, az egymással való irigykedő versengés, a férfiak iránti alapjában rosszindulatú és bizalmatlan ellenségeskedés, az elbolondításra és kihasználásra való elszánt törekvés, az intelligenciának és az emberismeretnek a csábítás irányában való kifejlesztése, végül a testükkel való túlzott foglalkozás nem emeli fel a nők lelkét. A férfi vonzódik az ilyen „nőies“ nőhöz és ideig-óráig befolyása alá kerül, — de ugyanakkor a jobbik eszével látja annak hitványságát, megveti és gyűlölni kezdi. Az ököljog idején a középkori férfi a gyengébb embert nézte le a nőben, a XVIII. századbeli férfi a hitvány embert veti meg benne és nem kérdés, hogy az utóbbi a gyilkosabb megvetés. Tapasztalván viszont, hogy már nem biztos, hogy az életben ő az erősebb, elveszti a férfi az erősebb nem kötelezettségének, az igazi lovagiasságnak érzését. Pedig a nő általában mégis csak a gyöngébb marad; azzá teszik szervezetének törékenysége, erőforrásának, a szépségnek rövidege, továbbá a fennálló szokások, törvények, intézmények, melyek reánézve még századok múlva sem terjesztik ki a teljes egyenjogúság áldásait.

A maitresse-uralmat nyomköveti a század vége felé egyre erősödő asszonymegvetés és asszonygyűlölet. A férfiak megelégedik a kihasználtságot és visszafordítják a játszmat; cinikus szándékossággal csábítják el a nőt; abban találják dicsőségüket, hogy úgy érzelmi, mint anyagi téren becsapják, kifosztják, bukását pedig elhíresztelik. Egyre szaporodik azoknak száma, akik részére a csábítás főcélja és élvezete a nő megalázása. A szerelmi harc mindkét részről egyre perverzebb, gonoszabb lesz.¹ A nő csak úgy tud felülkerekedni, ha idejekorán kiöli magából az érzéseket, — érzések nélkül pedig nagyon üres marad szive és élete. Az igaz boldogságtól messze került a XVIII. század asszonya.

Kifelé mindebből még semmi sem látszik. A XVIII. század francia asszonya ott ragyog az előző századokban emelt piederstálon. A Parisba vetődő északi vagy keleti barbár csak azt látja, hogy a franciáknál még a király is jobbján vezeti feleségét,

¹ Concourt: id. m. 167. 1.

² L. XVI. Lajos és Marie Antoinette alakjait egy Ramberg-Martini-féle képen: „Az akadémiai tárlat megnyitása 1788-ban.“ Fischel—Boehn: Die Mode des achtzehnten Jahrhundert. München, 1909. Bruokmann 1. 80. 1.

hogy a férfiak a külső hódolat minden jelét megadják a nőknek, kik mindenütt ott vannak és mindenütt hatalmat jelentenek. A francia társasélet a maga szellemességével, finom és teljesen megállapodott formáival egyenletes fényben ragyog. A francia szellem bűvkörébe került idegenek világszerte terjesztőivé válnak az asszonytisztelő galantériának.

3. AZ ÚJ ÁRAMLAT ELTERJEDÉSE.

A francia divat elterjedése előtt néhány kis olasz udvartól eltekintve, egész Európában a nőket elnyomó, patriarchális világnézet uralkodott.

A régi, hagyományos felfogást a század legelején kezdtek ki erősebben a francia szokások, mert a XIV. Lajos alatt dicsősége delelőjén álló francia királyság a hatalom ékesszólásával hirdette saját életformáinak magasabbrendűségét. A francia szellemnek behódolt Európa minden országa. A XVviii. század folyamán jóformán minden udvarban használják a francia nyelvet, mely szinte magától értetődő természetességgel válik a nemzetközi kapcsolatok, a diplomácia nyelvévé. A francia szóval együtt jön a francia irodalom és ennek nyomán a franciás kultúra. A francia szellem hozza magával a finomultabb életformákat, az udvariasságot, a nőkultuszt és a galantériát.

A német udvarokban már a XVII. század óta terjed a francia szellem. D'ürfé pásztorregényét olvassák ott is és a szerző 1624-ben kap egy levelet Németországból, melyet 43 előkelő német hölgy és lovag írt alá. Ebben közlik vele, hogy könyve nyomán megalakították az igaz szeretők akadémiáját, melyben könyve tanításai szerint akarnak élni.¹

A francia formák erősen hatnak a nők iránti viselkedésre Mintha csodát tenne maga a francia ruha hordása: mikor Frigyes Vilmos, a goromba, mogorva porosz király meglátogatja a császárt, francia ruhába öltözik és kísérete csodálkozva látja, hogy milyen kedves a hölgyekhez, beszélget valamennyiükkel, pedig Berlinben rájuk sem szokott nézni.²

¹ Du Bled: id. m. 27. 1.

„Il parloit à foutes, tandis qu'à Berlin il n'en regardoit aucune.“

² Poellnitz: Mémoires. II, 275. 1.

A XVIII. század első felében már teljesen hatalmába kerítette a németeket a francia divat; szidják, de utánozzák a franciákat. Franciául beszélnek; az uralkodók áttérnek a francia konyhára és az asszonyokat elbűvöli a francia galantéria. „Franciául eszünk, iszunk, énekelünk, táncolunk, átkozódunk és rajongunk“ — írja keserűen von Loen.¹

Pedig a galantéria nem felelt meg a német léleknek; a nehézkes germán szellem soha nem tudta teljesen átérezni és magáévá tenni azt a világfelfogást, melyben minden értéket a formák kecses szépsége és változatossága jelentett. A galantériának csak egy eleme volt, mely a germánokban több lelki alappal bírt, mint a franciákban és ezért magasabbra is fejlődött náluk: a becsületesen értelmezett nőtisztelet. Eltanulták azonban a németek a szó rossz értelmében vett galantériát is. Nagy Frigyes dicsérőleg említi az Antimachiavellben, hogy Frigyes Ágost szász király eltörölte azt a régi szász törvényt, mely halálbüntetést szabott a házasságtörőkre. Jól tette, mondja Nagy Frigyes, mert minden ilyen ítélettel önmagát is el kellett volna ítélnie. Így azonban e rendelkezés óta „genöß in Sachsen die Galanterie das Vorrecht der Straflosigkeit.“ A Galanterie név tehát ezt a fogalmat is fedezte.

1742-ben, a frankfurti császárválasztás idején, a választó gyülekezetben uralkodó divattá vált a galantéria, — panaszolja von Loen. Mit szólnának ehhez az elpuhuláshoz a német ősök, kik Bacchust és nem Venust szokták volt tisztelni? „Wir sind fast um dem Frauenzimmer zu gefallen, selbst Weiber worden.“²

Az asszony rangjának és jelentőségének emelkedése már a császári trón körül is érezhető lesz. A német aranybulla szerint a császár asztalának 3 lépcsőfokkal magasabban kell állnia, mint a császárné asztalának, de 1742-ben, mikor a bajor

¹ „Wir Ihun sehr übel!, dass wir immer auf die Franzosen schellen und ihnen doch gleichwohl alles nachmachen. Ihre Sprache wird fast in ganz Europa und an allen Höfen gesprochen, Ihre Tafel gefällt den Fürsten und ihre Galanterien bezaubern das Frauenvolk..... Wir lesen ihre Bücher . . . ihre Schauspiele, ihre Lustbarkeiten, ihre Schwelgereyen verzärteln unsere Sinnen .... Wir kleiden uns, wir essen und trincken, wir singen, wir tanzen, wir fluchen, wir schwermen. alles auf Französisch.“ Des Herrn von Loen gesammelte Kleine Schriften. Zweyter Theil. Dritte Auflage. Frankfurt und Leipzig. 1756. 398—399 i.

² Loen: II. 124—125. 1.

választót császárrá, feleségét császárnévé koronázzák, von Loen hiába keresi ezt a 3 lépcsőfokot.¹ A régi törvényt nem tartották be és a császárné a császárral egy magasságban ülve étkezett. Talán nem véletlen, hogy ezt az újítást a franciáktól támogatott és franciákkal rokonszenvező Károly Albert uralma hozta.

A franciák extravagáns asszonytisztelete a legközelebbi császárválasztás alkalmával is feltűnik Frankfurtban a német uraknak. A francia követ úgy véli, hogy az ő felesége nem engedheti át a rangelsőséget a választófejedelmeknek sem és miután pretenzióját nem honorálják, a követné nem jelenik meg sehol a választókkal együtt. A követ megjelenik és eszébe sem jut, hogy saját személye részére hasonló tiszteletadást kívánjon, A bécsi főudvarmester kijelenti, hogy ezt azután egyáltalán nem érti.²

A német asszony még férje balján, vagy éppenséggel mögötte lépdel, de azért kezd részt venni nemcsak a társadalmi, hanem a szellemi életben is. 1725-ben jelent meg Németországban az első német női újság, a „Vernunftigen Tadlerinnen.“ Gottsched szerkesztette, kinek felesége maga is költő volt. Ennek az újságnak olyan nagy sikere volt, hogy nemsokára mások is követték példáját és a század második felében már egész sereg kimondottan női újság jelent meg Németországban.

A francia forradalom utáni években kezd a német jogtudomány és filozófia is foglalkozni a nőkérdéssel. Már úgy látszik, hogy nem mindenki érzi természetesnek a nők kezességét tilalmazó *Senatusconsultum Velleianum* uralmát Németországban. Schilter azt mondja, hogy ezt azért kellett behozni az ősi germán szokással szemben, mert a germánok régi jó erkölcei elvesztek.² Humboldt (1767-1835) és Schlegel (1772-1829), kinek felesége jeles író volt, foglalkoznak a női jogokkal, jobb nevelést kívánnak a nők számára és kifejtik, hogy a nőiesség más, de nem kevésbé értékes, mint a férfiasság, tehát a nő a társadalomban épp annyit ér, mint a férfi.⁴ Hippel (1741—1796) azt tartja, hogy a jelenlegi nő hitványabb ugyan, mint a férfi, de ez nem természeti adottság, hanem társadalmi okok követke-

¹ Id. m: 154—255. 1.

² Schlitter-Khevenhüller: id. m. VI. 21. 1.

³ Schilterus: *Praxis juris romani*. Frankfurt, 1813. Exerc. XXVIII. 5.

* Friedrich von Schlegel: *Sämmtliche Werke*. Wien. 1822—25.

Karl Wilhelm Humboldt: *Gesammelte Werke*. Berlin. 1841—53.

menye.¹ Meiners pedig négykötetes munkában írja meg a nők történetét.²

Jóllehet az asszonyok gáláns értékelését az újkori német társadalomba a francia divat hozta, mégis átszínezte azt a német lélek és a század végén, mikor az új irányzatot a tudomány is szankcionálta, romantikus, fellengző nőtisztelet lett belőle.

A kis olasz udvarok sem tudták kivonni magukat a francia hatás alól. Először Turin és Milano udvarai veszik át az új szokásokat. Turint a század elején úgy ismerik, mint a finomult modor egyik legkiválóbb iskoláját.³ De terjed a galantéria dél felé is. Az előkelő hölgyek cicisbeot tartanak.⁴ Ez, míg eredetileg a férj által a feleség szolgálatára és védelmére rendelt lovag volt, — később egyszerűen az elismert udvarló. A férj esetleg más hölgy cicisbeója volt.⁵

Egy-egy kiválóbb francia nőnek — többnyire a követ feleségének — jelenléte, pozíciója és életmódja valósággal forradalmat csinált az asszonyok között. Ilyen szerepet vitt a konzervatív Rómában a francia udvarból jött Colonna hercegnő.

¹ Theodor Gottlieb von Hippel: Über die Bürgerliche Verbesserung der Weiber. 1792.

² C. Meiners: Geschichte des Weiblichen Geschlechts. Hannover, 1789.

³ Meiners: id. m. III, 517.1.

⁴ A cicisbeo, illetőleg cavalière servente, az egyébként társadalmi életet nem igen élő olasz hölgy kizárólagos mulattatója, olasz specialitással fejlődött, melyre azonban az olasz nemzet jobbjai nem voltak büszkék. Alfieri, az olaszok nagy költője, gúnyos szonettben teszi nevetségessé a cicisbeot.

Femmina di coslumi e di manière
E d'esercizic sol maschio e di sesso,
Non marito, non celibe, ma spesso
E l'uno e l'altro per genio e per mestiere.

Supplemento diurno, al cui dovere
E di restar semper ali'altrui moglie appresso,
Ed ha, per patto e complimento espresso
Noiarsi insieme le giornate intiere.

Che legge quando sa, cuce e ricama
E dieci ore del di, molle, indolente,
Serve or d' ombra, or di corpo alia sua dama.

Queslo e lo strano, indefinio ente
Quel amfibio animal ch'oggi si chiama
Per tutta l'Italia cavalière servente.

⁶ Lady Montague's letters. London, 1763.

Egy francia utazó említi, hogy Rómában az asszonyoknak nincs más szórakozásuk, mint a színház. Csak a francia módra élő Colonna *hercegnő* házában van tánc és társadalmi élet, — amiért sokat zúgolódnak ellene az olasz ierjek. Mikor azután a hercegnő, attól félve, hogy férje megöleti, elszökik Rómából hűgával együtt, egykorú feljegyzés szerint mindenki szidja őket; a férfiak azért, mert asszonyaik nem nyilvánítanak ő irántuk elég tiszteletet, mióta a két francia nővel érintkezésbe jutottak, az asszonyok pedig azért haragszanak rájuk, mert elmentek, mielőtt megerősödhetett volna az általuk hirdetett szabadság.¹

Az olasz hölgy legalább mindennap kikocsizhatott; a sétakocsizás, a Trottata mint a nő egyik fontos joga van kikötve a kor olasz házassági szerződéseiben.² Spanyolországban nem lehetett szó az ilyesmiről. Colonna hercegnő ott is botrányt okoz franciásan szabad viselkedésével: a madridi nuncius írja Rómába Altieri bíborosnak, hogy Madame Colonna elment egyedül, egyetlen nőcseléd kíséretével kocsikázni a folyamparti sétányra. Mindenki föl van háborodva. Az udvar emberei is meg fognak botránkozni, mert itt sohasem lehet hölgyet nyilvános sétányon látni és az ilyen különködés ismeretlen. „Ezek után féltő, hogy egy zárda sem fog neki menedéket adni és egy hölgy sem fog vele szóba állani.”³

Spanyolországban a nők rabok módjára élnek, minél előkelőbbek, annál erősebb fogságban és a mindenütt jelentkező, de titkos és tiltott szerelmek fojtó légkörében.⁴ A delelőjén túlhaladott Spanyolország nehezen veszi át az új divatot; a kiélt, fáradt nép nem tud haladni, alkalmazkodni, — mereven őrzi régi hagyományait, a vizigótok törvényét, a „Fuero juzgo“-t, mely szerint a nő gyilkosa feleakkora büntetést érdemel, mint az, aki férfit ölt.⁵ A század vége felé tör csak magának utat az immár általánossá vált francia galantéria.

A fiatal északi szláv országokat annál nagyobb könnyed-

¹ Livre de voyage de Jacques de Belboeuf: 29. 1. és a Gazette d'Amsterdam 1672. jun. 28-i száma. Idézi Lucien Perey: Marie Mancini Colonna, Paris, 1896. 90. 1.

² Alex von Gleichen—Russwurm: Geselligkeit, Sitten und Gebräuche der Europäischen Welt. Stuttgart, 1910.

³ Perey: id. m. 350. 1.

⁴ D'Aunoy: Letters of the Travels into Spain. London, 1708.

⁵ Gide: A nők joga. II, 120. 1.

seggel hódítja meg a francia kultúra. Lengyelországban már előkészítette a talajt a szép francia asszony, Sobieski felesége. Később a szász házból való királyok, különösen Erős Ágoston, mindenben a francia udvart igyekeztek másolni, francia módra éltek, öltöztek és építették kastélyaikat, melyek a hidegebb lengyel ég alatt ma is szomorúan, idegenül hatnak. Erős Ágoston egyike volt kora leghíresebb kalandhőseinek, ki már ifjú korában hírhedtté tette magát nagyszabású mulatozásával, majd trónra jutva teljesen az asszonyok, — részben francia nők, — befolyása alá került és párját ritkító maitresse-uralmat honosított meg Drezdában is, Varsóban is. Ez az uralom bizonyára hozzájárul Lengyelország felbomlásának előkészítéséhez.¹ A magyar uraknak részben igazuk volt, mikor az asszonyuralmat tették felelőssé a nagy katasztrófáért. Mint Orczy mondja:

„Volt még Lengyeleknek egy nagy Gyengesége,
Asszonyi rendnek volt náluk elsősége.
Ezekből származott végső betegsége,
Ezek miatt veszett Nemzet Vitézsége.”²

Oroszországban a század elején a világ legszédítőbb karrierjét futotta be egy nő, — szépsége és esze szolgálóból a minden oroszok cárnőjévé emeli í. Katalint. Az ő nevét viseli majd az a nagy női egyéniség, a hatalom makacs szerelmese, ki gyengeelméjű férjét megöletve, forradalommal lép trónra és sokáig fog ülni azon, mint Oroszország egyik legnagyobb uralkodója, Voltaire barátjáné és pártfogója: II. Katalin.

A kontinens szellemi fejlődésétől bizonyos fokig izoláltan alakultak az angol viszonyok. A francia szellem azonban eljutott és hatott a szigetországban is.

Az angol nők korán kezdtek politikai jogokra és méltóságokra igényt tartani és már IV. Henrik idejében harcolnak egyesek a peer-i méltóságért.³

Az újabb idők első jelentékeny írónője, ki 1668—1731. között élt és egész sorozat munkában foglalkozott a nőkérdéssel: Mary Asteil.⁴ Főcélja, hogy az asszonyok az eddiginél jobb

¹ Förster: Friedrich Augus!, II, 4.

² Két Nagyságos Elme Költeményes Szüleményei. Pest, 1789.

³ Charlotte Carmichael Slopes: British Freewomen. Their Historical Privilege. London, 1894.

⁴ Mary Astell; A Serious Proposal to the Ladies by a Lover of their Sex. 1694. An Essay in Defence of the Female Sex. 1696. Some Reflections upon Marriage. 1700.

nevelést kapjanak és magasabb műveltséget szerezhessenek. Hasonló irányban emelte fel szavát egy jeles férfiíró, Defoe Dániel, ki szerint nem valószínű, hogy az Úristen csak azért adott volna a nőknek a férfiakéhoz hasonló, tökéletesedésre képes lelket, hogy azzal gazdasszonyok, szakácsnők és rabszolgák legyenek. Fölveti egy női főiskola tervét, melynek kivitelezését rábízta boldogabb időkre, mikor a férfiaknak ehhez elég eszük lesz.¹

Lady Montagu (1689—1762), ki húsz éves korában még nem kételkedett abban, hogy Isten és a természet akaratából a nő alacsonyabb rendű lény, mint a férfi,² negyven évvel később már azt írja, hogy alkalmasint a nő éppúgy nem alacsonyabbrendű a férfinél, mint az állatok nőtényei nem alábbvalóak a hímeknél.³

A század közepe felé előkelő angol hölgyek sora foglalkozott a nőkérdéssel és különösen a jobb nőnevelés kérdésével. Ilyenek voltak Lady Pennington,⁴ Maria Edgeworth,⁶ Mary Pilkington,⁶ Hannah More.⁷ Ez utóbbi kiváló példája annak, hogy minden időben akadtak a nők között kis haszonlesők, akik az érvényesülésnek azt a mindenkor hatásos eszközét választották, hogy szembefordultak a nőknek boldogságért, szabadságért, embersorsért és jövőért folytatott küzdelmével, amiért mindig kijárt a fennálló rend hatalmasainak aprópénze.

1792-ben a francia forradalom hatása alatt az angol asszony is kibontja zászlaját a politikai jogok merész követelésével: megjelenik Mary Wollstonecraft-Godwin tollából „A Vindication of the Rights of Woman.“

Az asszonyokra nézve jelentős dolgok történnek az angol gyarmatokban is. Míg a franciák gyarmataikra csak rossz életű nőket küldenek, az angol gyarmatosokat néha elkísérik tisztességes asszonyok is, különösen azok, akik vallásos üldözés elől menekülnek. Ezeknek helyzete azután egészen kivételessé válik, egy-

¹ H. Morley: *The Earlier Life and Works of Daniel Defoe*. Carlix-brooke Library. 1889. II, 144. 1.

² Lady Mary Wortley Montagu: *Letters*. London, 1893. II, 4. 1.

³ U. o. 230. 1.

⁴ *Letters on Different Subjects*. Beauty's triumph London. Három kötet, 1739-40.

⁵ *Letters for Literary Ladies*. 1795.

⁶ *A Mirror for the Female Sex*. 1798.

⁷ *Strictures on the Modern System of Female Education*. 1799.

részt azért, mert kevés lévén a nő, nagy a becse, másrészt azért, mert a gyarmatosok vad és primitív életviszonyai között az asszony kell hogy együttküzdő, dolgozó társ legyen. Emberi tulajdonságaira nagyobb szükség van, mint női vonzóerejére, — ott, ahol kevés a nő, ez utóbbi úgyszem kétséges. Az őserdőbe került kultúremberek, ki ezer veszély között, kevesedmagával küzd a vadakkal és a mostoha természettel, nem fontos, hogy élettársa raffinaít bájjakkal legyen ellátva, a szemérmeskedés játékait sem kívánja tőle, — de fontos, hogy helyén legyen az esze és szíve; tudjon határozni és cselekedni ha kell, tiszta fejjel, erős karral, önfeláldozó, bátor lélekkel. Az asszony a maga nagy elaszticitásával, alkalmazkodó képességével mindig olyanná válik, amilyennek a férfitársadalom őt látni óhajtja és az amerikai nő ezt az ideált igyekszik megközelíteni. Viszont az ilyen asszonyt tiszteli, becsüli a család, a fehér emberek kis közössége és férje egyenrangú élettársnak tartja.

Mikor az őserdők helyén városok emelkednek, akkor is megmarad a status nascendi szelleme és az Atlanti Óceán túlsó partjáról diadalmasan tekint vissza európai társaira az új kor első igazán szabad emberasszonya: az amerikai nő.

4. A GALANTÉRIA BÉCSBEN.

A napkirály idejében a francia királyság hatalmának már csak egy riválisa volt: a Habsburgok császári hatalma. Érthető, hogy a bécsi udvar hódolt be legkésőbbben a francia kultúrának.

A francia szellem már I. Lipót uralkodása alatt döngeti Bécs kapuit. Francia katonák jönnek a török ellen csatázni, majd egyes bécsi urak meglátogatják Parist és lelkesen hozzák haza a gáláns szokásokat, főleg a rossz értelemben vett galantériát. A császár nem örül ennek és udvari bolondját francia ruhába öltözteti, a franciások kicsúfolására.¹

I. Lipót idejében még az olasz kultúra uralkodott a bécsi udvarban; olasz zene, olasz opera, olasz költészet járták. Az udvari költőnek még a későbbi uralkodók alatt is mindig olasz-

¹ Müller Gyula: A bécsi francia irodalmi kultúra a XVIII. században. A bécsi Collegium Hungaricum füzetei. 20. 1

nak kellett lennie. Ezidőben Apostolo Zeno viselte ezt a méltóságot.¹ Az olasz kultúra a XVII. században még versenyzett a franciával és nem lehetett tudni, hogy melyik lesz majd a középkori latin helyett a nemzetközi érintkezés nyelve. A francia világhatalom a francia nyelv javára döntötte el a kérdést, s a francia nyelvvel együtt jött a francia divat, ruhában úgy mint életformákban. 1667-ben Lipót császár felesége már francia ruhában ment a templomba, — bár mint feljegyezték, a spanyol fejdísz megtartotta.² A spanyol gálaruhák igen soká éltek, — csak II. József tiltotta ki őket az udvarból.³

Az udvarnál még erősen kifejezést nyert a férfinem magasabb rangja. Udvari ebédek alkalmával nemcsak a császár ült főhelyen és a császárné második helyen, hanem az összes párok úgy ültek, hogy a férfi volt jobb felől, illetőleg a magasabb helyen. A császári gyermekek ültetésénél a legfiatalabb főherceg is megelőzte legidősebb néjét.⁴

1704-ben nagy feltűnést keltett nemcsak a bécsi udvarban, de másfelé is, hogy bécsi látogatása alkalmával, a pfalzi választófejedelem, asztalnál és egyébként is, a főhercegnőknek engedte át az elsőséget. Miután efféle addig sohasem történt meg, a német ceremóniamesterek úgy magyarázták, hogy a választó a közeli rokonságra való tekintettel tette ezt a kivételes engedményt a női nemnek.⁵

A francia szellem első igazi nagykövete Bécsben Savoyai Eugén. Ez a hatalmas egyéniség nemcsak nagy hadvezér, hanem gáláns lovag és nagy könyvbarát is volt. Csak franciául és olaszul tudott, németül nem és jóllehet a francia királyságnak mindvégig ellensége maradt,⁶ körülötte alakult ki Bécsben az első franciás kör.

Ahová a francia műveltség elér, az asszonyok mindenütt

¹ Caroline Pichler: Denkwürdigkeiten aus meinem Leben. Wien, 1844. 13. I.

² Dr. Eduard Vehse: Geschichte des Österreichischen Hofes und Adels. Hamburg, 1852. 151. I

³ Adam Wolf: Eleonore Lichtenstein. Wien. 1875. Gerold, 13. I.

⁴ Lásd az ültetési tervezeteket a bécsi állami levéltárban őrzött Hof Ceremoniel Protokollumban. P. o. 1692-99. kötet. 538. I.

⁵ „... zu vermuthen, stehet, das Ihre Churfürstl. Durchl. bey dieser Sache die vornehmste Absicht auf die nahe Bluts-Verwandschaft gehabt,“ Lünig; id. m. 4. I.

⁶ Hóry Etelka: Savoyai Eugén. Napkelet, 1933, 11—12. sz.

nagy pártolói lesznek, mert hiszen eddig hallatlan módon kedvez a nőknek. Az inferiorításban tartott európai asszonyok repesve fordulnak az őket dicsőítő, istenítő és felszabadító francia kultúra felé. Így volt ez Bécsben is. Nem szabad azt képzelnünk, hogy a francia kultúra feltétlenül a rokokó szabadosságának köntösében jelent meg; akkor nem lett volna olyan szabad az útja. Az asszonyok kezdetben imakönyvekből, vallásos elmélkedésekből ismerik meg a könnyebb francia szellemet. A francia vallásos irodalom termékei árasztják el legelőször a bécsi hölgyvilágot és ezek egyengetik a francia irodalom útját, úgy hogy 1730 körül már érdemes Bécsben francia könyvesboltot nyitni.¹ I. József császár azon uralkodók közé tartozott, kik nem szerették, de utánozták a franciákat. Udvara fényével szerette volna utólni Versaillest és az ő oldalán már megjelentek, ha nem is olyan hangosan mint Franciaországban, a befolyásos barátnők. Ezek között első helyet foglalt el a magyar származású Pálffy grófnő, kinek alakját ideális színben tünteti fel Gulácsy Irén nagy történelmi regénye, a „Pax Vobis“. A hagyomány szerint nemcsak ez a Pálffy grófnő játszott a magyar nemzetre áldásos szerepet Bécsben, hanem később ugyanezt tették III. Károly és Savoyai Eugén barátnői: Pignatelli hercegné és Batthyányi grófné.²

¹ Müller: id. m. 16. 1.

² „Ezeket túl láték két szép asszonyságot
Menyasszony pártába fűzni sok virágot.
Pánczél szorította mellök fuvócskáját,
Taréjos kék sisak fejeknek kupáját
Ragyogtak hódító szemeknek fáklái
Napot győztek őrző anyagi orczái.
Ezek küzködését látván a hazának
A dühös oroszlán ellen megvívának:
Halciomi idő lett harcoknak bére,

S ez által a magyar hajó partot ére.
Ezen két asszonyság volt: Herceg Pignatelli Jánosné és gróf Batthyániné. Ez Here. Eugenius, amaz pedig III. Károly előtt igen kedves személyek. 1723 körül azt írja Eugenius Batthyáninének, hogy Csehország regulációját el végezvén, a jövő télen Magyarország regulációja ki levén tétetve: kedves barátnéjával több időt fogna tölthetni. — Ezen a két asszony igen megütközvén. Bécsbe mentek; és egyik az egyiket, másik a másikat a fejedelem körül addig círolgatták, hogy Magyarország a fenyegető vihartól megszabadult. — Ez pedig igen szépen le van festve Csáktornyan a fő grádics felett való plafondon. hol a két asszony közé Hercules formában lefestett Eugenius a Magyarország Nymphájának ugró oroszlánt agyonveri.“ Epithalamium. Festetich László lakodalmára. írta Nagyváthy János 1811-ben. Nagyváthy: id. m. 41. 1.

III. Károly, ki a spanyol trónról jött Bécsbe, erős ellenzenvet érzett a franciákkal szemben és ő teljesen a hagyományos spanyol etiquette alapjára helyezkedett. A császárnak mindenki kezét csókol, udvarhölgyei is. Ezt a spanyol szokást a francia izlés már visszataszítónak és a hölgyekre nézve megálázónak érzi,¹ de Bécs ragaszkodik hozzá. A császárnak kellene változtatnia ezen, de ő nem teszi, mert gyermekkorától fontos lebecsülést érez a nők iránt. Udvariatlansága miatt már főherceg korában sokat panaszkodtak a szegény udvarhölgyek, persze hiába.² Hajlamainak így nagyon megfelelt a spanyol etiquette, mely nem engedi meg azt sem, hogy a császárné férje mellett üljön a hintóban. Mikor ketten egy kocsin mennek, a császár egyedül ül a főüléson és a császárné vele szemben a második ülésen.³ Csak a városon kívül, vidéken ülhetett a császárné férje mellé, természetesen annak baljára. — A vidéken, különösen a nyaraló kastélyokban való fesztelenebb életmód neve jellemzően francia volt: „à la campagne.“

Ha talán érezték volna is a komor Burg urai, hogy a franciás életmód könnyebb, kellemesebb; hagyománytiszteletük és súlyos uralkodói kötelességtudásuk nem engedte, hogy eltérjenek az eddigtől. A könnyebb francia élet fogalma túlságosan összenőtt a könnyebb francia erkölcs fogalmával. A Habsburg uralkodók pedig, kiknek a katolicizmus megszilárdítása annyi küzdelmükbe került, komolyabbnak mutatták vallásukat, mint a francia királyok és állandó vallási gyakorlataikat, templombjárásukat és a kereszténység hivatalos védőjének szerepét nem tudták összeegyeztetni maitressek nyilvános ünneplésével és uralmával. Hozzájárult végül az átvétel meglasztásához, hogy a szikrázó francia szellem elgondolásait nehezen is tudta megérteni a lassúbb, csendesebb és korlátoltabb osztrák udvar.

III. Károly uralkodása idején megjelent a bécsi udvarban egy fiatal lotharingiai herceg, akit ott már csak nevére való tekintettel is szívesen fogadtak. A fiatal herceg szeretetreméltó, kedves modorával és férfias egyéniségével megnyerte a császár

¹ I. F. Bourgoing: *Tableau de l'Espagne Moderne*. Seconde Edition. Paris, 1797. I, 143. I.

² Dr. báró Nyáry Albert: *A bécsi udvar a XVII. század végén*. (Lovina Ignác naplója.) Budapest, 1912. Pallas.

³ Vehse: *Id. m. XII. 158. I.*

rokonszenvét, majd nemsokára az idősebbik főhercegnő, Mária Terézia szívét és kezét.

Lotharingiai Ferenc rangban mélyen a főhercegnő alatt állt, de a császár jóakarata elhárította az akadályokat. Jóllehet az udvari emberek úgy érzik, hogy ezen házasság által a főhercegnő vesztit méltóságából és az 1736. márc. 16-án tartott udvari konferencia azt javasolja, hogy Mária Terézia házassága után többé ne a főhercegnők élén, hanem a fiatalabb főhercegnők között vonuljon föl, a császári rezolúció ezzel szemben a következőképen hangzik: „...den Rang werd Sie vor allen anderen Erzherzoginen und als erste und verheyratete Frau und Gast über all haben.“¹

Mária Terézia nagyon szerette vőlegényét, akivel franciául beszélt és levelezett, mert a lotharingiai hercegek, jóllehet ellenségesen álltak szemben az őket fenyegető francia hatalommal, kultúrájukban mégis a franciákat követték. Ferencben ezenkívül francia vér is csörgedezett.

Ahhoz hogy a szegény, jövevény lotharingiai herceg meg tudta hódítani a hatalmas birodalmak örökösőjét, valószínűleg hozzájárult a bécsi udvarban még szokatlan franciás galantériája. Ferencről nem ok nélkül tartották a történetírók, hogy a francia divat bécsi elterjedésének egyik főtényezője volt. Müller Gyula azt mondja ugyan, hogy az ő személyes befolyását e téren eltörpíti a szellemi csiszoltság majdnem teljes hiánya; emiatt nem lehetett nagy része a francia kultúra elterjesztésében.² Ám ha igaz is, hogy lotharingiai Ferenc nem volt tollforgató, könyvolvasó, a szó irodalmi értelmében szellemes ember, bizonyos, hogy attól kezdve, mikor a bécsi udvarban megjelent ez a megnyerően kedves, élénk temperamentumú, fizikai ügyességben és személyes bátorságban kiváló, franciául beszélő és a szó szoros értelemben vett franciás szellemtől fűtött herceg, a császár kedvence és leányának választottja, többé senki sem emelhette fel szavát a francia nyelv, francia divat és francia szokások ellen. Azon a kapun, amelyet Lotharingiai Ferenc személyes varázsa tört, szabadon áradhatott be a francia irodalom és kultúra is.

Mária Terézia trónralépése után, jóllehet elvben kijelenti,

¹ Profocollum Aulicum in Caeremonialibus de Annis 1735—1738. 92. 1. H.H.S.A.

² Müller: id. m. 27. 1.

hogy mindenben atyja hagyományaihoz akar ragaszkodni, még inkább franciás irányba tolódik az udvari élet. A főudvarmester elpanaszolja, hogy a császár halála után napról-napra erősebb lett az udvarban a „szerencsétlen újító szellem.“¹

A konzervatív hivatalnokkörök még sokáig ragaszkodnak a spanyol és az olasz nyelvhez és a régi merevebb formákhoz. Emilia Weckbecker leírja, hogy mik voltak a jó modor fő kellékei Bécsben, 1755 körül. Nagyon udvariasnak kellett lenni, ügyesen hajlongni, németül lehetőleg nem beszélni. A hölgyekkel olaszul, vagy franciául illett társalogni és nekik barokk bókokat mondani, személyüket, lehetőleg versidézzel, klasszikus hősnőkhöz és istennőkhöz hasonlítva.²

Az olasz poéta, Metastasio, az olasz kultúra utolsó emlékei közé tartozik a bécsi udvarban. Mária Terézia gyermekeivel többnyire németül beszél ugyan, de mindig franciául levelez velük,³ francia könyveket ad kezükbe⁴ és maga is azokat olvassa. Az olasz operák rovására tért hódítanak az egyre gyakoribbá váló francia színdarabok, melyeket részben az udvar amateur tagjai, részben valóságos színészek adnak elő. A francia befolyás megnyilvánul a ruházzkodásban is, — a királynő francia ruhákat hord és egyáltalán nem érzéktelen a divat iránt. Ha nem volna róla hiteles feljegyzés, el sem hinnénk, hogy egyidőben nem átalott bubifrizurát hordani. A cseh koronázás alkalmával, akkori divat szerint rövidre vágatta haját és felgöndöríttette fürtjeit.⁵ Az arcfestéket már nem szerette, különösen idősebb korában üldözte, szidta érte az udvarhölgyeket.⁶

A bécsi udvar, éppúgy mint a nép, szeret mulatni és Má-

¹ Schütter: Tagebuch des Fürsten Johann Josef Khevenhüller-Metsch. Wien, 1907 VI, 191. 1.

² „Wenn man mit Damen sprach, musste man ihnen Komplimente über ihre Schönheit, ihren Verstand oder was sonst an ihnen bemerkenswert war, in der Art machen, dass man sie mit einer antiken Gottheit oder einer berühmten Frau des Altertums verglich, oder ihnen aus einem französischen Dichter, Racine, Corneille, später Voltaire, einen passenden Vers zitierte. Sprachen sie Italienisch, was damals noch allgemeiner üblich war, als Französisch, so wurden Verse aus Ariost, Dante, Tasso und dem damaligen Lieblingsdichter Metastasio zitiert.“ Wilhelm Weckbecker: Von Maria Theresia zu Franz Joseph. Zwei Lebensbilder aus dem alten Österreich. Berlin, 1929. 16. 1.

³ Arneth: Briefe der Kaiserin Maria Theresia. Wien, 1881.

⁴ Id. m. 111. 45. 1.

⁵ Khevenhüller: id. m. I, 114. 1.

⁶ Id. m. IV, 145. I.

ria Terézia uralkodása első felében egymást érik az ünnepélyek, táncmultságok, udvari szánkázások, kisebb és nagyobb bálók, mely utóbbiakon természetesen francia táncokat járnak. Ha más szórakozás nincs, akkor folyik az udvarban a kártyajáték, igen magas összegekben — és ugyancsak Franciaországból jött kártyajátékok vannak divatban, melyeket francia kártyával játszanak. Az udvarnál természetesen mindenkinek beszélnie kell franciául és ilyen körülmények között természetes, hogy a francia életfelfogás, franciás modor és galantéria birtokukba veszik Bécsset, v

A királynő hosszú uralkodása alatt történt meg Bécsben a női nem átértékelése. Ez nem egészen Mária Terézia érdeme, mert őbenne nincsen semmi hajlandóság arra, hogy a társadalom struktúráját reformálja és hogy a nők helyzetét javítsa. Nem sok közösséget érez neme egyszerűbb társaival; igen erősen él benne az Isten kegyelméből való uralkodás gondolata és úgy érzi, hogy őt Isten kegyelme emelte ki a nők inferioris neméből az uralkodói székre. A többi nők maradjanak a maguk helyén. Ez az attitude egyébként is elég általános a magas polcra jutott nők között, — azt akarják, hogy ők legyenek az egyetlen csoda. Leányainak mindig szigorúan hirdeti, hogy a nő mindenben alá van vetve a férfi akaratának.¹ A változást nem Mária Terézia akarata, hanem az adott viszonyok hozták meg az életben és az emberek elméjében. Elsősorban maga az a tény, hogy az uralkodó nő — és nő létére igen jól uralkodik, roppant erejű cáfolata minden nőellenes teoriának. Az udvari ceremóniakat át kell alakítani, annak tekintetbevételével, hogy az első személy nő. Néha kétség támad az iránt, hogy egyes uralkodói jogokat gyakorolhat-e nő. Mária Terézia ilyenkor nagyon energikusan védi fejedelmi jogait, pl. Rómával szemben kivívja, hogy ő tehesse a nuncius fejére a biborosi süveget.² Férjével szemben tapintatosan, de ugyancsak erélyesen őrzi a maga elsőbbségét. Ez az elsőbbség eleinte, mikor férje nem uralkodó, csak lotharingiai herceg, egészen kétségen felül áll. Mikor azonban Ferencet a frankfurti gyűlés császárként választja, a rangsor megváltozik és Mária Terézia, aki

¹ „Das Weib ist in allem dem Manne unterworfen und soll nichts denken als ihm zu gefallen und seinen Willen zu Thun.“ Arneth: Maria Theresia und Maria Antoinette I. 1.

² Khevenhüller: I.. 192. 1.

csak Magyarország és Csehország királynője, át kellene hogy adja az elsőbbséget az elvben magasabb rangú császárnak. Övé azonban a pozitív hatalom, övé Ausztria és Magyarország, nem csoda tehát, hogy a ceremóniákban elég kevés változás történik és a császár elsőbbségének elismerése csak egyes viszonylatokban nyer formai kifejezést. Az első helyet Mária Terézia tartja meg.

Ferenc császár mindezt jó lélekkel tűri és nem sok súlyt helyez a ceremóniákra, sőt jobban szereti, ha minden úgy marad, ahogy eddig is megszokta volt.¹ Asszonytisztelő, gáláns természetét ismerve, el is hihetjük neki, hogy ezt nemcsak az opportunitás mondatja vele és valóban nem esett nehezére, hogy átengedje az elsőbbséget feleségének.

I. Ferenc az első császár, aki már nem engedi, hogy neki a hölgyek kezet csókoljanak.² Ezt a nőtisztelő gyöngédséget úgylátszik hazuról hozta, mert öccse, Károly herceg is hasonló érzésnek adja tanújelét. Mikor a császári asztalnál együtt étkeznek testvérnéjével, Charlotte hercegnővel, megkéri a főudvarmestert, hogy ne őt, hanem nénjét ültessék a magasabb helyre, Mária Terézia jobbjára. Ez meg is történik, de az udvarmester megütközéssel regisztrálja az esetet, mert — úgymond — mindenütt előbb szoktak jönni a hercegek, azután a hercegnők.³

Az emberek lassanként mégis hozzászoktak, hogy a nő helye a férfi jobboldalán van. A változás úgy jött, hogy mikor az udvar első hölgyei, a császárnő és a főhercegnők kezdtek erősebb részt venni a nyilvános életben, templomlátogatásokban, felvonulásokban, menetekben, ilyen alkalmakkor nem férjük vagy fiútestvérük mellett haladtak ugyan, hanem azok után, de őket egy-egy rangban alattuk álló udvarmester, vagy más cavalière servente vezette, természetesen bal felől. Épp így vezette a többi előkelő hölgyeket templomba és egyéb alkalmakkor az ő ceremóniáriusuk. A ceremóniárius többnyire elszegényedett nemes ember volt, aki fizetésért állt az előkelő hölgy szolgálatába, vele járt, vele kocsizott, de a kocsiban nem mellette, hanem vele szemben ült.⁴ A nyilvánosság előtt a dáma nem férje, hanem ceremóniáriusa, esetleg udvarló lovagja kísé-

¹ Khevenhüller: id. m. II, 86. I.

² Marczali Henrik: Mária Terézia. Budapest. 1891. M.T.E. 170. 1.

³ Khevenhüller: id. m. II, 40. I.

⁴ Weckbecker: id. m. 2d. 1.

rétében jelent meg és ezek persze mindenütt nekik engedték az elsőseget, úgyhogy az emberek szeme ehhez szokott hozzá. Ha megfigyeljük a XVIII. század első felében készült metszeteit, melyekből például Bécs város történelmi múzeuma szép gyűjteményt őriz, láthatjuk, hogy ezeken a metszeten a férfiak már jóformán mindig jobboldalukon vezetik a nőket. Idővel a férfiak is megszokják, hogy jobbjukon vezessék feleségüket és nekik engedjék át étkezésnél az asztalfőt.¹

Nemcsak külső formák dolga többé az asszonyok magasabb értékelése. A magasabb körökben itt-ott akad már néhány igazán művelt asszony, aki érdeklődik a közügyek iránt és azokra befolyást is tud gyakorolni. A fiatal Zinzendorff leírja, hogy bátyja a hölgyeket igyekszik megnyerni nagy pénzügyi tervének, melyet a férfiak nem akarnak elfogadni és Enzenberg és Esterházy hercegnők érdeklődéssel hallgatják a jegybank felállításának szükségességéről szóló fejtegetéseket.²

Megnövekszik a nők egyéni szabadsága is. A francia szindarabok, melyekben az író mindig a szerelmes fiatalok pártján van, azt prédikálják, hogy a szülőknek nem szabad a szerelem útjába állni és a felfogás lassanként e téren is változik. A század közepén még nem nagyon kérdezték a leányokat Bécsben sem, hogy mit szólnak szüleik választottjához. De már Khevenhüller főudvarmester kifejti naplójában, hogy ő megtudakolta ez irányban leánya hajlandóságát, mert a világért sem akarná gyermeke boldogtalanságát. Azért örült, hogy leánya, aki mindig engedelmes gyermek volt, ellenvetés nélkül beleegyezett, hogy annak a fiatal grófnak legyen felesége, akit atyja az anyagi és családi tekintetek gondos mérlegelése után kiválasztott.³

A főhercegnők esketésénél a ceremóniáié hangsúlyozza, hogy a leányok csak szüleik engedelmével mehetnek férjhez. Mikor az oltár előtt a pap megkérdezi, hogy akarja-e feleségül a menyasszonyt, a férfi rögtön igennel válaszol. A menyasszony ugyanezen kérdés után szülei felé fordul, meghajtja magát és csak azok beleegyezést jelentő intése után mondja ki az igent. Így volt ez 1736-ban, Mária Terézia esküvője alkalmával is.⁴

¹ Weckbecker: id. m. 30. 1.

² Graf Carl Zinzendorff naplója. 1761. május 1-én kelt bejegyzés. H.H.S.A.

³ Khevenhüller: id. m. 11, 272. 1.

⁴ Protocollum Aulicum in Caeremonialibus, 1735—38. 132. 1. H.H.S.A.

Mikor udvarhölgyet esketnek az udvar jelenlétében, az udvarhölgy a főudvarmestemő felé fordul az engedélyért, a főudvarmesternő meghajtja magát a császárné felé és megkapva tőle az engedély jelét, tovább adja azt a menyasszonynak. Ez nemcsak szimbólum volt, mert még maga Mária Terézia is erősen beleszólt udvarhölgyeinek és komornáinak házasságába és nem mindig engedte meg, hogy ahhoz menjenek, akihez akartak.¹ Ez azonban nem volt kivétel — más uralkodók még sokkal erőszakosabban bontottak és szereztek házasságokat.²

Ám ha az öreg udvarmester úgy véli is, hogy a házasságot nem szabad „eingebildete Aversionen oder Inclinationen“³ szerint kötni, a szerelem respektálása mégis csak emelkedik Bécsben. A galantéria egyre erősebben hozzátartozik a kor írti-ideáljához.⁴

Az idegen követek, különösen a franciák és a Mária Terézia szerint náluk nem sokkal jobb angolok, szintén hozzájárulnak a galantéria, vagy inkább az ugyancsak galantériának nevezett, módfelett szabad szerelmi erkölcsök elterjesztéséhez. A francia követ, ha jókedvében van, nyilvánosan megcsókolja a nála vendégségben lévő osztrák hercegnőt, egy másik vendég dámával pedig lovacskát játszik a padlón, vendégei szemelátára.⁶ Mária Terézia el van keseredve emiatt és megvádolja az idegen követeket, hogy éppúgy megrontják az arisztokrácia erkölceit, ahogy lakájaik megrontják az egyszerű népet.⁶

Az idegen követek feleségeivel másféle bajok vannak. Miután a francia király fogadni szokta az idegen követek feleségeit, az asszonyok régóta próbálkoznak ilyen irányban a császári udvarnál is. I. Lipót idejében a követek feleségeit még csak a császárné fogadta, minden ünnepélyesség nélkül és ennek a fogadásnak körülményeit 1692-ben császári rezolúció szabályozta. Mikor a savoyai követ audenciát kér felesége részére a császárnénál, előbb tudakozódik a ceremónia egyes részleteire

¹ Pichler: id. m. 24. és 32. l.

² Poellnitz: Mémoires. II. 267. l.

³ Khevenhüller: II, 272. l.

⁴ „La comtesse de Harrach me reproche de ne pas être galant, disant qu'il falloir l'être, que je devois accepter ce conseil d'une vieille femme.“ Zinzendorf naplója. 1761. nov. 11-i bejegyzés. H.H.S.A.

⁵ Id. m. 1761. okt. 29.

⁶ Arneth—Geoffroy: Corre.pondenz. 11. 230. l.

vonatkozólag és különösen aziránt érdeklődik, hogy felesége látni fogja-e a császárt is. Azt a választ kapja, hogy ilyesmi nem szokásos, de idővel majd adódik alkalom erre is.¹

III. Károly idejében Alessandro Zeno velencei követ feleségének audienciája alkalmával felvetődik az a kérdés, hogy álljon-e fegyverbe a Burg őrsége vagy sem. A Hof Protocollum szerint ez eddig soha nem történt meg más nőnek, mint a császári ház tagjainak tiszteletére.² Az őrség tehát ezentúl is csak a követeknek áll fegyverbe, feleségeiknek nem.

Ezidőtájtban érkezik Bécsbe Comte Mirepois francia követ is és felesége tiszteleg a császárnőnél. Másodszeri látogatása a délutáni órákban történik és mikor a császári család vacsorához ül, ő eltávozik. A császár megkérdezteti a követet, hogy mit jelentsen ez, — mert a császári udvarnál megjelenő követeknek részt kell venniök az asztali szolgálatban (Taffl Dienst), ha nem is tényleges kiszolgálással, de azzal, hogy az étkező császári család körül állnak, a többi udvari méltóságokkal. Ez a francia dámának, kit a párisi udvarban asztalhoz ültetnek, nyilván nem tetszett, de férje azzal exkuzálja, hogy nem ismerte a szokásokat és legközelebbi alkalommal már a követné is megjelenik az asztali szolgálatnál.³

A követ feleségétől megkövetelték, hogy csókoljon kezét a császárnak, a kövétől nem, mert az koronás főt képviselt. A század közepe felé a követnék már rendre lázadoznak e szokás ellen. 1753. július 5-én fogadja az udvar a nápolyi miniszter feleségét; aki eleinte még magának Mária Teréziának sem akart kezét csókolni, de miután megmagyarázták neki, hogy ebből baj lesz, kezét csókolt nemcsak a császárnak és csá-

¹ „Se polra haver l'onore di fare la riverenza a Sua maeta C'aes'a L'Imperatore nell' appartamento della Maiesta dell'Imperatrice o pure Se I uso Sia incontrario.“ A válasz: Seye dieses nicht Styli, es werde sich aber Künftig schon ereignen, dass Sie Ihre Mayt: der Käyser in der appartement der Käyserin in dem Spiegelzimmer sehen undt daselbst die Verlangende Reverenz werde ablegen können.“ H.H.S.A. Hof Protocollum in Ceremonialibus 1692, 167. 1.

² „hat man befunden das solches nicht allein ausser denen Dhlgtsten Herrschaften von Haus Oesterreich, und sonst gegen keiner Frauens Person jemahlens gewöhnlich, sondern auch nicht niemals dazumahlen wäre observiret worden als unser aniezo Regierend-allernädigsle Frau vor Ihrer Abreys nacher Spanien sich an alhierigen Kayl: Hoffe als würlkliche Königl. Spanische Brauth eingefunden habe.“ H.H.S.A. Prot. Aul. in Caerem. 1739-40. 92.1

³ H.H.S.A. Prot. Aul. in Caerem. 1739-40. 22-25. 1.

száménak, hanem a fiatal főhercegeknek is.¹

Utoljára 1756-ban a spanyol követ feleségével vannak ilyen nehézségek, aki szintén nem akar kezét csókolni. Erről hosszas tárgyalás folyik a spanyol udvarral, melynek az a vége, hogy Bécs enged és az összes idegenek felmentetnek a kézcsók alól, olyan formában, hogy kimondják: a kézcsókra engedés kegyét csak azoknak adják meg, akik ezt kifejezetten kérik. Ennek a megoldásnak örül a császárné, de még jobban a császár, amit az udvar egyes főemberei különösnek és szomorúnak találnak, mert szerintök ezzel mégis csak csorbult a császári tekintély. A megcsontosodott osztrák udvari emberek nem tudták megérteni, hogy a gáláns Lotharingiai Ferenc nem bánja, hogy a női méltóság fölébe került a császári méltóságnak.

Savoyai Eugén még a francia szellem legjavát, a dicsőségkereső katonalelket, a lovagias érzést, az irodalmi kultúrát és a művészet hatalmas alkotásait hozta Bécsbe. Lotharingiai Ferenc már inkább csak a könnyebb modort, életművészetet és gáláns udvariasságot képviselte. Végül Kaunitz a század közepe táján két évet tölt Parisban és ott magába szívja az immár nemcsak teljesen kifejlett, hanem észrevétlenül romlottságba és dekadenciába hajló francia kultúrát. Ez a kultúra bódítóan szép és vonzó, — Kaunitz nem tud varázsa alól szabadulni, akkor sem mikor Mária Terézia hatalmas minisztere lesz. Az ő hatása alatt válik Bécs teljesen franciássá és romlottá is. Mindennek betetőzése a Franciaországgal kötött szövetség és annak záloga: Marie Antoniette házassága XVI. Lajossá!²

1765. körül írja Fekete János gróf, hogy míg húsz évvel ezelőtt Bécsben senki sem beszélt jól franciául, most az urirendből jóformán mindenki kitűnően beszél e nyelven. A franciás erkölcsök dolgában sem maradnak hátra a bécsi asszonyok.³

II. József már annyi korlátot sem emel a francia befolyás elé, mint anyja. Az ő idejében jegyzi fel Fekete, hogy az elő-

¹ Khevenhüller: VI, 126. 1.

² Id. m. VI, 5. 1.

„Nous voulons copier en tout les modes des Français, mais malheureusement leur goût pour la littérature et pour les sciences n'est pas une parure de femme ou un déshabillé de petit maître .... Nos femmes se gênent assurément bien moins, que les dames Françaises. En voulant les imiter, elles les ont surpassées.“ — Mes Rapsodies. 1781. Genève. 332. 1.

kelők gyermekeiket úgyszólván kizárólag francia nevelőkre és nevelőnőkre bízzák. Már pedig, amint Fekete éles szemmel meglátja, — a rendes franciák nem igen hagyják el hazájukat; a Bécsbe jövők többnyire szedett-vedett csirkefogók, akik inkább rontják, mint nevelik a gyerekeket. Érthető, hogy ezek révén az osztrák főváros előkelő körei eltanulják a francia romlottságot, anélkül, hogy valóban magukévá tehetnék a magas és finomult francia kultúrát.

II. József a nők iránti udvariasságban igyekezett követni apja példáját, de benne már nem volt meg annak természetes és veleszületett galantériája. A nők helyzetére valószínűleg nagy hatással lett volna, ha életben marad első felesége, a szép páрмаi Izabella, aki nemcsak nagyműveltségű asszony, de írónő is volt.¹ Izabella azonban meghalt fiatalon és sem második felesége, sem későbbi barátnői nem tudtak József fölött komoly befolyást nyerni. Az ő udvara hideg, rideg udvar volt és az asszonyi erkölcsökkel, melyek anyjának annyi gondot okoztak, nem sokat törődött.

II. József idejében már erős Németországban a francia befolyás elleni reakció szava és a császár maga is elítéli a túlzásba vitt külföldieskedést. Ám ekkorra a francia szellem teljesen elterjedt volt és az apró polgárleánykákat is ebben nevelték.

A nőnevelésre ekkor már Ausztriában is kezdenek gondot fordítani, de az előkelőknél a szülőktől függ minden egyes esetben, hogy a kisleány fejét milyen ismeretekkel töltik meg. A vallásoktatás volt a legfontosabb. A jobb körökben illet már irni és olvasni tudni, — bár ez még nem volt általános követelmény és a nők helyesírására még sokáig nem fektettek súlyt. Szükséges volt egy-két idegen nyelv tudása, értenie kellett a leánykának a tánchoz, énekhez, zenéhez, esetleg rajzoláshoz. A többi tudományt, földrajzot, történelmet, mathézist, asztrológiát, fizikát, botanikát, stb. ötletszerűen tanulta, aszerint, hogy véletlenül milyen emberekkel került kapcsolatba. A legjobban azok jártak műveltség dolgában, akiket szüleik beadtak az angol kisasszonyok vagy a klarisszák intézeteibe, de ezeken a helyeken sem kaptak a leányok különösen súlyos szellemi útravalót.

¹ Marczali: II. József. 377. 1.

Szellemi téren a bécsi nők nyomába sem érnek a francia nők. Fekete szerint nincs Bécsben hat asszony, aki kártyától és szerelmeskedéstől függetlenül is el tudna mulatni egy órát egy szellemes férfi társaságában; a társasélet ennek megfelelően elég primitív, az összejöveteleken az evés-ivás és kártya játszásk a legnagyobb szerepet, — közben a gavallérok olyan mosdatlan beszédekkel traktálják a hölgyeket, melyeket Parisban egy utcai leány sem tűrne. Viszont a nők sem sokkal jobbak, mert nem lennének boldogok, ha nem dicsekedhetnének azzal, hogy szeretőt tartanak és hogy azt is megcsalják.¹

Fekete szavait talán nem lehet szó szerint vennünk, mert Bécsset szemelláthatólag nem szerette, és úgy látszik, hogy őt ott a nagy magyar bánatok egyike érte: nem becsülték meg úgy, ahogyan kellett volna.² De bizonyos, hogy a bécsi asszonyokról II. József is rossz bizonyítványt állított ki, eléjük helyezve a német nőket.³ Valószínűleg csak a nagyon magasrangú családok kivételesen szerencsés leányaira vonatkozólag volt igaz az, amit Kaunitz Leopoldine írt, hogy a nők Ausztriában jobb nevelést kapnak és műveltebbek, mint a férfiak.*

Fekete feljegyzi azt is, hogy Bécsben a feleség mindenki számára terhet jelent, de különösen az előkelők számára. Az asszonyoknak ékszer, hintó, ruha kell, kártyáznak is és férjük vagyonára való tekintet nélkül pazarolnak. Az emberek félnek a házasságtól, sok az eladó leány és kevés a kérő. Mégis a leány szülei annyi kiadást és olyan súlyos házassági szerződést követelnek a vőtől, hogy az visszariad és a leány számára nem marad más választás, mint bevonulni a sok nemesi alapítvány valamelyikébe.⁵

A társadalom nem reális és nem egészséges. A bécsi udvar páratlan rangkultusza rangkórossá tette mindazokat, kik vele csak távrolról is kapcsolatba kerültek. Ez a kétségbejítően

¹ Gr. Fekete: Esquisse, 43—47. 1.

² »... jallois avec Fegheté chez Kaunitz, il eût un long discours avec Gerard, se plaignant que les Hongrois n'étoient pas distingués autant qu' ils devraient être.“ Zinzendorff naplója. 1761. oct. 6. H.H.S.A.

³ „Der Deutschen Frauen gefallen mir in ihrer äusseren Erscheinung viel besser als die Frauen in Wien; sie sind höflicher un haben mehr Geist.“ Arneth: Maria Theresia und Joseph II, 81. 1.

⁴ A. Wolf: Eleonore Lichtenstein. 55. 1.

⁵ Gr. Fekete: id. m. 56—5b\ 1.

szívós lelki betegség, mely akkor is különösen a nőket támadta meg, lassan és öröklődve terjedt nemzedékről nemzedékre, egyik társadalmi osztályról a másikra.¹

Mária Terézia fiainak uralma alatt Bécs már erősen romlott volt, a régi és az új erkölcs kialakulása közötti chaotikus állapotban vergődve. Színház, irodalom és a társaséletben látható eleven példák egyaránt lazították a régi erkölcs fegyelmének szigorát. De bizonyos, hogy hozott magával sok jót is az új divat. A házastársak, a család tagjai közötti kimért, modor, az oktalan feszesség megenyhült, az érintkezés hangja mindenütt hajlékonyabb és finomabb lett. A barokk hideg nagyvonalúságot szinte észrevétlenül váltja fel a rokokó meleg bája.²

A új idők hajlékonyabb életművészete állandóan javítja a nő helyzetét a társadalomban és egyes vezető elmékben tudatossá is válik ez az irányzat. A század utolsó éveiben már akad Mária Terézia volt komornál között olyan, aki Mary Wollstonecraft írásait olvassa és hisz annak eszméiben.³

Alt-Wient azért mégsem koránjött feministái jellemzik, hanem azok a csipkés, mosolygó dámák, akiket csengő szán röpit a bálba, akik könnyed szenvedéllyel lejtnek az édes muzsikára és aranyvirágos porcellánnal terített asztalok mellett teremtik meg azt a finom, vidám és gondtalan színezetű életet, mely a parlagi magyar élethez képest nagyon magasrendűnek látszott és amely után haláláig fájó nosztalgiával vágyódott innen Bessenyei György.

¹ A század vége táján írja egy svájci író: „Wegen der unbeschreiblichen Armulh, unter diesem Theil der Einwohner findet man eine Menge gnädiger Fräulein, welche die Dienste der Haushälterinnen und barmherzigen Schwestern verrichten. Sie beklagen sich alle dass ihnen der Hof keine hinlängliche Besoldung giebt, um ihrem Stand gemäss leben zu können. Ich habe aber nicht ausfindig machen können, was eigentlich ihr Stand sey.“ (Risbeck) Briefe eines reisenden Franzosen. 1783, 208. 1.

² „Wer lange genug gelebt hat um Vergleichen mit unparteiischen Augen anstellen zu können, wird gestehen müssen, dass das häusliche Leben, die eheliche Verhältnisse, die Kinderzucht, die Stellung der Kleinen gegen die Elf ern viel besser und zweckmässiger, so wie überhaupt der ganze gesellschaftliche Ton feiner und geschliffener ist, und selbst aus den untern Ständen und aus ihrem Umgange sich das allzu Rohe und Derbe verloren hat.“ Pichler: id. m. 1, 107. 1.

³ Id. m. 43. I.

III. RÉSZ.

VÁLTOZÁSOK MAGYARORSZÁGON.

1. A NYUGATI SZELLEM ÚTJA.

Mikor kezdett terjedni a gáláns nyugati divat Magyarországon? Erdélyre vonatkozólag Apor Péter (1676—1752) évszámmal is szolgál és azt mondja, hogy 1687-ben kezdődött a „náj módi“.¹

I. Lipót udvarának németbe oltott olasz szelleme ez időben még csak felületesen hatott a magyar társadalomra. Az új francia szellem első fecskéi viszont már ezt megelőzően is megjelentek Erdélyben és Magyarországon. Ezek közé számíthatjuk Bethlen Miklóst (1642—1716), ki 1664-ben járt Parisban,² megtanult franciául és úgylátszik, megszerette a franciás életmódot. Révérend abbé, akit XIV. Lajos diplomáciai megbízással küldött Erdélybe, könyvet írt Bethlenről, fiktív önéletrajz formájában és ebben állítja, hogy Bethlen volt az első, aki Erdélyben francia módra élt, építkezett, francia asztalt tartott és franciás társadalmi szokásokat honosított meg. Feleségével vendégségbe hívatta a környék hölgyeit, ami eleinte nem tetszett a nemes uraknak, akik feleségeiket elzárva szokták tartani, de lassacskán hozzászoktak ehhez.³

¹ „Ab anno 1687, az mely esztendőben az német legelsőbben bejöve, azoltától fogva látom minden esztendőben új-új mód, avagy, amint az német mondja. Náj módi vagyon hogy mentől inkább szegényedünk, annál nagyobb titulusra és cifrább paszamántos köntösökre vágyunk és már atyáink szokott ededelit meg sem ehetjük...” Apor: *Metamorphosis Transsylvaniae*. 315. 1.

² Gróf Bethlen Miklós *Önéletírása*. Pest. 1858—18u0.

³ *Mémoires historiques du Comte Bethlen—Niklos* contenant l'histoire des derniers troubles de Transilvanie, Amsterdam, 1736.

A régebbi közvetlen francia hatás nyomai tagadhatatlanul megvannak a magyar múltban,¹ de túlságosan ritkák voltak ahhoz, hogy komoly átalakító erőt tulajdonítsunk nekik. Ezeknél erősebb és messzebbható gyűrűket vetett a kuruckor erős szellemi felbuzdulása.

A kuruckorban a Franciaországgal való kapcsolat, a nyugati országok tisztjeivel, diplomataival való közvetlen érintkezés hozta magyar földre a galantéria egy korai fuvallatát.² A fejedelem maga franciás műveltségű, gáláns ember volt és ilyenek voltak vezérei között is. Ez érezte hatását a nők szerepe és megbecsülése szempontjából, sajnos csak szűk körben és rövid ideig.

A kuruckor villódzó fényében újfajta magyar asszonyok tűnnek fel, — nem a régi, békés, erős nagyasszonyok, inkább viharban imbolygó titokzatos árnyak, Petróczy Katalin, Losárdy Zsuzsanna, Zay Anna — Cinka Panna, a legendás cigánylány és Géczy Julianna, a lőcsei fehér asszony. A fehér asszony, kiről még ma sem tudjuk bizonyosan, hogy kém és áruló volt-e, ki megérdemelte sorsát, vagy a nemzeti ügy vértanúja; az anyai becsvágy, vagy a leányi szeretet áldozata.³ Nem egy ilyen nő élt ebben a korban s ma sem látjuk egész tisztán egy-egy Pálffy Jánosné, Festetics Pálné szerepét a kurucok és labancok világában.⁴ Kétségtelen, hogy ezek közül az asszonyok közül már sokan ismerték a hazaszeretet szenvedélyét és tudatosan vállaltak honleányi kötelességeket.⁵

Bizonyára nem véletlen, hogy a kuruckorban tűnnek fel első költőnőink. A legismertebb közöttük Petróczy Kata Szidónia,

¹ Baranyai Zoltán: A francia nyelv és műveltség Magyarországon. Budapest, 1920. Pfeifer.

² Stepney, a bécsi angol követ, ki a Rákóczi és a császáriak közötti béketárgyalások derék közvetítője volt, egyik levelét külön futárral küldi Magyarországra Bruyninx hollandi követhoz, részben, amint írja, azon „galante“ indokból, hogy eljuttathassa Bercsényi grófnéhoz az ajándékokat és holmikat, melyeket ez férje névnapjának megünneplésére vásároltatott Bécsben. Archivum Rákócziánum. Pest, 1873. M.T.A. 11,259. l.

³ Förster Rezső: A lőcsei fehér asszony történeti alakja. Budapest, 1933. A kis akadémia kiadása.

⁴ Szabó Dezső: id. m. 49 l.

⁵ „Igaz leánya voltam hazámnak . . . Közügynek nem leszek semmi-ben rontója“ írja Révay Erzsébet. Rugonfalvi Kiss István: Radvánszky György eljegyzése. Budapest, 1903.

panaszos lírájával, melyet zaklatott élete annyira érthetővé tesz.¹ Rejtélyesebb a kor másik költőjének, Losárdy Zsuzsannának alakja, kinek versei sajnos elvesztek. Egyetlen fennmaradt leveléből ítélve, tudott szellemesen írni és hihető a hagyomány, hogy verseit a fejedelem kinyomatta serege lelkesítésére.²

Fájdalmas verseket, buzgó imákat írt Zay Anna, a kuruc Vay Ádám sokat szenvedett, bujdosó özvegye.³ Ezek mindmáig kéziratban vannak. De a kuruckort követő években, mintha még a múlt nagy idők visszhangja lennének, egész sor könyv jelenik meg nők tollából. Ilyen p. o. a Bujdosásnak Emlékezet Könyve.⁴ Ilyenek az apácák és más jámbor katolikus nők által írt és fordított vallásos munkák, melyek jóformán mind Nagyszombatban, a magyar katolikus kultúra fellegrárában jelennek meg. A katolikus írónők: Ujfalussy Judit, Almási Ágnes,

¹ Mint gyermeklány élte át Árva vár ostromának borzalmait, ahol a Thököly kisasszonyokkal együtt a császári zsoldosok hatalmába került. (Bethlen János: *História Rerum Transylvanicarum*. Horányi kiadás. II, 55–56. 1.) Ezután tíz éven át Lengyelországban talált menedéket (L. Antalffy Endre: *Petrőczy Katalin Szidónia élete és munkái, (1664–1708)* Budapest, 1904. Hornyénszky) és valószínű, hogy az ezidőtájt már erősen franciás Lengyelországban kapott nő létere is olyan nevelést, mely képessé tette érzelmeinek irodalmi formákban való kifejezésére. Házaseletének tragédiája ismeretes: férje nemcsak a házastársi hűséget nem tartotta meg, hanem célszerűségi okokból vallást is változtatott, ami a mélyen vallásos asszonyt igen boldogtalaná tette.

² Igazi neve Saárdy, illetőleg Ottvös Zsuzsanna volt, amit a franciás kuruc nyelv ferdített La Saárdy-ból Losárdy-vá. (Egyetlen levelét gr. Kemény József közölte a *Szemlélo* 1836. ápr. 15-én megjelent számában.) Költészete erőteljes lehetett, mert 1706-ban versei miatt *fiscalis actio* alá vonatott. Börtönbe zárták, de megszökött és a hagyomány szerint ő állt Rákóczi mellett abban az órában, amikor a fejedelem elhagyta az országot. (L. Szinnyei J.: *Magyar írók VII. 1404 1.* - Zilahy Károly, *Hölgyek Lantja*:865. Pest. XIII—XIV. 1., továbbá Dongó Gyárfás Gézának Zemplén vm. főlevéliárosának 1911. jan. 12-én Benczúr Gyulánéhoz intézett levelét a Nemzeti Múzeumban, M.A.K.)

³ Zay Anna imásdágos könyve. Kézirat. M. N. Múzeumban. M.A.K. 677. sz.

⁴ Imásdágos és énekes könyvecske. Megjelent 1726-ban. Bod Péter szerint szerzője II. Apafi Mihályné, Erdély utolsó fejedelemasszonya volt. L. Hegyaljai Kiss Géza: *Nagyasszonyok a magyar reformációban*. Bp. 1928. I. 46. 1.

Viczay Anna, Pongrácz Eszter.¹ A századfordulón született és a viharos időkben nőtt fel a kor legkitűnőbb protestáns írónője, árva Bethlen Kata grófnő, a zordonul istenes nagyszony, ki értékes karképet hagyott ránk önéletrajzában. Bod Péter mondja róla, hogy „tudományokat igen szerető“ asszony volt és különösen az orvostudományhoz értett, megtanulván azt híres medicinae doctoroktól.²

A kurucvilág levegője tette lehetővé, hogy ezek az asszonyok egyáltalán elő merjenek állni írásaikkal. Ez a szellem sugallja Mikesnek híres sorait a nők írástudása érdekében; ez a szellem az, mely az előző és közvetlenül utána következő kor hangjához képest szokatlan emberséggel és melegséggel csendül ki még egy-egy halotti jelentésből is.³

„A leányok neveltetésére úgy kell vigyázni, mint a férfiakéra“ — írja Mikes. „De még többet mondok és azt mondom, hogy jól oktatni a lányokat olyan szükséges, valamint a férfiakat és az egyike olyan hasznos az országnak, valamint a másika.“⁴ Mikes szerint a műveltség első feltétele az írástudás, — elítéli a „csúfos rövid eszű anyákat,“ akik nem engedik, hogy leányuk írni tanuljon, mert félnek, hogy szerelmes leveleket fog írni. „Akár tudgyon a kéz írni, akár ne tudgyon de a szív eljár a maga dolgában.“ Felpanaszolja azt is, hogy Magyarországon férj és feleség között a levelezés hideg, érzéstelen, — persze a levélíró férj tudja, hogy a levelet idegen fogja fölolvadni feleségének és a választ is idegen írja meg. Néki, Mikesnek, ugyan nem kellene írástudatlan leány; ha pedig felesége volna és az nem tudna írni, akkor azon lenne, hogy megtanítaná, —

¹ Ujfalussy Judit: Makula nélkül való tükör, Nagyszombat, 1712.

Almási Ágnes: Lelki virágoskert. Nagyszombat, 1712.

Pongrácz Eszter: Arany korona. Nagyszombat, 1717.

Viczay Anna: Elmélkedés és lelki foglalatosság könyve. Nagyszombat, 1729.

² Bod Péter: Magyar Athenas. 1766. 42—43. 1.

³ „Csak két esztendőig együtt való jó kenyeres társától is nehéz egy hosszas bujdosásban levő embernek megválni, mennyivel inkább tiz nap hijján 37 esztendők elfolyása alatt e siralomnak völgyében velem együtt bujdosó, hidegeket, melegeket, több kedvetlen, mint kedvünk szerint való dolgoknak változásait velem együtt hordozó, bölcs, okos, istenfélő és hívséges szeretetű életem párjától, fejem ily ékes koronájától...“ Vargyasi Dániel Istvánné, gróf Pekri Polixéna temetési meghívója. 1746. szept. 3. M.V.H. Új rendezés 2249. sz. a.

Mikes Kelemen: Törökországi levelek. Budapest, 1906. Franklin. 81.1.

„ha több esze nem volna is, mint egy macskának.“¹ De Mikes szava pusztában kiáltó hang, melyet nemzete majd csak századok múltán fog meghallani.

A kuruc világ letűntével a nők sorsa is rosszabbra fordult Magyarországon. A barokk szellem, mely a renaissancenak sokban folytatása, sokban azonban antitézise volt, nem kedvezett a nőknek. A korszellem már elkezdte aláásni a régi magyar asszony biztos pozícióját s a nyugati hatás még nem volt egységes.

III. Károly korának merev spanyol divatja nem tudott nálunk erős gyökeret verni, ha nem is múlt el egészen hatástalanul. A magyar lélek orientációja egy időre ingatagnak látszik. Változik a helyzet, mikor Mária Terézia lép trónra, mikor a nyugaton való hadakozás folytán a magyar katonaság nagy tömegei ismerkednek meg a nyugati szokásokkal és mikor Máira Terézia udvara a vonzó és hódító franciás divatot közvetíti kelet felé.

Mária Terézia családja férfiágának teljes kihalása után, nehéz körülmények között lépett trónra. A nőkirályság eszméje nem volt rokonszenves Magyarországon. A nemzet történelmi hagyományai sötét színekkel festették azt az időt, mikor II. Endre távollétében meráni Gertrud tartotta kezében az ország gyepeljét; az első királyasszony, Mária nevéhez pedig Nagy Lajos dicsőséges, három tenger partjától határolt birodalmának széthullását fűzték. A régi érzést fejezte ki Katona József Peurjának szavaiban:

Mi a királyt imádjuk, ám de egy
Endrében férjfiú Királyt imádunk
Meráni asszony nem kell itt soha.

Görög, Gubás, Bojér, Olasz,
Német, Zsidó, nekem mihelyst fejét
a Korona díszesíti, mindegy az,
mert szent előttem a Királyom, és az
Asszonyt becsülöm — ah de mégis annak
én engedelmeskedni nem tudok.“

Sok igazság volt Mátyás király régi követutasításában is, mely szerint: „a magyarok készebbek egy szálíg levágnai, mint

¹ Mikes Kelemen: Törökországi levelek. Budapest, 1906. Franklin. 27. 1.

asszony uralmának alávetni magukat. Még ma is szájukban van annak íze, hogy hajdan nő uralma alatt az ország milyen szomorú sorsra jutott.“¹

Valószínű, hogy a maga jószántából nem választott volna az ország asszonykirályt a XVIII. században sem. De a kuruc időkben kimerült, erőtlen nemzet ellenkezés nélkül fogadta el a fennálló hatalom akaratát. Ám ha nem is kívánta a nemzet Mária Teréziát, bizonyos, hogy megszerette. Kétségkívül tudott bánni a magyarokkal. A „vitam et sanguinem“ megható jelenetének emlékezete jólesően simogatta az öreg kurucok nemzeti hiúságát is, — íme a gonosz császárok leánya, a szép fiatalasszony bajba került és akkor mi mentettük meg! Soha Habsburg-uralkodó Magyarországon olyan népszerű nem volt, mint éppen Mária Terézia. Az ő uralkodása alatt az ország aránylag békés és boldog fejlődés idejét élte. Ami rosszat gazdasági téren tett velünk, annak gyümölcsei csak későbbben értek és ha a nemesek itt-ott zúgtak is az urbárium, majd később az országgyűlés mellőzése miatt, az ország mégis boldogabbnak érezte magát, mint összes elődei alatt. Mindez hatalmasan hirdette egy asszony kiválóságát és belefojtotta az emberekbe azt a régi frázist, hogy a paradicsombeli alma miatt minden asszony alárendeltségre van teremtve.

Mária Terézia uralkodói tehetségének és kiválóságának egyik legszebb bizonyítéka, hogy az ő uralkodása óta senki sem vonja kétségbe nálunk a nőkirályság hasznosságát és jogosultságát. Már senki sem küldi a fejedelemasszonyt a szövéshez, fonáshoz, azzal, hogy „nem illet asszonyt országgyűlési elnökség“. E helyett azt a felfogást, hogy nő ne uralkodjék, hanem adja át országát férfi uralkodónak, Bessenyei Tarimenese nevetéssé teszi és „rémítő bolondság“nak nevezi,² Faludi pedig így dicsőíti Mária Teréziát:

„Felségek közt te vagy felső,
Kincsek közt legnagyobb kincs,
Te nemedben te vagy első,
Az élők közt másad nincs.“³

¹ »mallet quippe hoc hominum genus (de Hungaris loquimur) ad unum usque jugulari potius, quam per faeminam gubernari...“ Kovachich: *Scriptores minores*. I, 343. 1.

² Bessenyei György: *Tarimenes utazása*. Budapest, 1930. A Berzsényi Dániel reálgimnázium ifjúságának kiadása.

³ Faludi: *Mária Terézia asszonyunkhoz*. Id. m. 883. 1.

Mária Terézia uralkodása ipso facto is hatással kellett hogy legyen a magyar nők helyzetének javulására. De az ő idejében már két nyitott kapun ömlött és ezer láthatatlan hajszálerecskén át áradt be hozzánk a nyugati divat is, aminek először természetesen a legkiáltóbb külsőségeit vettük át.¹ Az egyik kapu a bécsi, a másik a pozsonyi udvar volt. Ez utóbbit Mária Terézia legkedvesebb leánya tartotta, férjével, Albert tescheni herceggel, kit a királyné magyar helytartóvá tett.

Közhely lenne elismételni, mint vonzotta Mária Terézia udvarába a magyar főnemességet, mint kapcsolta magához kitüntetésekkel, mint házásította össze idegenekkel. A középnemesség java számára Pozsony jelentette ugyanazt, amit a főnemességnek Bécs. Az országban elterjedt az idegen szó, idegen ruha, idegen szokás és szellem — a német-osztrák szűrőn át érkezett francia kultúra, amit írónk „náj módi“ néven foglaltak össze és csúfoltak eredménytelenül.

A bécsi magyar testőrség nemes ifjai, Bessenyei, Báróczi és társaik új életre keltik a magyar irodalmat és szellemi életet. A műveltebbek mind tudnak franciául és nem hiába emlegeti az irodalomtörténet a „franciások“ irányzatát. A bécsi testőrség úgy rekrutálódott, hogy minden vármegye oda küldte a két legszebb szál nemes fiút. Mikor ezek már jól beleszédültek a nagyvárosi életbe és a franciás nyugati kultúrába, visszaküldték őket megyéjükbe, mert a testőrségnek mindég fiatalokból kellett állania. A bécsi levegőből hazatért, daliás és csiszolt modorú, csiszolt szellemű volt testőrök bizonyára bálványai lettek a vidék asszonynépének, mely igyekezett alkalmazkodni a férfiideál ízléséhez. Németül, franciául kezdtek tanulni és beszélgetni. Pedig amint Eckhardt Sándor mondja, „a francia nyelv tudása már nem volt ártatlan divatkérdés: a XVIII. századi francia irodalom már kitermelte nagy opusait... az Encyklopédie is, a francia felvilágosodás faltörő kosa, már régen döntötte a régibb világnézet várfalait. Tehát aki magyar megtanult franciául, az egyenesen belecsöppent a francia felvilágosodás immár jól kiforrott gondolkodásába.“²

¹ „A Dámáknak a templomban franfzia imádságos könyvek légyen, ha Franfziéul nem tudnak is.“ Magyar Musa. 1878 500. 1

² Eckhardt Sándor: A francia forradalom eszméi Magyarországon. Budapest, 1924. Franklin. 11. 1.

A francia asszonyok életmódjának, hatalmának és dicsőségének hatása alatt, a század közepe táján nálunk is felvetődik már a női nem ártértékelésének kérdése. S az új áramlatnak hatalmas erőssége, hogy régi, szunnyadó parázsról fújja le a hamut. Mikor egy-egy nagyasszony lázadoni kezd férje vagy ha önkényes uralma ellen, nehéz dolog megítélni, hogy mennyi ebben a nyugati hatás és mennyi a pogány matriarcha, a régi magyar „mulier fortis“ öntudatának újraébredése.¹

A nők elkezdik emlegetni, hogy ők nem olyan hitvány, ostoba teremtetések, amilyeneknek őket a férfiak tartják, — például felhozzák az ókor erényekben és tudományokban kiváló asszonyait, épp úgy mint Franciaország női kiválóságait. A férfiak persze igyekeznek letörni az asszonyok ilyenén kevélykedését, de akad egy-egy, aki védelmükre is kel.²

Faludi Ferenc posthumus műve, a Téli Éjtszakák⁰ tükrözi, hogy mennyire érdekelte már ebben az időben a nőkérdés a magyar társadalmat. A Téli Ejtszakák-at Faludi spanyolból dolgozta át, de sűrűn tarkította magyar vonatkozásokkal. Három úr, Szilágyi, Báthori és Hollósi mesélnek egymásnak, a Decameron irodalmi receptje szerint. Egyik napon Szilágyi bejelenti, hogy el fog jönni felesége, Camilla is. „Ide füttyentette szép híre históriáinknak. Örömet bölcseledik, nem ártana megleckéztetni.“ Báthori vállalkozik rá, hogy megleckézteti a bölcseledő asszonyságot, ki férje szerint otthon éjfélig elturkál a könyvekben. Mikor Camilla megjelenik, Báthori maga sorolja fel a híres asszonyokat. Hollósi elmondja, hogy a perzsáknál, gallusoknál és sok más népnél a nők tanácskozásban, törvényhozásban is részt vettek. „Beh szép dolgok ezek, bár most is úgy volna“ — sóhajt fel Camilla. Ekkor csap le rá Báthori: „Már nincs úgy! Az asszonyságok kicsúsztak belőle“ s elmondja a híres mesét az athéni népszavazásról, melynek következtében a nők politikai jogukat elvesztették. Immár nincs ország, „melly megkínálná mostanság az asszonyokat a tanácskozó

¹ Petki Nagy Zsigmondné írja leányának: „Különben, hogy én Nagy Boldizsár (a fia) után járjak, hogy ő adgyon nekem az enyimből; én azt fel nem vehetem. Fel sem veszem, hogy kisebb legyek az fiamnál, nincsen miért. M.V.H. T. Sándor osztály. 3508. sz. köteg.

² A bécsi Magyar Musa 1787-ben már azt írja, hogy minden ország dicsekszik tudós nőivel és minekünk sem illik hátramaradni. Felsorolja tehát „Hazánk díszire...“ a jelesebb magyar nőket. I, 342—350. l.

³ Megjelent nyolc évvel Faludi halála után, 1787 ben.

székkel.“ Elég baj, — mondja Camilla — „ha akkor hasznokat vehették, most miért nem?“ A régi asszonyok helyesen gondolkoztak — feleli Báthori — a mostaniak esztelenek és nem tudnak titkot tartani, „hiába kotlik ezek az elsőbségre, mert Isten és természet elejibek ültette a férfiakat, és megáldotta nagyobb ésszel és erővel, több más tekéletességgel. Mondhatom, ha az asszonynak tejét nem kellene szopnunk, többre mennénk, sok nem jó maradna el tőlünk, sok méreg foly belénk és sokféleképen gyarlódunk miattok.“ „Szépen fizeti meg az anyja tejét az úr!“ — mondja Camilla,¹ ki nem tagadja, hogy vannak rossz asszonyok, — de állítja, hogy vannak jók is. Hosszasan vitatkoznak egyes nagy férfiak és nők bűnei és érényei felől. Camilla felhossa, hogy a nőkben nagyobb a szeretet, ezt Báthori kétségbe vonja és végül övé marad az utolsó szó. Camilla férje köszönetet mond Báthorinak azért, hogy megleckéztette feleségét. Ezentúl majd ő sem hagyja magát. „Ha jövendőben rám támad, tanultam annyit, hogy letorkolhassam.“ A „Téli Ejtszakák“ utolsó fejezete egy 1725-ben Párizsban kelt levél, mely az ottani élet és erkölcsök nem éppen barátságos rajzát tartalmazza. A nők műveltek, olvasnak, írnak, számolnak, de a szebbek nagyon elbizakodottak és úgy bánnak uraikkal, mintha azok szolgálk lennének. Lusták, torkosak, „csúfos és fertelmes“ erkölcsök vannak. „Paris városa a lovok pokla, a dámák paradicsoma és a férfiak purgatóriuma.“ Camilla már nincs jelen, mert az urak nagy elégtételére a méregtől betegen fekszik odahaza. Csak azt sajnálják, hogy nem hallhatja, mint rója meg a francia asszonyokat a levélíró; ez ráférne, mert „öbenne is nagyon valami francia vérszem.“²

¹ A Téli Ejtszakák megjelenésének évében írja egy névtelen poéta:

„Kígyót tart az olyan Asszony kebelében,
Kinek olyan gyermek szopik az ölében,
Ki felnevelődven, majd felserdültében,
Görbénn néz a szegény Asszonyok szemében.
Né! a vászon pendely mint kommandánskodik
Pedig onnan bujt ki s onnan szaporodik
A süveg a szoknyán héjjas s uralkodik, —
Igaz — de eadem, ha jól gondolkodik.“

Nincs miért henegegni, folytatja a nő pártfogója, — ha a férfi erősebb mint nő, — az ökor erősebb a férfinél is. Ésszel pedig megbírná a nő mindazt, amit a férfi — ha szorítanak rá. Magyar Músa, 1787. 213—214. 1.

² Faludi Ferenc minden munkái. Téli Ejtszakák. 659—790. 1.

Az asszonyok közt tényleg egyre gyakoribb lesz a francia vérszem. Megérinti őket az új áramlat és annak, hogy ezt megéreztek, első jelétül felveszik a francia ruhát.

Az újmódi asszonyok Paris felé fordulnak, mint az igazhívők Mekka felé. Felveszik és hordják a francia ruhát, követik a párisi divatot; ez az ő néma és félig öntudatlan tüntetésük a dicső ország mellett, ahol a nő helye a férfi jobbján van és egyetlen magasztos feladata, hogy a férfit ihlesse, mulattassa és gyönyörködtesse.

A francia ruhák divatja, épp úgy mint a francia gondolatoké, nagyrészt Bécsen át került hozzánk, amit a földrajzi helyzet magyaráz. De jóllehet általában nyugatról jön a nőknek kedvező új áramlat, találunk adatot arra is, hogy minálunk a nők dolgában a férfiak liberálisabban gondolkodtak, mint Bécsben. 1769-ben alapították Eperjesen az első magyar rózsakeresztes páholyt „Az erényes utazóhoz“ címezve.¹ E páholy szellemi vezetője a német egyetemeket járt Hánzéli Márton volt, aki javasolta, hogy nőket is vegyenek fel a szövetségbe. A nők használatára már le is fordította franciából németre az alsó fokozat szabályait és jóváhagyás végett Bécsbe küldte. A bécsi nagypáholy azonban eltiltotta a nők felvételét, jóllehet akadt az alkémia titkait kutatók között nő is.²

A nők megbecsülése és ezzel kapcsolatban a tiszteletleljesebb viselkedés mégis csak terjedt. Faludi „Nemes Ember“-e a dámákkal szemben „erkölcsös udvari“ viselkedést ajánl, mert az összefér az isteni félelemmel. „Francia és spanyol módra terved hajthatsz a nélkül, hogy megtagadjad a teljes szent háromságot . . . meg alázhatod magadat a dámák előtt minden bálványozás és egyházi büntetés nélkül“, de angyali szépségnek, oltárra való szentségnek, istenasszonynak nevezni a nőt, — ez már pogányság, bűn az első parancsolat ellen!

A magyar asszonyok eleinte mosolyogtak a gáláns viselkedésen,⁴ de azután mégis csak tetszett nekik és egy idő múlva természetesnek találták.

¹ A rózsakeresztesek alkémiával foglalkozó szabadkőművesek voltak.

² Szathmáry László: Magyar Aikémisták. Budapest, 1928 95. i.

³ Faludi: Minden Munkái. 18. l.

⁴ „Pethő Zsigmond is itt vagon, cifra mint egy 24 esztendőű úrfi, fris, tsak, mind a szerelemről discourál ez,“ írja Andrásy Borbála Klobusiczky Juliannának 1745-ben. Homonnai gr. Andrásy levéltár. VIII., 29. 6. s. 9.

Az udvar hatott a főúri hölgyek műveltségére is. A magyar urak restelték, hogy feltűnően tudatlan feleségekkel jelenjenek meg az udvarban és ezért beleegyeztek abba, hogy nőik írni, olvasni tanuljanak. Báró Vay János egyenesen azzal a megokolással kéri jövendőbeli apósát, Teleki grófot, hogy taníttassa írni a menyasszonyt, — hogy úgymond, ő udvari ember, II. Lipót főpohárnoka és feleségének műveltnek kell lennie. „Jobb ha a leány nem tud bötűt vetni, mert csak hiábavalóságra használja a bötűvetés mesterségét“ — feleli az após.

„Udvarlás és udvariasság“ szavaink (a német, francia és angol is hasonlóképen fejezi ki a megfelelő fogalmakat) szintén mutatják, hogy a jobb modor általában az udvar felől indult el. Az ott kialakult tisztességtudóbb formák a katonaság útján a nép alsó rétegeire is hatottak. A tisztek nálunk is kezdték rászoktatni a legénységet, hogy valamennyire emberségesen viselkedjék a fehérréppel szemben. Jellemzők a Splényi ezrednek egy 1727-ben rendezett pünkösdi mulatsága alkalmával kiadott regulák:

„2. pont. Senki asszonyt se leányt erővel ne csókoljon. se mocskos beszédek ne mondjon, se pengig illetlenképen hozzá ne nyúljon.

10. pont. Az kiket mink az asszonyok hivatására rendelünk, azok senkit sem erővel, sem szitkokkal ne kényszerítsenek, hanem szép udvari szókkal élőkbe hívják és azután a tánc helyébe vezéreljék.“²

Amint a fentiekből láthatjuk, a gyengéd udvariasság és lovagiasság még távolról sem volt magátólértetődő dolog. De így volt ez sokkal magasabb társadalmi rétegekben is. Faludi külön hangsúlyozza, hogy a dámák becsületével gyengéden kell bánni, mert a legkisebb tréfa is halálos nyavalyába ejtheti az ő „szerfelett gyenge“ jóhírüket. Vannak azonban „fertelmes úrfiak, bocskorbőr orcák“, akik versenyt dicsekednek azzal, hogy „ki s hol gyalázott a pártákban.“³ Akár igazat mondanak, akár rágalmaznak, Isten előtt számot fognak adni latorságukért.

Ha egy századdal korábban túlzásba vitték a szemérmességet és a jólnevelt hölgynek szégyelnie kellett azt is, hogy

¹ Vay Sándor báró: Régi magyar társas élet. I., 477. I.

² Takáts: A régi Magyarország jókedve. 99. I.

³ Faludi: id. m. 92. I.

egyáltalában világon van, — a XVIII. század vége felé az ellenkező véglet, a keresett szemérmertlenség lesz divattá. Bécs adja a példát, ahol izlés nélkül, túlozva utánozzák a írancia romlottságot. A növendék leánykák szabadon olvassák az erotikus verseket és látogatják a szabados színdarabokat.¹ A jólnevelt és felvilágosult hölgyeknek, egy Ligne hercegnőnek, Esterházy grófnőnek, pirulás nélkül kell tűrni, hogy nekik ajánlva nyommassanak ki olyan költeményeket, melyeknek témáit is bajos lenne ma úgy körülírni, hogy az elbírná a nyomdafestéket.² A dámák azonban úgylátszik még jónéven is vették az ilyen formájú hódolatot. Nagy megütközéssel tapasztalja gróf Fekete János akkor, mikor francia versei után magyarul kezd írni és körülnézve a magyar irodalom hölgyvilágában, — ahol ebben az időben csak derék iparosasszonyok szerepeltek, — Fábíán Juliannának ajánlja Ovidius pajkos költeménye, az *Ars amandi* fordítását, hogy ez a tisztességes komáromi fejkötővarróné felháborodva utasítja vissza az ajánlást. A Bécsben nevelkedett gróf előtt teljességgel érthetetlen ez a magatartás és a korra jellemző durvasággal, — mely mindég kéznél volt a túlzó hódolat egetverő szavai mellett, — támadja Gvadányihoz írt verses levelében szegény Fábíán Juliannát.³ E kevésbé lovagias hang a maga idejében nem szokatlan, hiszen Gvadányi is úgy állt bosszút szerelmének viszonzatlanul hagyása miatt a géczi nagyasasszonyon, hogy megénekelte, mint undok géczi boszorkányt.⁴ Az erdélyi részeken sem rokonszenvesebb a hang. Az asszonyok eltanulják ugyan a írancia verselést, így például egy Hadiknéről tudjuk, hogy 1764-ben francia versekben incselkedett egy Lázár gróffal,⁵ ám ha veszekedésre kerül a sor, akkor ezek a hölgyek és urak képesek minden mocskot egymásra

¹ Caroline Pichler: *Denkwürdigkeiten*. Wien, 1844, I. 104. 1.

² *Le Comte... Mes Rapsodies*. II. kötet.

»Julisról nem véltem hogy színt oly nagy számár,
Mint az, mely Holitsnál cifra kantzára vár,
Hogy öszvért míveljen udvar szükségére.

Hadjuk azért ötlet ostobaságába
Merülve, s zsoldtáros tudatlanságába.“

Morvay: *id. m.* 234—35. 1.

⁴ Széchy Károly: *Gróf Gvadányi József*. Budapest, 1899. 205. 1.

⁵ Halmágyi István *napló*. Közli Szádeczky Lajos. Budapest, 1906 M. T. A. 143. 1.

kenni, különösen a gyakori házasságtörési és válóperekben.¹ Még akad férj, aki „balkörmű“ felesége fejére halált kíván és sürgeti az ítélet végrehajtását, („kétségkívül házasodhatnék volt“ — jegyzi fel a krónikás). Bécsből azonban már nem erősítik meg a halálos ítéletet.²

A galantéria lassan terjedt és hódított; olyan volt mint az ünnepi díszruha. Az emberek időnként parádéztak benne, de belsőleg azért meg nem változtak.

2. A MŰVELŐDÉS.

Bessenyei életrajzából tudjuk, mennyire elhanyagolták nálunk a nemes ifjúság nevelését. Hát még a nőnevelést! Ahol érezték is a szülők, hogy fiaikat taníttatni kellene, a leány felől nyugodt volt a lelkiismeretük, mert az „felnő a pad alatt is.“³

Pozsonyban és néhány más nagyobb helyen iskolát tartanak ugyan az apácák, sőt a protestánsok kezén is vannak régebbi alapítású leányiskolák, melyek a kuruckor viharaiiban megfogytak, elcsenevésztek, de az oktatás, melyet ezek nyújtanak, nagyon is hiányos és az ország női népességének csak egészen elenyésző részéhez jut el. Az 1770. évi összeírás az ország területén mindössze 19 helyen talál olyan iskolát, melyben leányosztály is van, vagy amely csak leányokat oktat. A leányiskolák közül a legtekintélyesebb sem terjed három osztályon túl és valamennyi felekezeti jellegű. Ezek nem annyira az általános műveltség, mint a vallásoktatás céljait szolgálják, ezt sem valami magas fokon.⁴

Bethlen Kata azzal ajánl fel a fogarasi református egyháznak anyagi támogatást második iskolamester tartására, hogy a kettő közül egy a leányokat oktathassa, mert „fájdalommal szemlélhetni a mostani ott való leányok állapotját, melynek okául talán azt is gondolhatni, hogy mivel Ikfalvi uram fiúgyermekeket is tanított, tehát a leányok jól tanítására nem érkezhetett.“⁵

¹ Id. m. 39., 157., 240—41.!

² Id. m. 388.1.

³ Fűzi János: A gyenge nem erősítése. Kolosvár. 1808. 13. 1.

⁴ Fináczy: id. m. I., 242. 1.

⁵ Bethlen Kata: id. m. 503 1.

E régi leányiskolákról keveset tudunk; néha a tanítónő nevét, de „tantervüket“ nem ismerjük. Okunk van hinni, hogy p. o. olyan magasrendű és rendszeres tudományra, amilyen a betűvetés, nem igen tanították sem az iskolás, sem az egyéb lányokat.² Ki merete volna ezt megtenni, mikor a középosztály zömének felfogása szerint az írástudás, sőt a könyvolvasás is árnyékot vet a nő erkölcsére³, mikor az egyre parlagiasabbá váló férfitársadalom egyenesen inzultusnak érez minden aránylag magas női műveltséget és úgy vág vissza, hogy fájjon: kétségbevonja a művelt nő erényét.

A tudatlanságot viszont nyíltan dicsőítik.⁴ Általános a hit, hogy „Három jó az asszonyoknak, ami nem jó a férfiaknak: a félnétség, az együgyűség és a szűkkezűség. A félnétség épességüket, az együgyűség nyugodalmukat, a szűkkezűség vagyónukat őrzi.“⁶

A leányok, akik mégis ki akarják nyitni az írástudásnak a szellemvilágba vezető bűvös kapuját, lopva lesik el a betűk formáját és titkon, elrejtőzve gyakorolják a betűvetést⁶. Első írónőink közül Molnár Borbála már 17 éves volt, mire nagy nehezen, titokban és magától megtanult írni.⁷ Jóval később,

¹ Csongrádon p. o. 1786-ban tanított Nagy Istók Erzsébet. Nemzeti Nőnevelés I. 1880. 407. 1.

² „... asszonyember lévén tudatlan voltam. Senki oktatóm nem volt az egy élő Istennél.“ Vay Anna levele. M.V.H. Új rendezés. 1817. sz.

³ Báró Orczy 1671-ben versben int egy megmátkásodott ifjút:

„Engedd asszonykádnak könyvek olvasását.

Meg szokja lassanként szív szabad járását.

És ki most még pirul minden kis tréfára,

Nem hallgat, elfordul trágárkodásokra,

Már holnap okot ad olyan nyájasságra

Honnan tsttk egy lépés van a gonoszságra.“

Költeményes holmi egy nagyságos elmétől. Pozsony, 1787. 182. 1.

⁴ Egy jellemző menyegzői rigmus szerint a dicsőített menyasszonynak

„Nem forog a román soha is kezében

A világi hívság nem lévén kedvében.“

Bethlen Pál és Kemény Krisztina menyegzőjére szerzett versek, Kolozsvár 1771.

⁵ Biró Márton: id. m. 25.1

⁶ Zilahy Károly 1865-ben írja, hogy nagyanyjától, ki tehetős és művei; református pap leánya volt, gyakran hallotta, hogy ő még titkon, a ház he ján seprűkóróval tanult meg írni. Zilahy: Hölgyek lantja. XVIII, 1.

⁷ Endrődi Sándor: Molnár Borbála. 3 1.

Dukai Takács Judit is megrettenve könyörgött kegyelemért, mikor atyja íráson érte.¹

Az írástudás után azért nem sok nő vágyódik; a század közepéig a magyar nő szelleme kevés hírt ad magáról. A mély csendben szólal meg Daniel Polyxena, Petróczy Kata Szidónia unokája, Wesselényi István házastársa, ki egy fordítással lépett a magyar írók sorába. E korban a fordítást szinte nagyobb érdemnek tekintették, mint eredeti művek szerzését és a ritka műveltségű, görögül, latinul tudó Daniel Polyxenát is híressé tette Piktet Benedek vallásos munkájának fordítása. Mai szemmel nézve fordítói előszavát látjuk legértékesebbnek, melyben már tudatosan bontja szárnyát a szellemi életben résztvenni kívánó erdélyi asszony.²

Az előszóban elmondja a fordítónő, hogy azért fogott tollat, hogy ezáltal némileg lerója háláját Isten iránt, amiért néki oly szülőket adott, kik lehetővé tették számára a tanulást; de azért is, hogy bizonyoságot tegyen a magyar haza és különösen annak asszonyai iránt érzett szeretetéről. „Bizony úgy tetszik, Nemzetemhez s nevezetesen Nemzetemben az Asszonyi Nemhez nagy szeretetlenség lett volna az én tőlem, ha az én Istenemtől velem közlött ezen ajándékot, a nékem adatott kegyelem szerint ő reájok nézve valami haszonra nem fordítottam volna. Nem kétlem, lehetnek olyan elmék, akik így okoskodhatnak, hogy lévén az efféle munkára nemzetünkben elég Subiectumok, magam bár inkább Orsót és Gusajat forgattam volna, s magam házi dolgaim körül szorgalmatoskodtam volna. De az ilyeneknek tsak azt felelem, hogy én mindazokban, valamit az Isten énreám bízott az Ő Felsége segedelme által jó Lelki esmérettel eljárni igyekeztem és egyiknek is az ilyenek közül segítségét sem ezen Munkáskának végben vitelére sem magam Házi-dolgaimnak el-igazítására nem kértem.“

Kifejti a kitűnő fordítónő, hogy ha szent Pál megtiltotta is az asszonyoknak a prédikálást, — a szellemi munkától nem tiltja el őket a Szentírás. Jézus „földönjártában is a Férjfiúi és Asszonyi nem között az Idvességnek dolga iránt és maga jó téteményeinek osztogatásában semmi különbséget nem tett: ott hallgatták Ő Felségét a férfiak, az hol az Asszonyok.“ Külföldön vannak könyveket szerző és fordító asszonyok, — írja —

¹ Vadász Norbert: Dukai Takács Judit élete és munkái. Budapest, 1909.

² A Keresztyén Ethikának Summás Veleje. Kolosvárott, 1752,

volt ilyen nálunk is, éppen az ő nagyanyja, Petróczy Kata. Ezek példája lebegett előtte, amikor Piktet könyvét lefordította a magyar olvasók számára és isten dicsőségére.

Kora tudósai nagyra becsülték Daniel Polyxenát és levelezésben is álltak vele. Az ő unokája lett báró Wesselényi Miklós. Leányait is kitűnően neveltette és buzdította jó könyvek fordítására.

Nagyon valószínű, hogy a nőnevelés fontosságáról végül mégsem annyira a Faludi Camillájához hasonló vitázó és értekező tudós hölgyek győzték meg a kor reálpolitikusait, mint inkább az a tény, hogy a leghatalmasabb trónokon, vagy azok árnyékában asszonyok ültek és legitim vagy illegitim módon, de kezükben tartották a hatalmat. A grande inspiratrice jelentősége kétségtelenné válik ott is, ahol a hatalmat férfi gyakorolja. Nem mindegy, hogy mire inspirálja a mellette álló asszony: nagy és szép dolgokra, melyek elgondolásához és megértéséhez lelki kultúra kell, vagy önző és kicsinyes dolgokra, melyeket a szabadjukra hagyott ösztönök diktálnak. Idealisták és realisták, nők és férfiak, egyháziak és világiak megegyeznek abban, hogy jobb nőnevelést követelnek, csak abban nem értenek egyet, hogy mégis mire kell nevelni a nőket.

Az egyház a maga konzervativizmusában is hatalmas védője a női nemnek és ha az emberek rendjében a férfi után állítja is, nem engedi tőle elvitatni azt a kincsét, amit a század irányzata legjobban fenyeget; az öncélúság tudatát.

Az egyházi írók szembeszállnak azzal a tétellel, melyet végleges formájában Rousseau fogalmazott meg és amely szerint a nő egyedül avégre van teremtve, hogy tessenek a férfinek.¹ Az asszony is az örökkévalóságért van teremtve, — hirdetik a papok — és a földön saját mennyei üdvösségét kell keresnie.

Faludi az ő 1744-ben megjelent „Nemes Asszony“ című átdolgozásában már sürgeti, hogy a leánygyermeket ne csak piperére neveljék. „A fiatal dámákat úgy nevelik, mintha a török császárnak csordáját akarnák vélek szaporítani. Az anyák nagy gondját viselik testeknek, lelkekkel egy cseppet sem aggnak, mintha semmi jussok nem volna a mennyországához.“ Hétéves koráig csak kényeztetik, azután pedig viszik sebesen piperézni a kisleányt. „Maga sem tagadja a fejr nép, hogy legelső

¹ „La femme est faite spécialement pour plaire à l'homme.“ J. J. Rousseau: Emile ou de l'éducation. Paris. Garnier. 431. 1.

gondja s legutolsó célja légyen a szépség.“ A kis dáma „ezer martyromságot szenved, mert irgalmatlanul csigázzák derekát, feszítik vállait, támasztják állát, furdalják füleit, reszelik fogait, tépik szemöldökét.“ Majd táncolni, zenélni tanul és anyja erősen reméli, hogy nem fog szégyent vallani a conversatióban. Leszoktatja a vadságról és a szemérmetességről, mert ez nem illik dámához és a gyermek anyja kedvéért hamar kivetkőzik a szüzet ékesítő szeméremből. Rontja anyja, rosszat tanul a cselédektől is. A kísértés órájában az ilyen leánynak nem fog eszébe jutni a menyország. A kisleányokat jobban kellene oktatni — tanuljanak korán imádkozni és tanulják meg a hit igazságait. Olvashat a lány jó, vallásos könyveket. Regényt azonban semmi szín alatt nem szabad a kezébe adni, mert „oda lesz miattok.“ Ne olvassa se Argirus, se Chariclia történeteit, mert azután majd róla is írhatnak históriát. Férfiak közé sem kell vinni a fiatal leányt. Nem kell ugyan a dámákat az utolsó kamrákba rejteni, mint Olasz- és Spanyolországban, mert attól nem lesznek jobbak. A jámbor jámborul élhet az első szobában is, de férfi társaságba a leányt csak akkor kell vinni, ha feltétlenül szükséges. Inkább olvasson és kézimunkázzék otthon, azután menjen asszonytársaságba. Faludi végül hozzáadja Dorell intéseihez Pázmány régebbi intéseit a leány férjhezadásáról.¹

A világiak sorából a mi sokoldalú Bessenyeink tartozik az elsők közé, akik a nőnevelés kérdését megpendítik. 1777-ben jelenik meg „Anyai oktatás“² című munkája. Egy anyának leányához intézett levelei formájában adja meg azokat a francia-angol forrásból merített³ oktatásokat, melyeket elmaradt hazája leányainak szánt. Legelsőbben szívükre köti az igaz, képmutatás nélküli Religiot. Azután mindjárt a házassági kötelességről ír. Szánja a nőket, kik nem választhatják szabadon házastársukat, majd arra oktat, hogyan viselkedjék a fiatal asszony. Az anya így szól: „A természet asszonyi nemünk és a férjfiúi nem közé különbséget helyeztetett, a férjfiaknak nagyobb erőt s mélyebb értelmet engedett, nekünk pedig ellenben nagyobb szíveséget adott, mellyel kötelességünket tellyesíthetjük. Alája vagyunk vettetve a férjfiaknak, e sors első tekintettel meg-alázódásra hoz, de ha továbbá megtekintjük . . . rajtad fog állani férjednek

¹ Faludi Ferenc: Minden munkái. Nemes Asszony. 119—208. 1.

² Anyai Oktatás, Bessenyei György állal. Béts, 1777.

³ L. Eckhardt Sándor megállapításait. Egy. Phil. Közl. 1919.

rabságát vállaidról levenni s ötet hatalmától megfosztván engedelmességre hozni.“ Az asszony csak járjon íérje kedvében, hitesse el vele, hogy imádja őt, látszatra engedelmeskedjék neki, — azután azt tehet, amit akar.¹ Akinek pedig nem sikerül íérje felett uralkodni, az még mindig uralkodhatik más férfi felett. De ha férje papucshős lesz, ezzel ne dicsekedjék mások előtt. Nagyobb öröm egy nőnek, ha ura igazi férfi. Külsőleg mindenestre engedelmisséget kell mutatni és a háznép előtt is úgy tenni, „mintha dolgaid mindenben az ő szabad akarattától függenének.“ Ha férje elhanyagolja, törődjék gyermekeivel, cselédeivel, de maradjon férjéhez így is hű. Háza népének azzal tartozik a nő, hogy kellemes legyen. A legnagyobb kellemesség a szépség, de vannak mások is és ez még magában nem elegendő. Cselekedetei belső okát titkolja el mindig a nő. Cselédeihez legyen jószívű és ha fájdalmas büntetést kellene rájuk mérnie, bizza ezt férjére, Vannak kötelességek a világi társaság iránt is, — de nem szabad őket túlságba vinni. Van nő, aki egész életét társas örömök közt akarja tölteni, finnyás, gőgös, szeszélyes, piperés — ennek ellentéte a faragatlan, félénk nő, ki boldogtalan, ha férje társaságba viszi. Mindkettőt kerülni kell. Barátot is kell szerezni, mert az élet barátság nélkül nyomorúság. Végül pedig legyen a nő főgondja lelke nemes tulajdonságainak fejlesztése.²

Ennél a filozófusi munkánál gyakorlatiasabb volt és valószínűleg népszerűbb is lehetett a valamivel később Nagy István által németből fordított Barátságos Oktatás.³

Érdeemes foglalkozni ezzel a könyvecskével már csak azért is, mert láthatjuk belőle, hogy középosztályunk leánynevelése, — nem az iskolai rész, hanem azoknak a gyakorlati útmutatásoknak és irányításoknak summája, melyekkel az anya leányát az életbe bocsátja — ma is a XVIII. századi alapokon áll.

A könyv első és fő kérdése, hogy „társalkodhatik-e a női nem a férfi nemmel?“ A szerző erélyesen szembeszáll azzal a

¹ Ezt a lant még szószékről is hirdetik, annyira általános. „A magát meg-alázás s az engedelmisség az a bizonyos mód, mely állal az asszony a kormányzás! s a parantsolást, melyet a férj a természettől bir, magáévá teheti“ mondja Biró Márton. (id. m. 23. l.)

² Bessenyei: id. m. 80. l.

³ barátságos Oktatás Hogy Kellessék Egy Ifjú Asszony Embernek Magát A Díszes Erkölt-ökben Méltóképen Formálgafni. Német nyelvből átültette Szerentsi Nagy István. Pozsonyban és Budán, 1783.

régi felfogással, melyet mi Pázmány és Faludi írásaiból ismerünk, hogy tudniillik a leány egyáltalán ne találkozzék férfiakkal. A leánynak — úgymond — meg kell ismernie a férfiakat, azért, hogy a jó és rossz között különbséget tehessen. Ámde a férfiak között vigyázzon magára, ne higgyen nekik. A gálánsul hízelgő, bókoló férfiakat gúnnyal és „elmés vagdalózásokkal“ kell megtámadnia. Az udvarlót ki kell nevetni és óvakodni annak gyanújától, hogy netalán „Szerelmes Leánykának“ tartják. A leány uralkodjék minden indulatán és ha már el nem fojthatja, legalább titkolja el azokat. Ez a kis családság hasznos. Ne nevéssen, ne fecsegjen túlsókat, ne sugdolózzék, ne veszekedjék. Értelmét meghaladó férfitársalgásba bele ne elegendjék. Szilaj vadságot ne mutasson. „Nem szükséges, hogy valamely némának, vagy pedig erőltetett, durva darabosnak tegyétek magatokat, mivel a mi máii időnkben nints már többé helyyé az Asszonyemberekbe az ilyen régi Eleinknél szokásba volt magaviseletnek,“ de azért gondolják meg a leányok, hogy a férfiak szüntelenül figyelik őket és aszerint viselkedjenek. Ne akarjanak saját fejük szerint öltözni, kövessék a divatot hűségesen, mert különben nevetségesek lesznek. Viseljék magukat rangjukhoz méltóan, alacsony rendű személyekhez le ne ereszkedjenek, mert elvesztik becsületüket a férfiak szemében. A szépség isteni ajándék és jó ha van, — az ügyességet azonban el lehet sajátítani és az is nagy hódító eszköz. „Elkerülhetetlenül szükséges“ ezért a tánctanulás. A nőnél a tudomány is „magához édesgető gyönyörűség.“ A nő értsen házi dolgokhoz, de nem elég, ha csak ezekhez ért, ezzel csak szolgáló lehet ura házában. Viszont az sem szükséges, hogy a nő „férfiúi“ tudományokat tanuljon. Abból, amit tudnia kell, első a hittan, második a jó könyvek olvasása, ezek legyenek szépirodalmi, történelmi könyvek, útleírások; végül a zene, rajz és a francia nyelv. Vannak azonban a szívnek is tudományai. Aki jó házasságot akar kötni, hallgassa meg saját szívét és eszét, azután szülei, elöljárói tanácsát. A leány ismerje ki a kérőt, hogy őt akarja-e vagy vagyonát, de túlszigorú ne legyen. „Ha magatokhoz való szeretetet, hűséget és veletek való jól bánást vásárolhattok a Ti vagyonotokkal: nem fizettétek igen drágán.“ „Parancsolni és engedelmeskedni, ezek két olyan szók, amelyeket én a Házassági állapot Leksikonyából örömetst kitörölnék. Az elsőtől őrizkedjete; a másodiknak pedig vegyétek elejét jó móddal.“ A férfi az esküvő után többnyire kevésbbé

szerep, ezért a nő ilyenkor fordítson különös gondot megjelenésére, ruhájára, viselkedésére. Az értelmes asszony nyugodjék bele, hogy férje az esküvő után már nem log neki udvarolni és igyekezzék enélkül is megtalálni a boldogságot. — Kétségtelen, hogy akik e régi tanácsokat meg tudják fogadni, azok még ma is jól járnak.

A sok különböző vélemény a század második felében nagyjából megegyezik abban, hogy vannak „nőkhöz illő” tudományok és ezek megszerzése nemcsak nem erkölcstelen, de egyenesen kívánatos dolog. Ilyeneknek tartották általában a műveltebb körökben a hittant, írást-olvasást, nyelveket, zenét és táncot. Az uri házak leányai, kiket aránylag ritkán küldtek iskolába vagy intézetbe, odahaza is ezeket az ismereteket sajátították el, többnyire idegen nevelőnőktől.¹ Arról a rendszertelen, ötletszerűen kapkodó nevelésről, melyet a főúri házak leányai kaptak, mesteri rajzot ad Brunsvik Teréz.²

Akadtak azért egyes felvilágosult férfiak, akik leányaik nevelésére époly gondot fordítottak, mint fiaikéra, ilyen volt például Radvánszky János, ki leányait kitűnő mesterekkel oktattatta, még görög nyelvre is. Kazinczyt a két Radvánszky nővér rendkívüli műveltsége bilincselte le és ez a nemes lelki tulajdonságokkal párosult műveltség tette őket Kazinczy körének múzáivá.³

Hogy nőknek irodalommal és tudományokkal illik-e foglalkozni, arról még sokáig eltértek a vélemények. Lukáts Simeon erdélyi prédikátor egy halotti beszédben, mely valóságos nőnevelési értekezés, azt hirdette, hogy a jó feleség tulajdonságai közé tartozik a teljes műveltség is, — a nőnek érteni kell a hét szabad művészethez. (Artes Liberales).⁴ Gvadányi József viszont, a verselő magyar asszonyságok nagy barátja és mecénása Molnár Borbálához írt levelében kifejti, hogy nem való nőnek a

¹ L. p. o. Gr. Teleki Sámuel 1791-ben kelt levelét nejéhez. Óhajtja, hogy leánya az Írásban, muzsikában és a francia nyelvben gyakorolja magát. M.V.H. T. Sámuel osztály, 2178-2830. sz.

² Brunsvik Teréz emlékiratai 40—45. l.

³ Baros; Id. m. 8—9. l.

⁴ Jó feleség képe. Bánfi Kata Toldalagi Ferenc házastársa felett B. Lukáts Simeon által tartott halotti beszéd. 1783.

mély tudomány.¹ Ezzel egyetértett az írók nagy része. A szép-irodalmat ajánlották a nőknek, de a tudományokat nem. „Jaj annak a Háznak, hol az Asszony sokáig ül a Toilléte mellett és hosszasan tanátskozik tükrével, de nagyobb jaj annak, a hol a Gazda-Asszony a mély Tudományok Tanulásában elmerült,“ — mondja a prédikátor.² Akadtak még, akik teljességgel elle-nezték a nők taníttatását, de ezeket már kinevették és mara-dinak csúfolták.

Egy magyar írónő is elmondja véleményét a nőnevelés problémáiról. Jánoki Anna Mária (báró Hellenbachné) könyve, „Treue Ermahnung einer Mutter an ihre einzige Tochter,“ Lipcsé-ben jelent meg, sajnós német nyelven magyarázva a nők szá-mára szükséges tudományokat.³ A bárónő elveit a gyakorlati nőnevelésben is alkalmazta. Egy reábízott rokonleánykáról írja, hogy az önála „oly methodussal tanítatik, mely asszonyszemé-lyekkel hazánkban nem practicalatik.“⁴

Gyér folyóirataink szintén fel-fel vetik a nőnevelés kérdé-sét és egy 1789-ben megjelent cikk sorait: „Felette nevetséges dolog az sok férjfiakban, hogy ők az asszonyokat örökös tudat-lanságra büntetik.“⁵ De általában azt tartják, hogy a nőket más-kép kell nevelni, mint a férfiakat. Kisfaludy Sándornak is az a véleménye, hogy:

„Mented ugyan magad te erős okokkal.
 Hogy mért nem bírhatol mély tudományokkal,
 De hidgyed Asszonyom, hogy az Asszonyi Nem,
 Az Isteniül arrs nem teremtettet Nem,
 Hogy ők elméjeket mély dolgokban törjék,
 A Philosophia s Mathésis gyötörjék.
 Nem számlálom elő az akadályokat
 A melyek gáíollyák, mert tudod azokat,
 De ugyan tsak mégis, hogyha olvasnának,
 Szép tudományokhoz sokan juthatnának.
 Ez az ekés szóllás és a szép Verselés
 Erköitsi ludománV: melyből a nevelés
 Származik: a mellyel, ha bírna sok Anya
 Magzatyokkal meg-nem telne sok rossz tanya.“

Gr. Gvadányi József: Unalmas órákban vagyis a téli hosszú estvéken való
 Idő-töltés. Pozsony. 1795. 188—189. 1.

Pápai: Az asszonyok igaz dicsérete. 1?. 1.

³ L. Szinnyi V. kötet. 395. 1. és Magyar Musa 1787. 44. sz.

⁴ Baros: Id. m. 8. 1.

⁵ Az Asszonyok. Minden Gyűjtemény. 1789. 83. 1.

„Úgy jó nevelni a Leányt,
Mint egy virágot, a fiat mint oltványt.“¹

Az utolsó szót, igaz hogy már a század legutolsó éveiben, Herepei János vízaknai prédikátor mondja ki, aki megérdemli, hogy nevét kiemelve jegyezze föl a magyar nők története.

Herepei János (1763—1813) külföldet járt és rendkívül felvilágosodott református lelkész volt, ki a nőkérdésben vallott felfogását asszonyok felett tartott halotti beszédekben fejtette ki. Nagy szónok volt, kinek hatása a maga körében nem lehetett kicsinylendő.² Herepei egész emberré akarja nevelni a nőt, nézetei meglepően modernnek és olyan józan ész, éleslátás, igazságos, meleg szív nyilvánul meg szavaiban, hogy érdemes elolvasni minden sorát, mert azok ma is égetően aktuálisak. Az emberséges magyar férfilelek hangját halljuk belőlük; az ősi paritásos irányzat tárgyilagosságát, szemben p. o. Kazinczy körének fellengzős, németesen érzélgős, ájulóan elragadtatott és sokszor nagyon hamis hangjaival.

Herepei szerint az asszonynak mint embernek első jussa, amit megkövetelhet a társadalomtól, a jó nevelés. Manapság — mondja — a nőnevelés alap gondolata, hogy a nő a férfiért teremtetett. Ez csak részben igaz, „mindazonáltal ama Génévai ámítótól fogva a legutolsó Dajkáig ebből a pontból indulnak ki.“ Az anya leányát csak arra neveli, hogy a férfi játéka legyen. Míg a fiúgyermek az egészséges levegőn futkároz, a leány befűzve, szobába zárva, babákkal játszik, azokat öltözteti, háziasítja s így készül a kevélységre és bujaságra. Amikor a fiú valószínű tudományt tanul, a leány csak a csábításhoz szükséges műveltséget kapja meg. A fiút edzik, a leányt mesterségesen elpuhítják. A leány „musika, éneklés, piktúra, Román, Poézis által gyengítettetik“, készül az olyan Delicatesse-re, hogy a törbe bonyolódott madárka veszedelmét megsirassa, de arra ne gondoljon, hogy sokáig várakoztatott kocsisának a kemény télen lefagy a füle. Az anya fél, hogy leánya nem fog tetszeni a férfiaknak, ha nem engedelmes, tehát megtanítja a vak engedelmességre és mély alázatosságra. De ugyanakkor ajánlja neki „a politíát, mely itt annyit térszen, mint tettetés és ravaszság — enélkül szolgálója volna az asszony a férjfinak és nem

¹ Kisfaludi Kisfaludy Sándor minden munkái. Kiadja Angyal Dávid, VII. 37. l.

² Herepei János emlékezete. Kolozsvár. 1813.

felesége, ez által véghez viheti, hogy uralkodjék rajta, midőn engedelmeskedni láttatik.“ Minden szövetkezni látszik arra, hogy az emberi nemzet felét testben-lélekben hitványa tegye. „Ide tzeloz az ő neveléseknek egész systemája, ezt segíti a praejudiciomoknak, mellyek által megbékóztattak sokasága- az apróságoknak, melybe bé zártak circulusa“, végül pedig a férfiak hízelkedése. „És minekutána tsak annyi erőt hagytanak volna a férjfiak az asszonyoknak lelkében és testében, mennyit töllök ilyen tsinos utakon el nem ragadhattak, olyan igazságtalanok, hogy az ő erőtlenségekkel, melly tulajdon munkájok, még tsu-folódnak.“ Sorra veszi Herepei a gyakran emlegetett női bűnököt, a tudatlanságot, cicomázkodást, fecsegést, hűtlenséget stb. és bizonygatja, hogy mindez a rossz nőnevelés természetes következménye és a férfiaknak, akik az asszonyt sötét kamrába zárják, nincsen is joguk, hogy tőle virtust kívánjanak. Ha azt akarjuk, hogy legyen a nőkben erény, adjunk nekik nevelést, állítsunk számukra iskolákat, tanítsuk őket valóságos tudományokra. Ne mondjuk, hogy a női lélek nem képes a tökéletesedésre, — a léleknek nincs neme. Ne mondjuk, hogy jó a férfiaknak, ha az asszonyok tudatlanok maradnak. Ha így lenne is, az emberiség egyik felének érdekeiért nem szenvedhet a másik fél. De a tudatlan -asszonyok a férfiakat is veszedelembé sodorhatják. Ne mondjuk, hogy jó a férfiaknak, ha a nők testileg is gyengék és mert rászorulnak a férfiakra, ezért szeretik őket. A macskaszeretet nem sokat ér. A férfiak lássák be, hogy az asszonyok nemcsak azért születtek, hogy szüljenek és azután elrothadjanak — „azok is éppen úgy mint ők, halhatatlan és tökéletesíthető lélekkel megajándékozott emberek.“ Ha a férfiak az asszonyokat mostanf állapotukban megtartják, „az a féreg, melyet elnyomnak, fogja az ő virtussokat megrágni.“¹

Különös érzés olvasni Herepei írását, a régi prédikátorét, aki ennyire megelőzte korát. A porlepett, közel másfél század

¹ Az Asszonyoknak Jussai mellyeket n. b. e. R. Sz. Gróf Széki Teleki Polyxéna szelid és ártatlan életű Ifjú Ur Asszonyoknak Méltóságos gróf Malomvizi Kendeffy János úr az Erdélyi K. Fő Igazgató Tanéts egyik Concipistája feledhetetlen életű és igen szerelmes élete Párjának temelési tisztességére Beszédben szedett és Szent György Havának másodikán ezer hét száz kilencven hetedik esztendőben Kolozsvárott elmondott Herepei János Viz-aknai Pap. Kolozsvárott, 1799.

óta felvágatlanul pihenő kis nyomtatványok régies nyelvén mintha fejünk felett beszélne át Herepei a huszonegyedik századba, melyben őt a magyar nőnevelés szakemberei érteni és méltányolni fogják.

A jó nőnevelés utáni általános váagnak, jóllehet azt gondolatban mindenki másképpen óhajtotta megoldani, első konkrét eredménye az volt, hogy Mária Terézia neveléssel foglalkozó női szerzetesrendeket telepített Magyarországra.

A régi hazai szerzetesrendek a szó mai értelmében vett leányneveléssel nem foglalkoztak. Minden női szerzetben voltak nagy számmal fiatal leányok, de ezeket majdnem mindég azzal a célzattal adták be a rokonok, hogy maguk is apácák legyenek. Igaz, hogy ezeket a leánykákat tanították olvasni, énekelni és kézimunkázni, de ezt inkább apacanevelésnek kell tartanunk és nem a világi életben is ható és érvényesülő nőnevelésnek. Általánosan elterjedt tévedés, hogy a magyar nőnevelés oszlopai már a középkorban is az apácarendek, különösen a klarisszák voltak.¹ Erre ismételten utal Karácsony nagy munkája,² de adatokkal nem tudja alátámasztani állítását. A tévedésnek két oka lehet. Az egyik, hogy a klarisszáké volt a leghíresebb és a leggazdagabb női szerzetesrend Magyarországon, melybe a nagyúri családok leányai szoktak volt belépni, gazdag hozománnyal, úgyhogy a rendnek kiterjedt birtokai, szép kolostorai és művészi szempontból nevezetes templomai⁸ voltak, ennél fogva szerzetük mint a legjelentősebb és legtekintélyesebb apácarend élt a magyar köztudatban. A tévedés másik és főoka az lehet, hogy Bécsben az ottani klarisszáknek volt híres leánynevelő intézetük.⁴ Ebben magyar lányok is nevelkedtek. A magyar klarisszáknek azonban nem volt nőnevelő intézetük, csak az utolsó időben igyekeztek ezzel a gondolat-tal menekülni a feloszlatás elől.

A klarisszák birtokszerzéseit, kiváltságait, örökségi pereit, vagyoni ügyeit illetőleg hatalmas tömegű anyag áll rendelkezésünkre az Országos Levéltárban, de neveléstörténeti anyag jóformán semmi sincs ezek között, legfeljebb elvétve van szó egy-egy árva

¹ Faylné Hentaller Mariska: A magyar írónőkről. Budapest, 1889. 3. 1.

² Karácsony János: Szent Ferenc rendjének története Magyarországon 1711-ig. Budapest, 1923-24. M. T. A. H. köt. 450-451. 1.

³ Ortway Tivadar: Pozsony város története. Pozsony, 1892. II. 276. 1.

⁴ Az intézetre vonatkozó adatok a bécsi H. H. S. A. ban vannak.

leánykáról, akinek más menedéke nem lévén, bekerül a rendházba és ott tanulgat egyet-mást az apácáktól. Hogy a klarisszáknál számottevő, rendszeres nőnevelés nem volt, az kitűnik Mária Teréziának 1773-ban a királyi helytartótanácshoz intézett leiratából.¹ Ebben elrendeli, hogy miután a klarisszák rendje contemplatív életet él és a köznek nem használ, számuk legyen korlátozva 40 apácára a budai és 30—30-ra a pozsonyi és nagyszombati rendházakban. Javaikra a püspökök ügyeljenek íel. A fölöslegekből templomokat kell építeni és iskolamestert íizetni. Gondot kell fordítani arra, hogy a szegény szülők leánygyermeknei ingyen járhassanak iskolába és illendően taníttassanak.²

A pozsonyi klarisszák nyilván megfogadták a királyi utasítást, mert 1778-tól 1781-ig negyedévenként adott nekik nyugtát Philip Micharl Ludi Magister. 75 rénes forintokról.³ Ezek a nyugták képezik az összes neveléstörténeti anyagot a klarisszák hatalmas tömegű actái között. Hogy milyen formában működött Micharl mester, azt a rendelkezésre álló adatok nem árulják el, de hogy az általa vezetett iskola nem lehetett nagy jelentőségű, az kitűnik abból, hogy 1781-ben II. József a klarisszákat ismét azon szerzetesek közt sorolja fel, kik contemplatív életet élnek, beteget nem ápolnak és iskolát nem tartanak.⁴

Pedig nyilván akadt a klarisszák között sok tehetséges nő, voltak írónők, volt orvos is, mint például Paulovics Ágnes, akiről feljegyezték, hogy „a hállyogos és merő éppen megvakult gyermeknek oly derék orvosa, hogy messze földekrül is ide járnak hozzá gyógyításért, melyben való nagy tudományért a derék orvosok csudálkoznak.”⁵ Csak éppen semmiféle működésük nem volt rendszeres és intézményes.

II. József végül elrendeli a klarisszák feloszlatását. A magyar cancellária felír a császárhoz és hosszan fejtegeti a klarisszák ügyét; a referens Ürményi József. Ürményi azt ajánlja, hogy törölje el a császár a kisebb és jelentéktelenebb kolduló szerzeteket, de ne törölje el a klarisszákat, mert azok ősrégi jog alapján bírják nagykiterjedésű birtokaikat, tagjaik főrendű

¹ O. L. Magyar Kancelláriai Levéltár 1772: 44. sz.

² U. o.

³ O. L. Kamarai Levéltár. Acta monialium. Clarissae Posenienses f. 69.

⁴ Marczali: Magyarország története II. József korában. 11., 124. 1.

⁵ Idézi Takáts Sándor: Régi Magyar Asszonyok. 332. 1.

magyar családokból származnak és a szerzet fel van véve az ország rendjei közé. Eltörlésüket törvényesen csak az országgyűlés rendelheti el. A többi női rendek nem oly tekintélyesek, mint ez, — az Orsolyáké, Notre Dame-oké, angol kisasszonyoké, mind későbbben alapított, ingatlan birtokaik nincsenek, itt ott nyomorognak és nevelésre adják magukat (geben sich mit Erziehung ab). Mégis, ha az a körülmény, hogy contemplatív életet élnek, a klarisszák feloszlatása mellett volna, — Ürményi inkább azt ajánlja, hogy köteleztessenek a rend tagjai valami karitatív munkásságra, nevelésre vagy ápolásra. Bár eredeti szabályaikban nincs szó ilyesmiről, napirendjük némi megváltoztatásával vállalhatnak ilyen tevékenységet. A Ferencesek már úgyszólván tanítanak némely helyen és Zágrábban, hol Orsolya apácák nincsenek, a klarisszák maguk is tanítanak néhány év óta. Ürményi tehát azt javasolja, hogy Budán, hol éppúgy mint Pesten, leányiskola nincsen, köteleztessenek a budai illetve pesti klarisszák iskolatartásra; tanítsanak írást, olvasást, varrást és női kézimunkát. Pozsonyban ugyan van már két leányiskola (Orsolyák és Notre Dame-ok), de a város népességére való tekintettel elkelne még egy harmadik, — ezt tarthatnák a pozsonyi klarisszák. Ugyanez áll Nagyszombatra.¹

Mindebből világosan látszik, hogy számottevő iskolája nem lehetett a rendnek Magyarországon, mert ha lett volna, Ürményi nem ajánlotta volna a feloszlatás évében ilyenek felállítását.

Az ügy az államtanács elé kerül, — ott az a vélemény alakul ki, hogy a császár egyházi ügyekben teljhatalommal intézkedik, tehát a feloszlatás jogos. A klarisszák közül nehezen lennének rövid idő alatt jó tanítónők — ha köteleztetnének iskola tartására, akkor is csak néhányan tanítanának, a többiek nem.²

Akiarisszák maguk is felírnak a császárhoz 1782-ben, kérve hogy rendeltessenek tanításra vagy betegápolásra, csak szerzetük fel ne oszlattassék.* A császár azonban megmaradt szándéka mellett és 1782-ben végérvényesen feloszlatta a rendet.

¹ O. L. Magyar Kancelláriai Levéltár. Ürményi fogalmazványa 1782. 5806. sz. a. Az eredeti felterjesztés 1782: 44. sz. a.

² Marczali Henrik: Magyarország történele II. József koiában II, 127, 1,

³ N. M. kéziratáia. Fol. Lat. 1993. Acta-politico-historico-religionaria Catholicorum in Hungária. 82. 1. (Uj számozás szerint.)

leánykáról, akinek más menedéke nem lévén, bekerül a rendházba és ott tanulgat egyet-mást az apácáktól. Hogy a klarisszáknál számottevő, rendszeres nőnevelés nem volt, az kitűnik Mária Teréziának 1773-ban a királyi helytartótanácsához intézett leiratából.¹ Ebben elrendeli, hogy miután a klarisszák rendje contemplatív életet él és a köznek nem használ, számuk legyen korlátozva 40 apácára a budai és 30—30-ra a pozsonyi és nagyszombati rendházakban. Javaikra a püspökök ügyeljenek íel. A fölöslegekből templomokat kell építeni és iskolamestert fizetni. Gondot kell fordítani arra, hogy a szegény szülők leánygyermekai ingyen járhassanak iskolába és illendően taníttassanak.²

A pozsonyi klarisszák nyilván megfogadták a királyi utasítást, mert 1778-tól 1781-ig negyedévenként adott nekik nyugtát Philip Micharl Ludi Magister, 75 rénes forintokról.³ Ezek a nyugták képezik az összes neveléstörténeti anyagot a klarisszák hatalmas tömegű actái között. Hogy milyen formában működött Micharl mester, azt a rendelkezésre álló adatok nem árulják el, de hogy az általa vezetett iskola nem lehetett nagy jelentőségű, az kitűnik abból, hogy 1781-ben II. József a klarisszákat ismét azon szerzetesek közt sorolja fel, kik contemplatív életet élnek, beteget nem ápolnak és iskolát nem tartanak.⁴

Pedig nyilván akadt a klarisszák között sok tehetséges nő, voltak írónők, volt orvos is, mint például Paulovics Ágnes, akiről feljegyezték, hogy „a hállyogos és merő éppen megvakult gyermeknek oly derék orvosa, hogy messze földekrül is ide járnak hozzá gyógyításért, melyben való nagy tudományért a derék orvosok csudálkoznak.”⁵ Csak éppen semmiféle működésük nem volt rendszeres és intézményes.

II. József végül elrendeli a klarisszák feloszlatását. A magyar cancellária felír a császárhoz és hosszan fejtegeti a klarisszák ügyét; a referens Ürményi József. Ürményi azt ajánlja, hogy törölje el a császár a kisebb és jelentéktelenebb kolduló szerzeteket, de ne törölje el a klarisszákat, mert azok ősrégi jog alapján bírják nagykiterjedésű birtokaikat, tagjaik főrendű

¹ O. L. Magyar Kancelláriai Levéltár 1772: 44. sz.

² U. o.

³ O. L. Kamarai Levéltár. Acta monialium. Clarissae Posenienses f. 69.

⁴ Marczali: Magyarország története II. József korában. II., 124. 1.

⁵ Idézi Takáts Sándor: Régi Magyar Asszonyok. 332. i.

magyar családokból származnak és a szerzet fel van véve az ország rendjei közé. Eltörlésüket törvényesen csak az országgyűlés rendelheti el. A többi női rendek nem oly tekintélyesek, mint ez, — az Orsolyáké, Notre Dame-oké, angol kisasszonyoké, mind későbbben alapított, ingatlan birtokaik nincsenek, itt ott nyomorognak és nevelésre adják magukat (geben sich mit Erziehung ab). Mégis, ha az a körülmény, hogy contemplatív életet élnek, a klarisszák feloszlatása mellett szólna, — Ürményi inkább azt ajánlja, hogy köteleztessenek a rend tagjai valami karitatív munkásságra, nevelésre vagy ápolásra. Bár eredeti szabályaikban nincs szó ilyesmiről, napirendjük némi megváltoztatásával vállalhatnak ilyen tevékenységet. A Ferencesek már úgyszólván tanítanak némely helyen és Zágrábban, hol Orsolya apácák nincsenek, a klarisszák maguk is tanítanak néhány év óta. Ürményi tehát azt javasolja, hogy Budán, hol éppúgy mint Pesten, leányiskola nincsen, köteleztessenek a budai illetve pesti klarisszák iskolatartásra; tanítsanak írást, olvasást, varrást és női kézimunkát. Pozsonyban ugyan van már két leányiskola (Orsolyák és Notre Dame-ok), de a város népességére való tekintettel elkelne még egy harmadik, — ezt tarthatnák a pozsonyi klarisszák. Ugyanez áll Nagyszombatra.¹

Mindebből világosan látszik, hogy számottevő iskolája nem lehetett a rendnek Magyarországon, mert ha lett volna, Ürményi nem ajánlotta volna a feloszlatás évében ilyenek felállítását.

Az ügy az államtanács elé kerül, — ott az a vélemény alakul ki, hogy a császár egyházi ügyekben teljhatalommal intézkedik, tehát a feloszlatás jogos. A klarisszák közül nehezen lennének rövid idő alatt jó tanítónők — ha köteleztetnének iskola tartására, akkor is csak néhányan tanítanának, a többiek nem.²

A klarisszák maguk is felírnak a császárhoz 1782-ben, kérve hogy rendeltessenek tanításra vagy betegápolásra, csak szerzetük fel ne oszlattassék. A császár azonban megmaradt szándéka mellett és 1782-ben végérvényesen feloszlatta a rendet.

¹ O. L. Magyar Kancelláriai Levéltár. Ürményi fogalmazványa 1782. 5806. sz. a. Az eredeti felterjesztés 1782: 44. sz. a.

² Marczali Henrik: Magyarország története II. József koiában II. 127, 1,

³ N. M. kéziratára. Fol. Lat. 1993. Acta-politico-historico-religionaria Catholicorum in Hungária. 82. 1. (Uj számozás szerint.)

Mária Terézia idejében három idegen tanítórend virágzik fel Magyarországon: az Orsolya-szűzeké, az angol kisasszonyoké és a Notre-Dame rendje.

Az Orsolya-szűzek voltak az elsők, akik hazánkban hivatászerű nőneveléssel foglalkoztak. Rendjük 1535-ben már mint tanítórend alakult Bresciában — mihozzánk 1676-ban jutott el, ekkor nyitották meg első leányiskolájukat Pozsonyban. Mária Terézia kegyes nagy pártfogójuk volt, ő látta el a vagyontalan rendet alapítványokkal. Magyar főpapoktól is kaptak azonban jelentős adományokat.¹ Házaik gyors egymásutánban keletkeztek Nagyszombatban, Kassán, Nagyváradon, Sopronban, Győrben és Varasdon.² Az Orsolyák pozsonyi zárdája hamarosan igen nagyhirű lett és az egész országból hoztak ide leánykákat neveltetés végett. így p. o. ott nevelkedett Cserey Ilona, ki Weselényi Miklós báró édesanyja lett.³

A Notre Darré-ről elnevezett apácarend Franciaországban alakult, ugyancsak nőnevelés céljára, 1597-ben. Nálunk 1747-ben nyitották meg pozsonyi intézetüket, mely 1765-ben nyilvános jellegűvé lett.⁴ később kongregációkat alakítva Pesten, Pécsen és Temesvárott. A Karok és Rendek a Notre Dame-ről nevezett szerzetes szűzek gyülekezetét, melyet Mária Terézia „a nemes hajadonok nevelése végett, a magyar nemzet iránt érzett anyai jóindulatával Pozsonyba hozott,“ 1765-ben bevették nyilvánították.⁵ Mária Terézia nagyon kedvelte őket és gyakran tüntette ki látogatásával a pozsonyi intézetet. Ilyenkor főleg arra buzdította a lányokat, hogy tanuljanak főzni és varrni.⁶

Az intézet növendékei között az előkelő magyar családok leányai mellett feltűnő nagy számban voltak osztrák mágnásleányok is, hihetőleg a királyné által adományozott alapítványi helyeken, melyek az ügyes beolvasztó és elkeverő politikát szolgálták. Az oktatás nyelve francia volt s tudjuk, hogy az 1764 évi országgyűlés alkalmából Pozsonyba látogató királyi család tiszteltére is francia színdarabokat adtak elő a növendékek.⁷

¹ Fináczy: id. m 293.

² O. L. Magyar Kancelláriai Levéltár. 1782: 44. sz.

³ Endrődi S: Cserey Ilona Magyar Hölgyek Életrajza.

* O. L. Kancelláriai Levéltár. 1765: 200.

⁵ Mária Terézia 1764. évi III. decretuma, 43. cikkely.

⁶ Vay: Régi Magyar Társasélet. 41. l.

⁷ Vali Béla dr.: A magyar színesztet története. Budapest, 1887. Aigner.

Az Angolkisasszonyok rendjét Ward Mária alapította 1680 körül, összegyűjtve az Angliából vallásuk miatt kiülődzött nőket. Ez a rend kezdettől fogva leánynevelés és tanítás céljaira alakult és a XVIII. század folyamán erősen elterjedt Németországban és Ausztriában, Az utóbbi országban St. Polten lett a főhelyük. Mária Terézia 1770-ben áthelyezett a st. pölteni kolostorból nyolc szerzetesnőt a budai királyi palotába, hogy ott leánynevelő intézetet állítsanak. Bőkezűen gondoskodott az intézet anyagi jólétéről és nyolc nemes származású leányka számára királyi alapítványi helyeket is szervezett, melyeknek betöltését kezdettől fogva személyesen intézte. Az angol kisasszonyok leánynevelő intézete virágzásnak indult, a bennlakó növendékek száma egyre gyarapodott s a budai polgárság leányai is tömegesen látogatták a nevelőintézettel kapcsolatos nyilvános iskolát. A bennlakók égszínkéék ruhát hordtak fekete öv. vei, a nemes leányok selyemből, a polgárleányok posztóából valót. Az apácák írásra, olvasásra, német és francia nyelvre, kézimunkára és rajzra tanították a növendékeket; táncot és zenét külön mesterektől tanultak.¹ Azonban a gyorsan fejlődő intézet nem maradhatott huzamosabb ideig a királyi várpalota helyiségében, helyét' át kellett engednie az 1777-ben Nagyszombatról Budára átültetett Tudományegyetemnek. 1777-től 1786-ig Vác városában volt az Angol kisasszonyok nevelőintézete elhelyezve, míg II. József a pestiek nagy örömeére vissza nem helyezte a fővárosba. Az intézet fenntartásához ettől kezdve a város is is hozzájárult, az angol kisasszonyok viszont a polgárság leányait tandíjmentességben részesítették. A tanítás és a tankönyvek nyelve a német volt ezen nevelőintézetben is, mint akkoriban minden más pesti leányiskolában.² Az Angol kisasszonyok állítottak intézeteket Veszprémben, Eperjesen és Egerben is és mindezen intézetekben napjainkig is Mária Terézia szellemében nevelik az ifjúságot.

Az 1774. december 6-án megjelent Allgemeine Schulordnung hatálya a magyar leányiskolákra is kiterjedt. Ennek alapján keletkezik két tanítónőképző Pozsonyban, az egyik az Orsolyáknál, a másik a Miasszonyunkról (Notre Dame) elnevezett zárdában.³

¹ Finánczy: id. m. 1, 224. I.

² Péterfy Sándor: Az Angol kisasszonyok iskolája. Nemzeti Nőnevelés 1885. 451. I.

³ Nemzeti Nőnevelés, I. 1880. 407. I.

A leányoktatás terén ezidőben kétségkívül vezető szerepet visznek a női tanítórendek. Ezek 1776 elején módszeres utasítást is kapnak kézhez. Eszerint a leányiskolákban általában azokat az irányelveket kell követni, amelyek a fiúiskoláknál elő vannak írva, csakhogy a leányoktól kevesebbet kell követelni. Kivétel a hittan; ebből nekik is annyit kell tudniok, mint a fiúknak, írásból elég, ha a legegyszerűbb folyóírást, számtanból pedig, ha az alapszámításokat megtanulják. Az olvasó könyveknek különösen az a része való nekik, mely a becsületes életről szól. „A földrajz, a történelem, a levélírás és a francia nyelv csak olyan osztályokban vagy iskolákban foglalhatnak helyet, hol nemes származású leányokat oktatnak.“¹

A leánynevelésre II. József szintén gondot visel. Segélyezi egy Lebrun nevű nőnek pozsonyi magánintézetét és kiköti, hogy a növendékek felvétele valláskülönbőség nélkül történjék. Az apácázárdák iskoláit — kivéve a bécsi szalezianusok kolostorát, — 1787-ben egy rendelettel aláveti az udvari tanügyi bizottságnak olyképen, hogy valamennyit a tanügyi alap fogja fenntartani. Minden tanügyi kerületben egy-egy nyilvános leányiskola állítandó fel, három osztállyal. Az alapítványi helyet élvező leányok kötelesek hat éven át mint tanítónők működni.²

A szerzetesrendek iskoláiban magától értetődően német és francia nyelven folyt a tanítása és az idegenből jött apácáktól, akik maguk is idegenek voltak, nem is lehetett kívánni, hogy nemzeti szellemben neveljék a leányokat. Természetes, hogy kész eszközei voltak Mária Terézia, majd II. József beolvasztó törekvéseinek. Ezért sok a panasz ellenük és mikor 1790-ben beköszönt a nemzeti visszahatás, egyre hangosabb lesz a nők nemzeti szellemű művelésének követelése. Mikor a rendek 1790 december 10-én kelt feliratukban közlik a regnicolaris commissiók munkatervét, a kancellária megjegyzései között szerepel az is, hogy a litteraria commissio gondoljon női nevelőintézet felállítására.⁴ A kiküldés valóban ilyen értelemben történik meg.⁵

¹ Fináczy: id. m. II. 107. I.

² Marczali: id. m. II, 318. I.

³ A magyar leányiskolákban folyó francianyelvű tanításra vonatk. I. Baranyai Zoltán: A francia nyelv és műveltség Magyarországon. Budapest. 1920. Pfeifer, k. 81-91. I.

⁴ Mályusz Elemér: Sándor Lipót főherceg iratai. 336. I.

⁵ L. Ferencz királynak mint Erdély nagyfejedelemének 1791. évi Noveláris Articulusait: LXIV. cikkely.

Nemzeti nőnevelésünk szempontjából nagy csapás volt, hogy régi apácarendjeink részint elpusztultak, részint nem tudták idejében megérteni a kor szavát és passzivitásukkal megokolhatóvá tették II. József által kimondott felosztásukat. Sajnálatos csapás volt ez, mert a régi rendek egybeforrottak volt a nemzet történetével és magyar szelleműek voltak. Volt nagy vagyonuk, tekintélyük, régi tradícióik, a magyar nemesség javából kerültek ki s leginkább hivatottak lettek volna arra, hogy forrongó korszakokon átvezessék az ország felső rétegeinek női ifjúságát. De ragaszkodtak egy tarthatatlanná vált életformához, nem akartak haladni és helyüket idegeneknek kellett elfoglalniuk. A jövevényeknek, kik vagyontalanul érkeztek hazánkba, életfenntartása mindenkor a bécsi udvar kegyétől függött és igen sokáig tartott, míg anyagi helyzetük megerősödésével és magyar rendtagok felvételével lassan mégis magyarrá váltak. Azt a zökkenőt azonban, melyet a XVIII. századi szereplésük okozott a magyar nőnevelésben, még máig sem tudtuk egészen kiheverni. Az idegen apácarendek és idegen nevelőnők intézeteiből több nemzedéken át idegenné vált lélekkel jöttek ki a felsőbb körök hölgyei és ez a nemzeti kultúra általános lethargikus állapota mellett százszoros kár és veszedelem volt. Bizonyos, hogy az idegen nevelőintézetek roppant haladást jelentettek a magyarországi nőnevelésben, de fájdalommal kell rá gondolnunk, hogy mindezt megtehették és ennél sokkal többet, magyar nőnevelést teremthettek volna már a XVIII. században a régi hazai szerzetesrendek.

3. AZ ÚJ NŐTÍPUS.

A század második felében két nőtípus kerül szembe egymással: a régimódi magyar gazdaasszony és a divatos dáma. Az előbbinek leírását Fáy András adja Béltekly-ház című nagy társadalmi regényében.

„Uzayné egy volt azon jó nők közül, kiket magyar házi asszonyoknak nevezünk. Férje volt azon nap, mely körül plánetaként forgott. Egyenlő jogokat sem érzett, sem követele háznál, magáét női hajlékony szerénységgel alárendelé férje kívánságainak.“¹

¹ Fáy András: Béltekly-ház, 1832.!. 24.!.

Hasonló nőalak a főhős anyja, Bélteky Mátýásné, kinek egész élettörténetét elmondja Fáy. Ezt a szelíd nőt gyermek-kora óta tőrésre nevelték. Bátyja az otthonon kívül „szabad akaratú” neveltetett, de Marit csak anyja képzé. „Leánygyermeknek káros akaratot engedni, — így vélekedék. Holtáiglan más fog néki akaratot költsönözni, szüle előbb, férj később. Sors teendi, hogy a függés ezen láncai rózsák legyenek-é vagy durva ércsek.”¹ Mindenesetre szokják a rosszhoz. — Valóban olyan vőlegényt választanak neki, kit nem szeret és ki nem hozzá való. „De minthogy még akkoron kevés akaratjok volt a magyar hadjonoknak, s ezen fontos ön-ügyben is inkább ünnep-szerből, mint szükségességből adták szavokat”², pár nap múlva férjhez adják. Férje az első hetek után megunja, hiába jó, szelíd és engedelmes. Megpróbálja férjét visszatartani a vad cimborákkal való tivornyázástól, de a barátok papucshősnek csúfolják a férjet és neje ellen fordítják. Mikor fia születik, egy időre némi becset nyer az asszony „mint a fa, melynek gyümölcsét kedveljük”. A férj nevet választ fia számára és ezzel fut feleségéhez. „Gyöngén mosolygott a gyermekágyas, amint Matyi hozzá találmányával berontott, tudván, hogy nem egyezés kéretik tőle hanem elhatározás adatik tudtára.”³ a Veszekedés soha nincs a házban, mert Mari mindig enged. Mikor férje összevesz bátyjával „. . . a szelíd asszony nem nyomozá a dolgot, mert úgy tanítatott egykor anyjától, hogy férfiak tetteibe, titkaiba hatolni akarni szegény asszonynak nem illő”, mégis békíteni szeretne, de férje rákiált: „Rokkához asszony!”⁴

A másik nőtypust kevesebb szimpátiával írja le krónikása, Baróti Szabó Dávid:

„Egy n é m e l y k i s a s s z o n y r ó l .

Nem tud fenni, sütés főzéshez nem tud, ha vargni

Nógotod, így szól: ily kézbe nem illik ez is.

Látni majorsághoz, konyhába tekinteni, nézni

Éléstárt: dámák tisztivel egybe nem áll.

Lánykérő! már is megijedsz? félelmedet hagyd el,

Es őbenne minő dísz vagyon, halljad elébb.

Tíz óráig hever, s mikoron felocsódik, imigyen

¹ Id. m. 7C. 1.

² Id. m. 56. 1.

³ Md. m. 60.1.

⁴ Id. m. 140. 1.

Kezdi; Tejes kávét! Kész vagy-e Panna vele?
 Azt megiván kikel a pelyhből: kendőzik előtte
 A sok bóbíta, gyöngy, pántlika, csipke, kenet.
 Tüköriben csaknem délig mustrálja személyét,
 Míg lepkéje s csigás ürthaja rendbe nem áll.
 A templomba vasárnapokon elballag ugyancsak,
 És ha mi posta misén ott lehet, untig elég.
 Utcát látni kijő: gyűlnek nőszói: középre
 Fogják s mint bennát fel meg alá vezetik.
 Pris, táncos, bőven költő, jó francia, német,
 Szép s szépet szerető, hetyke, beszédes, eszes.
 Várja szerencsáját. Próbáld megkérni: tiéd lesz,
 Első kérőnek szánta, fogadta kezét.“

Másfél század távolságából Fáy együgyű gazdásszonyai bizonyára rokonszenvesebbek, mint Baróti Szabó haszontalan dámája. A maguk korában is őket dicsérte mindenki. De akkor már az volt a baj a jó háziasszonyokkal, ami a klasszikus művekkel: mindenki dicsérte őket és senkinek sem kellettek.

A nemesség egy része lassanként rákapott a városi életre. A közhivatalok kezdtek állandó jelenlétet kívánni a hivatalnoktól, akik kénytelenek voltak városi szállást fogadni. A hivatalkereső és vállaló nemesség annál könnyebb szívvel tett így, mert amint azt Kármán a falusi élet ellen intézett szenvedélyes támadásában kifejezésre juttatta,² a vidéki életmódot barbárnak és kultúrátlanak kezdte érezni. Az viszont elfelejtették, hogy a városi életmód illuzórikus értékűvé teszi a nagy gazdasszonyi erényeket és lehetetlenné teszi, hogy az úriasszony produktív gazdasági tényező maradjon. Aki ragaszkodik hozzá, hogy maga fonjon és szőjjön, ott ahol hozzávaló nem terem, hanem pénzért kell venni és ahol az otthonszótt ruha végül többbe kerül, mint az, amit a boltban készen árulnak, — az már nem igazi gazdasszony, az csak maradi és ostoba.

A városba került vidéki gazdasszonyok egyideig még ragaszkodnak a lázas tevékenységhez, amely mögül kihullt a komoly tartalom. Leányaiknak azt mondják, hogy a nőnek egy

¹ Új Mértékre Vett Különb Verseknék Három Könyvei. Baróti Szabó Dávid: Kassa, 1777. 32. I.

² „A magányos félrevaló élet, az elzárkózás a világtól elzár a gondolkodástól is . . . A falusi élet melengeti a magunk szeretetét“ ... stb. Kármán József. Uránia, 1795. Első évf. III. 274. 1.

percig sem szabad tétlennek lennie, — „ha más dolgod nincs íejtsd íöl a köténykédet és varrd meg újra.“ De végül rájönnek, hogy a kötényke fölféjtése és megvarrása mégis csak boldonság. Mással próbálják kitölteni életüket és az okosabbak másképen kezdik keresni a boldogulást, alkalmazkodva a változott viszonyokhoz.

Az igazán tehetséges asszony előtt a ház körüli tevékenység elveszti vonzó erejét, mert az már nem alkotó, szerző munka és jelentősége, komoly értéke egyre csökken. A vagyont már csak a férfi gyarapíthatja, a nő feladata csupán az lehet, hogy takarékoskodjék, ne költse el a meglevőt. Ez önmagában véve kicsinyes erény, mert a feladat negatív, passzív. És minél több egyéniség, tehetség, temperamentum van egy emberben, annál kevésbbé bírja az állandó passzivitást. A nagystílú, szerző, építő nagyasszony unokája, aki nagyanyjéhez hasonló tehetségét, aktivitását nem fordíthatta semmi hasznos dologra, lett a nagystílú, fényűző, költekező, kártyázó és pazarló dáma.

Az emberek nagyrésze az anyagiak mértékével méri saját értékét. Aki nem tudja jelentőségét azzal mérni, hogy mennyit alkot, gyűjt és szerez, öntudatlanul is azzal akarja mérni, hogy mennyit költ. A nagy pazarló majdnem mindig tehetséges ember, de olyan, akinek képességei rossz vágányra siklottak. Ez áll a XVIII. és a következő századok pazarló asszonyaira is.

Éhez csak annyit kell még hozzátennünk, hogy mindez nem speciális magyar jelenség. Európaszerte így volt ez; a XVII. század szövő-fonó produktív asszonyai és a XX. század kenyérkereső asszonyai között mindenütt gazdasági egyensúlyukat vesztett, improduktív asszonygenerációk vegetálnak.

Gyakran hangoztatott és helytálló vád e kor női ellen a külföldieskedés. Ennek egyik legveszedelmesebb jelensége volt a külföldi iparcikkek módfeletti pártolása. Mégsem lehet a felelőséget egészen az asszonyokra hárítani — a külföldieskedést nem ők kezdték, hanem a Bécsbe járó magyar urak. Azok kezdik hazahordani az idegen portékát — az otthon maradt háznép férfiának-asszonyának egyforma öröme.¹

¹ L. Salánki János kulyfalvi gazdatiszt 1702-ben kelt levelét Kaposi Dánielhez, gr. Pekry Lőrinc titkárához. „Hogy pedig vásárfiát ő nagyságok akarnak küldeni... ekármí jó ritka jó volna, ha bécsi lenne.“ M.V.H. T. Sándor osztály, 7993. sz.

A lojális, császárhű famíliák emberei előtt különös nimbusz övezi mindazt, ami Bécsből jön. Már pedig a XVIII. században leginkább ezeknek volt módjukban vásárolgatni és ajándékozni. Az asszonyok köntös-matériát, keztyűt, papucsot, fátlyat, csipkét, ékszert, arany- és selyem fonalat, fésűket kapnak Bécsből; a férfiak pugillárist, penecilust, kalapra, órára való pántlikát;* még a gyerekeknek is jut aranyos lajbi és játékbaba." Mindenféle drága fűszert, kávét, csokoládét is szívesen hoztatnak Bécsből a magyar asszonyok. Bécsbe utazó vagy ott tartózkodó ismerősökhöz, atyafiakhoz egyre sűrűbben mennek a női levelek, melyekben azt kéri tőlük, hogy a küldött régi boglárokat váltsák be új fülbevalóra, vegyenek posztót, süvegecskét stb.³

Az olyan nagy gazdasszonyok is, mint Bethlen Kata, örömet hoztatnak bécsi árút, nem is sejtve hogy ezzel saját iparunk alatt vágják a fát. Pedig különösen eleinte, divat az egész; a magyar ipar sok tekintetben állná a versenyt, csakhogy a vásárlóképes elem már nem támogatja.

Teleki Sándor gr. anyjához, Veér Judithoz intézett, Bécsben, 1702-ben kelt levelében írja, hogy ott alig tudta megcsináltatni az anyja által rendelt láncot. „Nem is kellett volna idehozatni, mert Kolosvárott bizony jobb aranyművesek vannak, mintsem itt, kit Kegyelmed tudom nehezen hiszen.“⁴

A régimódi nagyasszonyok hiába próbálják fenntartani az udvarházi ipart. Az osztrák ipar és kereskedelem néhány év alatt kiüti őket a nyeregből. A bécsi kereskedők számára nagy szerű piac volt Magyarország; különösen országgyűlések idején jönnek tömegesen és Eperjesről, Kassáról, Besztercebányáról, Pozsonyból árasztják el az országot vámmentesen behozott áruikkal.⁵

Nemcsak idegen portékát, idegen személyzetet is szerettek importálni a magyar urak. A régifajta takarékos asszonyok között volt, aki eleinte tiltakozott,⁶ de azután hamarosan

¹ L. 11. Apafi Mihályné Bethlen Kata 1708 ban Bécsben kelt levelét. Keresdi Bethlen levéltár. M.A.K.

² M.V.H. Missilis osztály, 198. sz. köteg.

³ L. Deák Farkas id. m.-ban Máriaassy Kata Johanna leveleit. 362—65.1.

⁴ M.V.H. Missilis osztály, 198. sz. köteg.

⁵ Acsády Ignác: A magyar társadalom 1680 körül. Századok, 1886. 26.1.

⁶ L. Báró Bánffy Judit 1730-ban kelt levelét. Férje, a Mantuában katonakodó Gyulay István gróf úglátszik arra kérte, hogy öltöztesse posztólibé-

rákaptak, hogy Bécsből jöjjön a szakács, Tafeldecker, Cammerjungfer, Kindsfrau és Mamsel.¹ Az idegen lélek elhatalmasodik az előkelő családokban s a század közepe táján már nem Palkót és Zsuzsikát emlegetnek egymáshoz írt leveleikben a szülők, hanem Liszlit és Johandlit.

A gazdasszonykodás megszűnt előkelő dolog lenni. A példaadó nagyasszonyok, a főurak feleségei Bécsbe, Pozsonyba költöztek és míg a férfi számára egész sereg úrhoz illő terrénumot mutat az udvar, — a dámának azonkívül hogy öltözködjék, ragyogjon és hódítson, legfeljebb haszontalan kis kézimunkákkal, aranyrojtok tépdésésével illik foglalkozni.

Minden kor írónál megleljük a panaszt, hogy a nők erkölcsstelenek és régebben jobbak voltak. A XVIII. század írói úgylátszik joggal panaszkodtak, de a korszellem érthetővé teszi a nők romlását. Nagy Frigyesnek van igaza, aki szerint az asszonyok akkor lesznek erkölcsstelenek, ha nincs dolguk.²

A férfiakkal az új nőtípus tetszik. Akadnak még vidéken jámbor protestáns papok, akik leányuk születésekor úgy fohászodnak, mint például Keresztesi József 1786-ban:

„Hévíts ennek ferdőt oh áldott kegyesség,
Pólaköteleket fonj szemérmesség.
Zöld koszorút készíts leányi szüzesség
Juliskámon legyen ez három ékesség.“³

Ez a leánytípus azonban nem sokáig tarthatta magát, mert akinek a leányok közül csak ennyi ékessége volt, azt bizony otthon hagyták a legények. Amint a „Nemes módiról“ szóló gúnyvers is mondja, a mostani leánynak:

„Mezítelen válla, mellyét árulgattya,
Már nem nemes az, ki aztot fedve tartja.
Az ki szemérmetes, ez módit nem tartja,
Paraszt lesz az neve, maradhat pártába.“⁴

riába az inasokat, mire a derék erdélyi grófné így felel: „Irt vala Kigyelmed valami inasok felől, de nekem olyan francia posztós inas nem kell. Bár az gyerekeimet győzném angliázni.“ E. N. M. gr. Gyulay—Kuun levéltár.

¹ M.V.H. Teleki Sámuel gr. levele. 2178—2830. sz. köteg. „Die Sillenlosigkeit der Frauen kommt viel mehr von müssigem Leben als von der Glut Ihres Temperaments. Die Menschen beschäftigen heisst sie vom Laster abhalten.“ Über die Erziehung. Brief eines Genfers. 1769. Hans F. Helmholt: Fridericus. Bremen, 1914. 168. l.

³ Keresztesi József egykorú eredeti naplója. Krónika Magyarország Polgári és Egyházi Közéletéből a XVIII. század végén. Pest, 1868. Ráth. 151. l.

⁴ Magyar Történelmi Emlékek. XXXVI. Budapest, 1903. M. T. A. 498. l.

A franciás kivágott ruhának azonban már vannak védelmezői is. Történelmi hagyománnyal okolják meg és dicsőségesnek nevezik, mint a régi francia nők hadi hősiességének emlékét.¹

Bessenyei is az új leánytípus mellett tesz tanúságot. Az emberi szokások változóságáról elmélkedve mondja:

„A leánzónak nem volt régen szabad sem illendő asztalnál s közönséges helyen beszélni, most ha nem szól, a nyavalyának sem kell.“²

Nemcsak beszédességre volt szükség, — a nőnek, aki meg akart felelni a kor mesterkéltté finomodó férfiülésének, affektálnia is kellett. A dégenérait férfiember csak hangsúlyozottan gyöngé és gyáva nővel szemben érzi magát fölényben, tehát kellemesen. Ezért a magyar précieuse is túlfinomultnak, hitványkának tettei és mesterségesen sáppasztja, soványítja magát. Hiába mondják neki, hogy „ezek a subtilisz kezek, ezek a vékonyka derekok, ezek a sáppadt ajakok, ezek a vánnyadt ábrázatok“³ nem illenek a magyar leányhoz, — ő érdekes és divatos akar lenni. Pók, egér láttán ájuldozik, remeg, ha mennydörög, irtózik a víztől és parasztnak tartja azt a régimódi lányt, aki az elszabadult bikától sem ijed meg.⁴

Nem vehetjük rossz néven a leányoktól, hogy tetszeni akartak. Megkezdődött nálunk is a társadalmi élet, a hiúság vására és aki nem állt be a versenybe, az lemaradt. Aki nem tudott tetszeni, annak nagyon keserves volt az élete. Aki hajnalban kelt, délelőttjét a konyhában töltötte, hagymát vágott és zsírt olvasztott, az bizonyos lehetett benne, hogy a délután vizitába jövő gavallérok nem fognak neki olyan hódolattal kezecskézni, mint annak a barátnőjének, aki tíz óráig heverve pihent, délelőttjét pedig a tükör előtt töltötte, idejét és energiáját arra fordítva, hogy bájjainak vonzóerejét fejlessze. A majorság és tehénistálló után nézni igen hasznos dolog volt a család anyagi helyzete szempontjából, — de ahogy Gvadányi mondja:

„Falusi Nymfától nem jöhet szívre tűz,

Mert nem szaglik rajtok Ambra, tsak tehénbűz.“⁵

¹ Az Asszonyok mezítelen mellyeknek eredete. Sokféle írás, egybe szedé Sándor István Győrött, 1791. 57. 1.

² Bessenyei György: Holmi.

³ Fűzi János: id. m. 10. 1.

⁴ Kármán József: A módi. Uránia. 1794. II, 73. 1.

⁵ Gvadányi József: Verses levelezése Csizi István főstrázsamesterrel. Időtöltés. Pozsony, 1794. 144. 1.

Mikor a régi szokás szerint gazdasszonykodó lány szívébe nyilalt a tudat, hogy az ő titkos választottja kedvteléssel nézegeti a franciásan felpiperézett másik leányt, futva hagyta ott a majort, a konyhát és öltözködni, kényeskedni kezdett, mint a többiek.

A létért való küzdelemben elbukott a régi, derék gazdasszonytípus. Helyet kellett adnia az új idők kevésbé rokonszenves, de egy fokkal mégis fejlettebb nőtípusának, a dámának.

Az új asszony feladja régi magyar egyéniségét, természetes következményeként annak, hogy idegen nyelven beszélt, levelezett s átvette válogatás nélkül az idegen társadalmi szokásokat, elfelejtve a sajátos ízű, annyi szép árnyalatot kifejező magyar formákat. Feladta még nevét is. Eleinte a leveleket magyarul írják, hanem a címzés már francia, azután jönnek az idegennyelvű levelek és ezzel egyidejűleg a férjes asszonyok elfelejtik saját leánynevüket. Eddig a magyar asszonyok mást nem használtak, mint leánynevüket, hozzátevé, hogy ennek vagy annak életpárja, hitvese, vagy meghagyott özvegye. Szilágyi Erzsébet vagy Zrínyi Ilona neve nem véletlenül maradt ebben a formában az utókorra. Ezek az asszonyok nem érezték a férjük iránti szeretet vagy tisztelet kisebbségének azt, hogy ők ragaszkodtak őseik nevéhez. Csak a németek nevezték Zrínyi Ilo-nát „die Töckelin“-nek.¹ Nálunk a nő haláláig megtartotta családja nevét és még a sírkőre is nagy betűkkel vésték azt, hogy Kovács Borbála — kis betűkkel pedig az egyéb tudnivalók közt, hogy hány évtizedig volt nemes Nagy Péter hűséges felesége. A huszadik század nyugati feministáinak elve, hogy a nő tartsa meg nevét a házasságban is, — Magyarországon eleven valóság volt és a sors iróniája, hogy ez a szép szokás éppen nyugati hatásra veszett ki. Úgy mint az a másik finom árnyalat, hogy a régi magyar nő címzésében nem hangsúlyozták azt, hogy férjnél van, vagy sem. Ahogy a férfit úr-nak címezik, akár van felesége, akár nincs, az úri nő címzése az „*asszony*“ szóvolt, aminek változatai, a „*nagyasszony*“, „*kisasszony*“ korra és hatalomra vonatkoztak, de nem családi állapotra. Csak a XVIII. század vége felé azonosítják az „*asszony*“-t a Madame-mal, a férjes nővel és ezzel leszűkítik jelentését, megfosztják a magyar nyelvet és társadalmi életet egy hajlékony kifejezéstől.

¹ Lukinich: id. m, 124. 1.

Okunk van hinni, hogy e század második felében már nagy számmal voltak magyar úri asszonyok, akik a korszellem nyomása alatt teljesen kikapcsolódtak a termelő munkából és nem is lévén módjukban, hogy felelősséget vállaljanak, hencegve hangsúlyozták felelőtlenységüket. „Tartson, ruházzon, pompára, módira, cifraságra, házi barátok vendégelésére mindent kiszolgáltasson, ha bátorzkodott el-házásítani.”¹ Nem mernénk kétségbevonni, hogy a dámák közül sokan biztatták így gondoktól gyötört férjeiket. S helyesen látja Fűzi, hogy az ilyen magatartás hat legriasztóbban a házasulandókra. Csakhogy hiába ajánlgatja a visszatérést ahhoz az asszonytípushoz, mely dolgozik, termel, fenntartja saját magát és nem terheli meg férjét, — ez a nőtípus csak 150 év múlva fog más alakban fel-támadni.

A dámatípus nemcsak e kor erénycsőszeinek szemüvegén át nézve, hanem a mai pártatlan szemlélő megítélése szerint is kétséges értékű ember volt, akinek a morálja ellen emelt kifogások nem nélkülöznek az alapot. A felelősséget azonban nem lehet csak a nőre hárítani. Ha valahol, úgy itt áll a madáchi mondás: „bűne a koré, mely szülte őt.”

Mária Terézia uralkodása idején az ő személyes erényesége még valamennyire ellensúlyozta a kor erkölcsileg romboló irányzatát. Utódai azonban kevésbé törődtek az erkölcsökkel és így nemcsak Bécsben, hanem a magyar városokban is úrrá lett a fin du siècle romlott levegője. Vannak némileg ellentétes tudósítások is,² de azoknak, akik erkölcstelenséget láttak, inkább hihetünk, mint azoknak, akik nem láttak efféjét. Fekete János gróf nagyon őszinte és részletes versei, életrajza tipikus képét adják annak, hogyan hordozták haza ebben az időben a bécsi világfiak a franciás műveltség mellett a könnyelmű erkölcsök divatját és a gáláns betegséget honunk szebblelkű hölgyeinek.³ Erről tanúskodik egy nálunk járt angol utazónak 1793-ban megjelent könyve.⁴ Az író elmondja, hogy Pozsonyban csak néhány napot töltött, de ezalatt is alkalma volt látni, hogy a bécsi szabadosság már elérte Pozsonyt. Egy magyar úr, kihez

¹ Fűzi: id. m. 33. 1.

² Glatz Antal: Fre>müthige Bemerkungen eines Ungarns über sein Vaterland. Teutschland, 1799. 50.1. és Reise des Grafen von Hoffmannsegg. Görlitz, 1808. 110. 1.

³ Fekete: Mes Rapsodies. Tom. II.

⁴ Townson: Travels in Hungary. London, 1793.

ajánló levele volt, rögtön meghívta kávéra, (meg kell jegyezni, hogy ezt az idegent a legjobb családból való magyar urak adták kézről-kézre), majd e rövid barátság után megígérte neki, hogy meg ígja ismertetni egy szép hölgygel, kit éppen az előző napon csábított el. Townson mély sajnálkozással írja le a tiszteletreméltó szülők oldalán megjelenő gyermekleányt, kinek nagy fiatalága is kellett volna, hogy tartózkodást parancsoljon, de akinek viselkedéséből sajnos, látni lehetett, hogy a csábító dicsekvése nem alaptalan.¹

A Townson által leírt uracs alakjában felismerhetjük, azt a kevésbé rokonszenves típust, melyet Jókai Kárpáthy Abellino alakjában tett halhatatlanná.

Ha a francia roué gázságainak van némi mentsége abban, hogy olyan nagystíliú asszonyokkal áll szemben, akik több százados fejlődés folyamán vele együtt finomultak és romlottak, — a külföldieskedő magyar merveilleux még ezt sem hozhatja fel a maga mentségére. Ő nem egyenrangú ellenféllel áll szemben, hanem patriarchális öregekkel és fehér libuskákkal. Elképzelhető, hogy az új divat jelszavaival milyen pusztítást vihet végbe a hiszékeny nők között, akik próbálnak alkalmazkodni az új életformákhoz.

A nők túlnyomó része, sajnos, minden korban ahhoz a titkos morálkódexhez igazodik, amit a férfiak be nem vallott, de érvényesülő izlése diktál és ami a gyakorlatban jóformán sohasem fedi a rideg, írott erkölcsöt. A XVIII. század végén a kettő között egész szakadék volt. Erre talán a legjellemzőbb, hogy 1800-ban Pest legelőkelőbb fogadójában, a Hét Választóban mágnások meztelen bált rendeztek s Kazinczy névszerint említ többek közt egy grófot, ki feleségével és eladó leányával együtt jelent meg és vett részt a 16 pár által „minden figyelem nélkül“ lejtett táncban.²

Történt ez 133 év előtt, azokban a sokszor visszasírt régi jó időkben, mikor a nők még nem jártak hivatalba, nem kértek választójogot; mikor a családi élet állítólag szent és a női erény makulátlan volt.

¹ Townson: id. m. 441—444. 1.

² Kazinczy Ferenc 1815. december 11-én kelt levele. Idézi Siklóssy László dr: A régi Budapest erkölce. II. 262. 1.

4. A REAKCIÓ.

Apor Péter báró már tudatos ellenszenvvel nézi a francia-német divat terjedését Magyarországon. Munkája, az 1736-ban megjelent *Metamorphosis Transsylvaniáé* azzal a határozott célzattal lát napvilágot, hogy megőrizze a régi jó erkölcsök emlékezetét a bolond új szokások között, melyeket az író fölényes, gúnyos, haragos, néha pedig rezignált hangon emleget. A régi Erdélynek köntöseiről szóló fejezetet így kezdi:

„Ne kacagjad erdélyi magyar, midőn hallod, hogy az francia asszonyoknak az az symboluma: *gallae dominae*, melyet ha igazán akarunk magyarul kimondani, úgy kell mondanunk: a francia asszonyok uralkodnak a férfiakon, mert én is gondolom, hogy igazat írok, midőn írom, hogy ma Erdélyben az férfiaknak nagyobb része *haec vir*, az asszonyoknak nagyobb része *hic foemina*. Azért én is az mostani felfordult világhoz alkalmaztatom írásomat és az asszonyok köntösön kezdem el ezen cikkelyt.“¹

A magyar férfi számára ebben az időben nevetséges dolog hogy a nők maguknak rangelsőséget praetendáljanak. Apor már inti őket, hogy ne nevéssenek. Nemsokára haragudni fognak. A férfitársadalom haragos felháborodásának nyomait leghívebben e kor költészete őrizte meg. A század második felében alig van jelentékenyebb tollforgatónk, aki valamilyen formában kifejezést ne adna nemtetszésének az asszonyok új szerepe és viselkedése dolgában.

A „Nemes módíró“ szóló gúnyvers elmondja:

„Az asszony nem tudja már miképen járjon,
Lábain menjen-é vagy repüljön szárnyon,
Férje-é ötőle, vagy ő ettől várjon,
Kévánja, urának jobbára sétáljon.“²

Amit Apor Náj módinak csúfol, azt Faludi Ferenc „új políciá“ néven énekl meg, tréfásnak szánt, de ugyancsak szellemtelenül nyelvtölgető versben fejezve ki az új nőtípus iránti ellen-

¹ Apor: *Metamorphosis Transsylvaniáé*. 341. I.

² Nemes módíró. Magyar Történelmi Emlékek. XXXVI, 498. 1.

szenvét.¹ Faludiénál férfiasabb hangon és jobb verssel fordul az asszonyok ellen Orczy haragja:

„Férjetekek nálatok csak nyomorult szolgál,
Mért eresztett által titeket a Volga,
Jobban volna talán a férfiak dolga.“²

De megrója ugyanő egy másik 1760-ban kelt versében a férfiakat is, akiknek már csak az újfajta nő tetszik és akik francia szokásokat honosítanak meg.³

Mátyási József a kézcsók divatja ellen kel ki, úgy érzi, hogy ez a férfi lealacsonyítása és elmondja, hogy anyján és grófné patrónáján kívül egy asszonynak sem csókolt soha kezét. „Bár egyebeknek se pattogna örökké az ajkuk, mint a tűzbe takart kukoritzta s ne vesztegetnék óltsón, tsupa nyalánkságból azt a tiszteletet, és az által ne juttatnák a Magyar Férfiúi nemet idegen alacsonyásra. Már szintúgy neki szoktak a közszemélyek első lábai is.“⁴

Az új női divat váltja ki mégis a legerősebb kritikát. Az emberek úgy érzik, hogy ennek kezdete jelentette a régi jó erkölcsök végét Magyarországon.

¹ Az Újdon új policia.

Az újdon új policiát
Ha kívánod üüü...
E világnak praktikáját
Ha nem bánod üüü,
De vigyázva kell szólanom,
Trala trilom tralala,
Sokat félbe is harapnom
Ne talántán üüü.
Asszonyok is felhézának,
Noha rövid üüü:
Uraikon uralkodnak
Míntha övék üüü,

De csak tudnák mért bolhások.
Trala trilom tralala:
Talán büszke vágyódások
Egykevéssé ü ü ü.
Az ő nyelvek mint a posta,
Soha nyugtát üüü,
Szívek pedig mint a rosta,
Semmi titkot üüü,
Mindent dobbal, trombitával.
Trala trilom tralala
Jaj, ki ilyen rút marhával!
Hallgassunk mert üüü.

Faludi Ferencz: Poétái munkái. Pest.

1853. Toldy F. kiadása. 891—94. 1.

² A Magyar Szépekhez. Költeményes Holmi egy Nagyságos Elmétől. Pozsony, 1787. Révai Miklós kiadása. 158 l.

³ „Paris! te vagy Paris! oka e romlásnak,
Te vagy fundálója második Trójának.
A te nemzetséged furtsa álhatatlan,
Hitetlen, esküvő, tsalfa, hál' adatlan.
Szerelemről ezek újabb regulákat
Iriák és bé hoztak rosszabb szokásokat.
Nem tetszik ezeknek tudatlan szüzesség,
Alázatos beszéd, szemérem, kegyesség ...“

Régi és újabb szerelem. Költeményes Holmi, 143. l.

⁴ Mátyási József versei. Vátz. 1798. Gottlieb. 145. 1.

Apor idejéig nem ismerték nálunk a kivágott ruhát. Ez forradalmi újítás volt. A nyakat, keblet szabadon hagyó kivágást, valamint azt, hogy az erény zászlajának, a kötéynek hordását abba hagyták a nők, úgy tekintették, mint a romlottság jeleit és okozóit.¹ Apor meggyőződéssel állítja, hogy a régi jó időkben, mikor a nők szemérmesebben öltöztek, alig akadt köztük erkölcstelen, — míg most alig akad jámbor.²

„A leányok fején nincsen is most párta,
Mert szüzességeket az idő eljárta.“³

Pária helyett csúcsos bóbitát viselnek a leányok és 20—30 tallért sem szánnak egyért. A ruhát minden nap másformára szabják, alig készült el, hamar felfejtik. Minden pénzbe kerül, az asszony „pénzért szomorítja“ férjét. „Csak meg ne sirassa sokak maradékja,“ írja a névtelen költő.

A századvégi írók mind ostorozzák az idegen szellemet és ennek külső jelét, a francia ruhát, melynek divatja ebben az időben valóban elég merész volt. S könnyű elképzelni, hogy ami Parisban csak merészség volt, — az Pozsonyban és Debrecenben Ízléstelenséggé torzult.

Rájniss dicsőítő költeményt ír „Egy igaz magyar ruhába öltözött leánynak a képéről.“ Szeretné, hogy lássák ezt a képet Pesten és Pozsonyban. Lássák és tanuljanak belőle.⁴

Terjed a kendőzés divatja is, erre mutat Ráday Gedeon gróf egyik költeményének címe: „Versek az felettébb szokásba

„Kötői sem visel már, mert ez nem módia,
E helyett hátul van akasztva mantója
Nincs immár szemérem, nem kell előruha.“

Nemes módiról. Magyar Történelmi Emlékek. XXXVI, 498. 1.

² Apor: N4etamorphosis Transsylvaniaiáé. 346. 1.

³ Nemes módiról. 408. 1.

⁴ „Lássák negédes városokban
Francia módra nevelt leányok . . .

Ím! E leányzó mint földözé magát
Tisztes ruhával! Nem fitogtatta azt,
Amit gonosz szemmel vadásznak
Sok piperés, csemegés legények.

Az kikre nézvén, búra ereszkedik
A szűz Szemérem! bánatos homlokán
Hervadnak a lankadt virágok
Es szomorú teletésre dőlnek.“

Rájniss József: A magyar Heliconra vezérlő kalauz. Pozsony, 1781. 12. 1.

jött Ortza-festés ellen Dorilról¹ Hosszú versben korholja e rossz szokást a bécsi Magyar Musa egy más névtelen poétája is.² Ányos Pál szintén dicsóíti a magyar ruhát, szidja az idegen divatot „A régi magyar viseletről“ szóló versében.³

Az új divat szerint élő és öltöző asszonyokra költött megcsúfolások közül a legnépszerűbb és a leghosszabb életű Gvadányi műve lett: A Peleskei Nótárius.⁴ A mű tárgya, hogy egy falusi nótárius Budán sok idegen ruhába öltözött előkelő hölgygyei találkozik, kicsúfolja és válogatott gorombaságok kíséretében oktatja őket erkölcsösebb és magyarosabb ruházódásra. Feltűnő és a korra nagyon jellemző, hogy a nótárius mennyivel durvábban beszél az öreg nővel, mint a fiatalal, jóllehet a fiatalokkal is elég kíméletlenül bánik és az idegen ruha miatt, mint Széchy helyesen mondja, „nem is lovagiatlanul, hanem nemtelenül“⁵ támadja meg egyiket-másikat egyenesen női tisztességében. Gvadányi országgyűlési mulatozásai között is van egy hosszabban elbeszélte epizód, melynek tárgya az, hogy találko-

¹ Magyar Musa. 17*7. 1 168 1.

² Magyar Musa. 1787. 487. 1.

³ Kedves Leányzóink, már alig ismerlek,
Annyi abronts, fodrás, tsipkék közt szemlélek,
Hát leszagatátok már szűz pártátokat?
Fejeleken tornyot csináltok s zárokat?
Azt is lószőr s tsepű viszi magasságra...
Utálva tekéntek az ilyen hívságra!
Akkor szerettem én ékes nemeteket,
Mikor még szemérem lakta szíveteket,
Mikor aranykötő fénylett kezeteiken,
S természeti rózsák nőttek képeteken!
Fussatok Barátim mái szüzeinktől,
Fussatok ál-artzát hordó Szépeinktől ■
Kik tsak a tükörnek köszönik színeket,
S hívsággal mulattyák alatson lelkeket.
Ne hidjétek, hogy a mit mondnak buzgóság.
Nintsen ott szerelem, nintsen állandóság.
Tsak azt kívánják ők, hogy ti imádjátok,
Hogy képjek festékit rózsáknak mondgyátok.
S szüntelen beszélvén szép alkotásokról,
Reszketve lopjatok tsókot ajakokról.
Ez nálok az erkölts tsipke főkötőben,
Korzikán kalapban, Párisi tzipókben.

Ányos Pál munkái. Magyar Minerva. I. Bétsben, 1798.

Egy falusi Nótáriusnak Budai utazása- Pozsony és Komárom, 1790.

⁶ Széchy Károly: Gróf Gvadányi József. Bpest. 1894. 186. 1.

zik egy szomorúan éneklő, könnyező öregasszonnyal, kiről kiderül, hogy elmúlt ifjúságát és szépségét siratja. Gvadányi ifjító csodaszert ígér neki, becsapja, megbosszantja és végül jól ki-neveti. Ez a kor gavallérjának tipikus attitude-je az öreg nővel szemben — ami annyira természetes volt, hogy nem átalították vele versben dicsekedni.

Szirmay szerint az öregasszonyt a magyarok mindég csúfnéven emlegetik. „Anum Hungari vocant: Vén Duda, vén peretz, vén patzal, vén koffa, ag-nó, tejetlen gubás ketske.“² Csak ez a korszellem magyarázhatja, hogy Faludi, a jezsuita pap, aki a „Bölcs és figyelmes udvari ember“-t fordította, elkövethe olyan kíméletlen vénasszonyleírást, amilyen a „Nincsen neve“ című verse.³ Végül ne feledjük Csokonai híres Dorottyáját, mely talán a költő művészeténél is inkább köszönhetette elterjedését annak, hogy tárgya egy vén nő kigúnyolása, ami ebben az időben feltétlenül népszerű téma.⁴

Az emberek egyáltalán nem érzik, hogy a magas kor a nőben is tiszteletet és kíméletet érdemel. A kor költői termékei jóformán kivétel nélkül nyers gúnnal említik az öreg asszonyt, elmondják, hogy személye undort, ellenszenvet, nevetségét kelt; megvádolják azzal, hogy iszákos és vénségére is tetszelegni, szerelmeskedni akar. Hiányzik azonban a tiszteletreméltó öregasszonynak, a matrónának leírása és a kor költőinek nem jut eszükbe az, amit majd jóformán minden romantikus költő meg fog tenni: hogy megénekeljék az édesanyjukat. Ezidőszerint a közönség szívéből beszél Gvadányi Nótáriusa, amikor jól megmondja a magáét a sok felcicomázott, elbizakodott dámának, akikre a férfiak úgyis haragszanak. Jóleső dolog, hogy a nemzeti érzés és az erkölcs felháborodásával öntheti rájuk az epét.

A papok is mennydörögve fordulnak az idegen divat ellen. Nagyváradon Kovács Mihály plébános a szószékről hirdeti, hogy a francia ruhák miatt úgy megromlott a női erkölcs, hogy egész Váradon Diogenes lámpájával sem lehetne szűz leányt és becsületes asszonyt találni.⁵

¹ Gvadányi: A mostan folyó Ország Gyűlésének satyrico-critice való leírása. Lipsia. 1791. Weber. 41—50. 1.

² Szirmay: Hungária in parabolis. Buda, 1804. 130. I.

³ Faludi: Poétái Munkái. 881. 1.

⁴ Csokonai Vitéz Mihály: Dorotya, vagyis a Dámák Diadalma a Farsangon. Nagy-várad és Vátzon, 1804. Gottlib.

⁵ Keresztesi: id. m. 112—13. 1.

Valójában nem is a divat, hanem az asszonyok társadalmi jelentőségének megnövekedése vívja ki a régimódi férfiak ellen-szenvét. A XVIII. század utolsó negyedében és a XIX. század elején egész sorozat asszonyellenes írás lát napvilágot, a legkülönbözőbb stílusokban tartva. Részben a régi jó szokások védelmére írnak meleg apológiát a régi szemérmes, engedelmes asszonytípus mellett,¹ részben a Szentírásra méltatlanul hivatkozva igyekeznek hosszú és aprólékos, goromba, de azért komolykodó bizonyítással kimutatni, hogy az asszonyok egyáltalán nem emberek,² részben e kor úgynevezett „kankompániái“ lelki örömeire írnak asszonycsúfoló és szidalmazó verseket. Ilyenek vannak például „Az asszonyoknak igazságok és privilégiumok“ című szennyiratban, melyből elég lesz egy kis részt közölni, a rossz asszonyok litániáját:

Te rossz asszony hallgass meg minket
 Te oktalan állat
 Te férjfiú gyilkos
 Te minden betstelenségnek tzimere jobbítsd meg
 magadat.

Te mérges sárkány
 Te keserű veres hagyma
 Te pálinkás kunyó
 Te veszett kutya³

A kor nőellenes nyilatkozataiból köteteket lehetne tele írni. A szelídebbek közül valók az ilyenek:

„Asszonynak és lónak hinni sohasem kell,
 Tele vannak ezek hamis erköltsekkel.“⁴

Vagy pedig „Crocodili Lachrymae. Asszonyi sírásnak, leléző macskának soha te ne higgy bátran.“⁵

¹ Az egész világon levő legdrágább Kintsnek az az a jó Feleségnek rövid leírása. 1780. (Névtelen)

² Meg-mutatás, hogy az asszonyok nem emberek. Az írásból és a józan okoskodásból napfényre hozott. 1783. (Névtelen)

³ Az asszonyoknak igazságok és privilégiumok. 32° nyomtatvány a Magyar Nemzeti Múzeum Benczurné-féle gyűjteményében. (Név, évszám és a megjelenés helye nélkül.)

⁴ Gvadányi: Időtöltés 84. 1.

⁵ Szirmay: Hungária in Parabolis, 128. 1.

Az ízléstelenül gúnyolódó, szemtelenül támadó reakció mellett volt higgadt, jóakarató ellenhatás is, mely szelíd eszközökkel igyekezett szembeszállni a „módi“ túlzásaival. Különösen megokolt és mindenképpen rokonszenves a női munka becsületének helyreállítását és emelését célzó irányzat, mely szépen csendül ki például Bíró Mártonnak azon soraiból, melyben a házát építő bölcs asszonyról szól:

„Sz. Pálnak ama parantsolattya után: a ki nem dolgozik, ne egyék, így okoskodik e bölts Asszony; ha kenyeret sem érdemel, aki nem dolgozik, annyival inkább nem gazdasszonyi nevet, a ki hever. Én embernek tartom magamat akár mit mondjanak némely hig eszű férfiak, a kik minket asszonyokat az állatok sorában akarnak helyzetni, de az ember munkára teremtett, tehát én is.“¹

A korszellem ellenére azonban a legbölcsebb okoskodás sem érvényesülhet.

Azzal a névtelen munkával szemben, mely a Szentírás egyes helyeinek félremagyarázásával igyekszik bizonyítani, hogy az asszonyok nem emberek, maga a szerzetes Ányos Pál ír komoly, pontról-pontra cáfoló feleletet.² A munkát nagyobb hatásosság kedvéért női név alatt adja ki.³ A mai olvasó kissé idétlennek érzi azt, hogy ilyen kézzelfogható igazság felett komolyan vitatkoztak, pedig Ányos írása a maga korában egyáltalán nem volt felesleges és a magyar asszonyok hálával tartoznak neki, mint egyik első védelmezőjüknek.

Az uralkodó nőtípus változása a termelés rendjének és az életviszonyoknak változásával együtt megteremti az addig ismeretlen házasságellenes hangulatot is a magyar társadalomban. A század elején a legényember saját jólfelfogott anyagi érdekében akar megnősülni, mert valószínű, hogy ha csak közepes feleséget kap, az gyarapítani fogja a vagyont és ügyel rá, hogy a ház mindennel el legyen látva, míg ahol nincs asszony, Csáky szalmája minden. A század vége felé viszont egyre gya-

¹ Bíró Márton: A maga házát építő asszony Bölts Asszony, Kolosvár. 1812. Halotti beszéd Kapi Éva felett.

² Császár Elemér: Ányos Pál (1756-1784) M. T. É. Budapest, 1912. 203.1.

³ Báró Carberi Anna Kisasszonynak Kedvesséhez írt levele, melyben megmutatja, hogy az asszonyi személyek is emberek. Pestenn, 1785. esztendőben Ugyanez megjelent a Batsányi-féle gyűjteményben, a Magyar Minervában, 1798-ban. Batsányi szerint az eredeti kéziratban Ányos nem álnevet használt, hanem B. I. kezdbetűket.

koribb a panasz, hogy az asszony teher és a férfiak nem mernek nőszülni. Fekete János gróf feljegyzése Bécs eladó leányairól, akik olyan igényesek és férjük számára oly terhet jelentenek, hogy nem lehet férjhez adni őket, hovatovább Magyarországra is illik. Különösen súlyos terhet jelentettek azok az előkelő házból való menyasszonyok, akiket a parvenü, újjgazdag családok fiai vettek el. Mert ha valamikor a Thurzók jöttmenteknek neveztek is az Esterházyakat, a XVIII. században már az Esterházy-leány nézte le Fekete Jánost, férjét, akinek csak apja kapta a grófi rangot. Festetics Pál pedig, — aki még nem gróf, mikor 1751-ben elvesz egy Bossányi grófnőt, — ezt írja apjának: „Szükséges, hogy tetőtől talpig felruhazzam a menyasszonyt, még éjszakai ruhát, cipellőt és minden bagatellát hozzáadván.“¹ Az ilyen házasságok előkészítették a társadalmi emelkedést, de ritkán voltak boldogok, mert az asszony már nem segítőtárs, hanem luxuscikk. De így volt ez a társadalom más rétegeiben is. Odaérünk, hogy már a mesterembereknél sem abszolút érték a feleség munkája. Míg régente a céhek megkövetelték, hogy a mesterek házasemberek legyenek, mert ez volt a komoly megállapodottság feltétele, a század második felében e követelmény egyre veszít szigorúságából.² Szombathely városa 1752-ben hoz határozatot Nagy Gombkötő András ügyében, kit házasság halogatása címén a gombkötő céh kitiltott. Nagy András fellebbez a városhoz, melynek tanácsa megállapítja, hogy a céh ugyan szabályai értelmében járt el „de ezen punctum helytelennek találtatván, szabad leszen ezután afféle céhbeli mesternek házasságon kívül élni.“³

A társadalom már nem érzi komoly kötelességnek a házassági és előtérbe lép a házasság árnyoldalainak emlegetése. Amadé egy házasság-csúfoló versében elmondja, hogy a legényember tehet amit akar, a férjnek egy kényes asszonyhoz kell alkalmazkodnia; a legényembert megbecsülik a leányok, a házassamberrel nem törődnek; a legénynek tele az erszénye, a házassambernek csak gondjai vannak követelőző felesége

¹ Szabó D.: A Festetics-család. 190. 1.

² L. Debrecen 1613-ból és 1648-ból való státútumait. Kolosvári—Óvári id. m. III, 585. és 625. 1.

³ Kolosvári—Óvári: id. m. V, 518. 1.

miatt.¹ A konklúzió, hogy mindezt nem érdemes elszenvedni egy hitvány asszonyért. Ezt a verset élvezettel emlegeti egy félszázaddal később Szirmay is, aki szerint Matrimonium magyarul annyit tesz, hogy: „Három napi dínom-dánom, holtig való szanom-bánom.“

Szirmay szerint a magyarok minden férjet felszarvazottnak tartanak² és verset is idéz erre.³

Virág Benedek is óva inti Koplegyi barátját a házasodástól. Koplegyi örvendve beszél, hogy gazdag mátkára talált. — Ha gazdagabb nálad, ő lesz az úr a házban— mondja a költő. — Régi vitéz eleit nem győzi csudálni hazája. — No hiszen, majd ő is vitézkedik fölötted, „készülj az igába fajankó!“ A leány nagyon szép. — Majd az idő felszántja arcát és „az ál festék bálványa göröngyre változik.“ — Mindenki dicséri. — No, örülhetsz, ha annyian ismerik!

„Végzetlen hosszú a Praetensiója,
Hol tiszta Liszte nincs, hol pedig Borsója,
El költ Fűszerszáma, elfogyott a Sója,
Most Fazaka törött, elveszett Korsója.
Lisztet szárítani nints elég Teknője,
Levest s más mit főzni nintsen Serpenyője,
Sír kisebbik Gyermeke: nem jó a Bötsője,
A, nagyobbak pedig rossz a Cipellője.
Már Lent parancsolja, már Kendert vakarni,
Már Bábót, Tzipellőt, tsipkét kell hozatni,
A menyő sem tudja mind elő számlálni
Miket a Madame szokott praetendálni.
Nincs pénzem, nem merem magamat menteni.
Akár Börem alól ki-fogom metszeni,
Vagy más Jámboroktól per furtum szerzeni,

Báró Amadé László; A Házasság által elvesztett Szabadságnak megsiratása.

Sokféle Írás, egybe szedé Sándor István Győrött, 1795. IV, 265, 1.

² „Hungari omnem uxorum cornutum putant.“ Szirmay: Hungária in Parabolis. 132. 1.

³ U. o. Annak ki kedvesét, mivel azt gondolja
Hogy csupán csak öt szerető, csókollja,
Egy szarva van, kettő aki kacérságát
Nem tudván mutatya alkalmatosságát.
Három aki tudgya s jó májjal szenved.
Négy, ki becsületért s pénzért megengedi.
A ki azt hiszi, hogy nincs ezek rendjébe.
Annak is négy, s még egy nagy a közepébe.“

„Nagy tudománya vagyon, jó Hárfás, Énekes, olvas,
ír verset: Marót recitálja, beszéli meséit
Názónak: ki ne kívánná társának ez angyalt?“

Valóban fehér holló lehet — gúnyolódik a költő, — ha Marót tudja betéve, akkor Didó barlangjáról is tud és Názónak (az Ars Amandi poétája) múzsája kecsegteti szívét! Még egyszer figyelmezteti Koplegyit arra, hogy örvény szélén áll.¹

Az ismert jelszavakat emlegeti Sándor István is: „A Lukszus miatt a Feleség bírásához sokkal több kívántatik, mint annak előtte. Ugyan a Lukszus tselekszi, hogy most annyi Szűz az ő hajadonságában megvénül. S így bünteti meg maga magát a Fehérnép a Lukszusnak behozása s elfogadása miatt.“²

Csak elvétve akad régimódi ember, aki mint Budai Esaiás, védelmébe veszi a házasság intézményét.³

Kármán József kis beszélye „A módi“ lángoló vádirat az újdivatú dáma, a rossz feleség ellen. A szenvedő hős, a szerencsétlen férj így nyilatkozik benne: „inkább ma a purgatoriumba, mint mégegyszer a magam lakodalmába.“⁴ Kármán szerint az új divat az asszonyt úgy megrontotta, hogy nem tud már sem igaz anya, sem feleség lenni.

Csaplovics az egyetlen, ki az egyre nehezebbé váló gazdasági viszonyokban látja annak okát, hogy az emberek nem mernek házasodni, hanem ehelyett mindenféle erkölcstelenségre adják magukat.⁵

¹ Virág Benedek: Petrarca és Koplegyi. Pest, 1822. Traltner. 101 — 103. i.

² Sándor István: id. m. Harmadik darab, IV, 23. 1.

»Ez ma is ereié minden Nemzeteknek
Mint a fundamentum az épületeknek,
A ki azért ilyen Társ nem akar lenni
A köz jót igyekszik erőtlenné tenni,
Es a természeti rendet háborgatlya,
Pusztulási keresvén meddő akarattya.
Ez az oka régen, hogy megbüntettettek
Valakik magános életet követtek.
Ellenbe η mindenkor nagy betsben tartattak
A Házasság által öszve kaptattak.
Felső tisztségekre ezek léphettének.
Mikor alig leltek helyt a nőtelenek.“

Magyar Musa. 1787. 643. 1.

⁴ Kármán József: A módi. Uránia. 1794. évf. II. 63. 1.

⁵ Csaplovics: Id. m. I, 256. 1.

A házasságellenes felfogás legtisztább kifejezését Fáy Bélteky-ház-ában olvashatjuk:

„S te nem szándékoznál megházasodni? kérdé Gyula.

Nem barátom, felelte Regéczy, atyáink fél segítséget vettek, mi egész nyűgöt veszünk házasságainkban. A fényűzés lábra kapott hazánkban, s ez a szépnemnél bujábban tenyészik mint körülünk.“¹

Az asszonyokra fogják, hogy azért nem lehet nősülni, mert ők pazarlók. Az emberek nem mernek szembenézni ázzál a ténnyel, hogy még a legtakarékosabb asszony is pénzbe kerül és teherré válik, amint nem produktív. A férfiak ennél fogva erősebben keresik, mint valaha a nőben a vagyont: a hozományvadászai nyíltan bevallott úri dolog. A kevésbé vagyonos leányok egyetlen reménye az, hogy heves nagy szerelmet ébresztenek, melynek hevében az ifjú vakon elvállalja az „egész nyűgöt“. Ezért csak annál jobban versenyeznek, öltöznek, pazarolnak, egyre szebb, vonzóbb nők igyekeznek lenni és közben egyre hitványabb, haszontalanabb emberek lesznek.

A társadalom újjáalakulása mégis, így is halad előre. „Az eszmék harcában az actióban lévő, a hódító eszme ellen a régi hívei még a védekezésre is gyöngék: minden ellenük van, ha nem vallják is be, érzik, hogy a talaj meginog alattuk, mert az idő elhagyta őket.“²

¹ Fáy András: A Bélteky-ház. I, 163.1.

² Rugonfalvi Kiss István: Az utolsó nemesi felkelés. Budapest, 1909. I. Előszó.

IV. RÉSZ.

AZ ÚJ ESZMÉK HATÁSA.

1. NŐK AZ 1790-ES ÉVEK KÖZÉLETÉBEN.

1790-ben nagy lidércnyomás alól szabadult fel a nemzet: meghalt a vaskezü, fanatikus II. József és elérkezettnek látszott az idő, hogy a nemesség visszaállítsa jogaiba a régi alkotmányt, biztosítva a régi kiváltságokat. Közel nyolcvan éves tespedés után felsejken a nemzet, bekövetkezik a hirtelen szellemi fellendülés és mindazok az eszmeáramlatok, melyek az elmúlt hosszú idő alatt nyugaton egymásután keletkeztek és enyésztek, egyszerre csöstül szakadnak a magyar földre. Az ősi rendi alkotmány, a nemesi privilégiumok gondolatvilága keveredik a francia forradaloméval, — konzervatív, nacionalista, újtó, kozmopolita ideák szédületes ellentétekben szövetkezve gomolyognak, — ami pedig az asszonyok dolgát illeti, a galantéria, a rouéria és a romantika szelleme majdnem egyszerre éri el a magyar középosztály zömét, — válogathat ki-ki, amint az természetének megfelel.

Az 1790 -es nagy felbuzdulásban a nők erősen részt vesznek és mikor a magyarság dokumentálására nem kell egyéb, mint magyar ruha, ezt ők is szívesen felveszik¹ — mi több, a banderisták katonaruhájának motívumait használják fel ruháikhoz.²

¹ „Valamennyi Budai s Pesti dáma vagyon, mind magyarba öltözött s úgy várja β koronát.“ Hadi és más nevezetes történetek. 1790. 286. 1.

Szirmay azt állítván, hogy az amazonok (ám asszony) is magyarok voltak, azzal bizonyít, hogy „Insunf adhuc hodie militares hi igniculi animis foeminarum Hungaricarum. Anno 1790. virilem chlamydem, tunicnm, pileum gesfabant:

„Alul papucs, szoknya, felül Csákó, Dolmány —
Az gondolnád fiú! Nézzed: egy szép leány.“

² Id. m: 5. 1.

„Hogy ha rövid mentét vészen a testére
 Kótsag tollas bársony tsákót tesz fejére,
 Karmazsin tsizmat húz lába gyengéjére:
 Bellónát, Amazont látsz nézvéen képére“
 A költők ezért egekig magasztalják őket:
 „Ditsőség Oszlopa néktek emeltessen,
 Arra Ti Nevetek mind ki metszettessen,
 Borostyán koszorú felikbe tétessen,
 Fámától Nevetek Égig hirdettessen.“¹

Örömkönnyeket sírnak a derék honfiak, mikor a magyar hölgyeket magyar ruhában látják és remélhetik, hogy nem-sokára magyarul is meg fognak tanulni. Ahhoz a hírhez, hogy Szabolcsban Szemere Klára vezetésével a nők mind felvették a magyar ruhát, azt fűzi az újságíró, hogy ha így folytatják, be fogják bizonyítani, hogy nemcsak a bűnt, a szabadulást is nők hozták a világra. Az asszonyok lelkesedése valóban felér a férfiakéval és ebben a naiv mozgalomban, mely a külsőségekre vetette a súlyt, úgy látszott, hogy a nők részvétele épp annyit ér, mint a férfiaké. A nemzet jobbjai azon buzgólkodtak, hogy a Mária Terézia által elidegenített szépnemzet visszahódítsák a nemzeti viselet, magyar nyelv, magyar szellem ügye mellé és mikor általánossá lett a nők állásfoglalásának fontosságában való hit, ezáltal emelkedett az egész női nem tekintélye. Azokat a társadalmi jogokat és kiváltságokat, melyeket a francia nő kétszáz év alatt lassanként szerzett meg és amelyeket nálunk csak egyesek ajánlgattak, kíválgattak a század közepe óta, mindezeket a magyar nő úgyszólván egy csapásra kapja meg a kilencvenes években.

Egyébként csak kivételképen akadnak asszonyok, akiket érdekelnek a közügyek: ezek valósággal fehér hollók.³ Nálunk a nőkérdés is inkább a férfiakat érdekli, mint a nőket.

Az arisztokratikus világrend virágát, a galanteriet elsöpörte a francia forradalom⁴ s az asszonyoknak nem vált hasznukra az sem, hogy később, a durva csöcselék után a nyers korzikai

¹ Gvadányi: A nemes Magyar Dámákhoz és Kis Asszonyokhoz szóló versek. Pozsony, 1790. Weber. (Névtelenül jelent meg)

² Mindenest Gyűjtemény. 1790. III, 223. l.

³ L. p. o. Beödi Balog Terézia (Mikesné) levelét bátyjához. 1789. Vas vármegye levéltára. Vegyes kötetek. 244 I. 11.

⁴ Meiners: id. m. 163. l.

katona-császár lett úrrá Parisban. De a régi francia szellem hullámgyűrűje már túlságosan messze terjedt és annak hatásait nem lehetett kiirtani. A nő kiemelkedett a szolgálósorsból. Az asszonyokra vonatkozó új világszemléletet erkölcsileg megtisztult, de túlságosan is desztillált alakban a romantika formálja ki, melynek szélsőséges, ellentéteket kereső szelleme azt akarja, hogy a nő mindenben, tudásban és munkakörben is, legyen tökéletes ellentéte a férfiembernek. A romantika hősnője a szende, érzelmes szűz, a gyermekét szoptató anya, a nőies nő. Ezt azonban a romantika férfihősének illik lángoló tisztelettel övezni. A nő elsőbbsége a nyugati társadalmi életben már vitán felül áll és a magyar nő is végérvényesen elfoglalja helyét a férfi jobbján.

A szélesebb látókörű magyar férfiakban már tudatossá válik, hogy a nők helyzete világot vet egy nemzet kulturfokára és ilyen szempontból is igyekeznek pótolni a mulasztottakat. Olvassuk, hogy: „Minden pallérozott nemzet az asszonyi nemet örökké nagy betsületben tartotta; ezen tisztelet s nagyra becsülés nemcsak éles elméjeknek, mellyel a természettől megajándékoztattak, kimutatására, hanem gyakorta őket nagy cselekedetek véghez vitelére is vezérletté.”¹ Az elméletet tett követi: még a nagy nemzeti felbuzdulás hevében, 1790-ben, egymás után három névtelen röpirat jelenik meg, melyek mára nőnek a közéletben való részvétele felé egyengetik az utat.

Az első címe: „A Magyar Anyáknak az Országgyűlésére egybe-gyűltt Ország Nagyjai, s Magyar Atyák elejébe terjesztett alázatos Kérések.”² Ezt Bárány Péternek tulajdonítja a hagyomány. A kérés tárgya, hogy bocsássák a nőket az országgyűlés karzatára, engedjék meg, hogy ők is hallgathassák a tanácskozásokat. (A kérés nem szerénytelen — az amerikai asszonyok három évvel ezelőtt, 1787-ben már magát a választójogot kérték.)³ A kis röpirat jeligéje; „Une femme etoit capable d'inspirer de grandes choses à son Roi.” Tartalma az a kérés, hogy mint az angles dámák jelen lehetnek az angol parlamentben, úgy a magyar férfiak is, kik szeretik alkotmányukat az angolhoz hasonlítani, szabjanak ki a „Haza boldogságának templomában egy helyet, de tsak eléggé poltzosan“ a magyar asszonyok számára. A kérést — a korra jellemző

¹ Mindenes Gyűjtemény, 1789. II. 78.1.

² Név és a megjelenés helye nélkül. 1790. 24. 1.

³ Dr. Ilse Reicke: Die Frauenbewegung. Leipzig, 1929.

módon — elsősorban azzal okolja meg, hogy ha a nők többet fognak érteni az ország dolgához, akkor bennük több gyönyörűséget fognak találni a férfiak. Ha egyebet nem, mindenesetre szívből kacaghatnak majd az asszonyoknak az ország dolgában tett helytelen ítéletein. Majd merészen azt állítják az asszonyok, hogy a magyar szabadság az ő kezükben van. Nagy hatalmukban nékik, mint asszonyoknak, anyáknak, feleségeknek; sok mindenre rávehetik férjeiket, fiaikat, rabokká vagy szabadokká nevelhetik őket. A nemzeti nyelv sorsa is az asszonyok kezében van, úgy mint a nemzeti kultúráé. A nagy nőuralkodók példája mutatja, hogy asszony is érthet az ország dolgához, az orvostudomány pedig azt bizonyítja, hogy a női elmének vannak a férfi elmétől eltérő, de nagyon értékes tulajdonságai, melyeket az ország érdekében lehetne felhasználni. Viszont ha az asszonyt eltiltják a komoly gondolatoktól, akkor teljességgel a hiábavalóságokkal, módival való törődésre adja magát, idegen divatot majmol és gyökerében rontja meg a nemzetet. Mindez másképpen lenne, ha az asszonyok is bejuthatnának arra a helyre, ahol minden a haza boldogsága és szabadsága körül forog.

Ez a röpirat egy évvel később németül is megjelent, a német hölgyeknek ajánlva, de hihető, hogy inkább a magyarul nem értő magyar hölgyek használatára.¹

A másik röpirat szerzője állítólag Pálóczi Horváth Ádám. Címe: „A Magyar Asszonyok prókátora a Budán öszvegyült Rendekhez.“ Ez a röpirat is azt kéri, hogy a nők a tanácskozásokban hallgatólag jelen lehessenek. A megokolásban azonban tovább megy Bárány Péternél. Igaz, mondja, hogy a nők közül nem kerültek ki világrengető géniuszok, „de elegendő ok-e ez arra, hogy őket a Férjűiak a Polgári igazgatóságból kitagadják? nagy kérdés, ha egy királyné koronát viselhet, s jól is igazgathat, nem látom által miért ne igazgathatna s ne viselhetne mind a Törvényes, mind a polgári igazgatásban hivatalokat a koronán alól is: holott ott szemmel látás, s első fül után igazgathatna, nem úgy mint néha eddig.“ Mindazonáltal jelenleg nem a „Törvény-tévő s Polgári Társaság igazgató székekhez“ akarja ültetni a szerző a nőket, csak azt kéri, hogy a

¹ Der Ungarischen Mutter an die zum Reichstag versammelte Magnaten und Ungarische Väter gestellte demüthige Bitte, — aus der ungarischen Sprache buchstäblich übersetzt und den Deutschen Damen gewidmet. — Gedruckt im Römischen Reich. 1791.

nyilvános gyűléseken hallgatólag jelen lehessenek, mert ez a nemzet javára lesz. Értsenek az asszonyok a magasabb kérdésekhez is: „könnyebb az éles, ki tsinosított elméjű Asszony gyermekéből a nevelés által nagy embert faragni, mint a tsupa botból Merkuriust.“ A tanácskozások hallgatásának végül az a haszna is lesz, hogy az asszonyok rákapnak a magyar nyelvre.¹

Mindezekre válaszol a férfiak nevében a harmadik névtelen röpirat. Valószínűleg ez is Pálóczi Horváth műve.

A férfiak az asszonyok szemére hányják, hogy nagyon messze kerültek nagyanyáik nemes hagyományaitól. Elpuhultak, idegen szokásokat vettek lel — végül mindezt a férfiakkal megkedveltették. A férfiak kedvezésével visszaéltek és magokat „a Férjfiúi méltóságon fellyül“ emelték. Most megérdemelnék, hogy a férfiak ne teljesítsék kérésüket, de azok mégis megteszik, — bizonyos feltételek alatt bebocsátják őket az országgyűlés tanácskozásainak hallgatására. Az első feltétel: „A Férjfiak elsőségét meg-ismérjétek, őket ennél mint eddig jobban betsüljétek, és azt hogy a Férjfi, a szó s beszéd közt való betsület adást töletek nem kívánja, nem idegen módra, nem a Házassági rendtartás Törvényjére, hanem arra magyarázzátok, hogy jó Barátoknak vall benneteket.“ A további feltételek, hogy az asszonyok tanuljanak magyarul, hordják a nemzeti viseletet, szoptassák maguk gyermekeiket és viselkedjenek méltóan a gyülekezetben.²

Hogy az asszonyi rend befolyása Magyarországon az ezerhétszázkilencvenes években politikai szempontból már valóban számbavehető volt, azt bizonyítja Balassa Ferenc gróf horvát bánnak 1793-ban a királyhoz intézett emlékirata, melynek fogalmazványa a Magyar Nemzeti Múzeumban őrzött Balassa-levéltárban van. Balassa azt javasolja, hogy alapítson a király női rendjelet, mely körülbelül úgy viszonylanék a csillagkeresztes rendhez, mint a Szent István-rend az Aranygyapjas renchez. Az alapgondolat az, hogy Magyarországon a nők befolyása igen nagy és a középnemességre, különösen a protestánsokra azzal lehetne feltűnés nélkül és legbiztosabban hatni, ha

¹ A magyar Asszonyok Prókátora a Budán öszve-gyűlt Rendekhez, 1790. Név és megjelenés helye nélkül. Az írást Budáról keltezi a Javalló.

² A Férjfiak Felelete az Asszonyokhoz. Arra a javallásra, hogy jó volna az Asszonyokat is a közönséges Gyülekezetekbe bé bocsátani. 1790. Név és a megjelenés helye nélkül. Budáról keltezte.

sikerülne a nőket az udvarhoz csatolni.¹ Jóllehet ez az elgondolás csak terv maradt, mégis jelentős dokumentum.

Az idők szelleme szól az asszonyok emberséges jóakarójának, Herepei János vízaknai papnak szavaiból. A nőkérről vallott nézeteinek összefoglalása: „Az Asszonyok Jussai“, melyeket Teleki Polyxéna temetése alkalmából fejt ki. Előadását így vezeti be:

„. . . midőn én Teleki Poyxénáról gondolkodom, egyfelől az asszonyi nemhez való tisztelet, mely olyanokat tud előállítani, mint Ö, másfelől az a meggyőződés, hogy ha a Férjfiak másképen bánnának ezzel a nemmel — többek állanának elő olyanok, mint Ö, — foglalja el egész lelkemet.“ Ezért szól az asszonyok sérelmeiről és jussairól. Igaz ugyan, hogy „az Asszonyoknak sérelmei olyanok, mint a beteg szem, melyet döröglni veszedelmes“, mégis szóvá kell őket tenni. A nő első jussa a jó nevelés, melyet eddig megtagadtak tőle. Második jussa „a volna, hogy már ő is — a közönséges hivatalokra felvétesék“. Jelenleg a férfiak az asszonyokat úgy tartják, hogy azoknak más dolguk nincs, mint legfeljebb a konyha körüli, azon túl csak kártya és léhaskodás. „A asszonyok a társaságban olyanok, mint a számvetésben a tzifrák (nullák), magokra semmit és tsak akkor jelentenek valamit, midőn valamely férjfi után ragasztatnak — a tövény-tévő hatalmat a férjfiak egészen magoknak vették és kényszerítik az asszonyokat olyan tövénynek engedelmeskedni, — melyekben azok soha is meg nem egyeztetnek — és minekutána minden rendeléseket megtettenek volna arra, hogy az Amazonok régi ideje soha többé elő ne kerüljön, mint az a praeceptor, aki megkívánja tanítványától, hogy ávérest megköszönje és a korbátsot megtsókolja, úgy bánnak már az asszonyokkal, azt kívánnyák hozzájuk való viselkedéseknek jutalmául, hogy szeressék őket. Minden lehetséges utakat elkövetnek, hogy őket részekre hajtsák, — azt mondják, hogy ő nállok nélkül boldogok nem lehetnek, azonban ha boldogíttatnak töllök, letsufolják érte — azt mondják, hogy erőtlen Nem.“

Bíráskodásra, katonáskodásra Herepei szerint valóban nem alkalmasak a nők. De mennyi más pálya nyílhatna számukra I A régi keresztényeknek is voltak diakonisszáik. A nők tanul-

¹ Áldásy Antal: Egy női rendjel tervezete II. Ferencz korában. Turul 1908. évf. 166. 1.

hatnának filozófiát, orvosi mesterséget, dolgozhatnának ők is, akkor „nem csak kenyérért és oltalomért mennének férjhez, akkor érdemesebb tárgyak fekvén előttük, elhagynák ezeket a sok apróságokat, mellyekkel most csak szükségből bíbelődnek és az ő caracterek abban a mértékben nemesednek — amelyben munkálkodó sphaerájok szélesednek.“

De vannak az asszonynak jussai házában és házasságában is. A házasságában az eddigi „rántzos szokás“ szerint lelke tehetségei közül csak a béketűrést és engedelmességet gyakorolhatta. Pedig az asszonynak jussa van a házasságban a barátságra. A barátság fundamentuma a tisztelet, — midőn a feleség ezt kéri, azt óhajtja, hogy ne legyen urának se szolgálója, se játékszere. „A Barátság vagy egyenlőkre talál, vagy egyenlőket tsinál.“ A férj hatalma a nő felett ne legyen nyomasztó — kis dolgokban engedjen neki, nagy dolgokban pedig „minden nemre való tekintet nélkül, csak ugyan az okosabb értelme álljon meg.“

A jussokkal szemben vannak a nőknek kötelességei is, mondja Herepei — szüntessék meg testüknek, szervezetüknek mesterséges gyengítését, puhítását, edzzék magukat, hogy emberi életet élhessenek, lelküket pedig tökéletesítsék az ál-műveltség helyett igazi tudománnyal.¹

Egy másik szép beszédében ismét azt fejtegeti Herepei» hogy a nőt az Isten nem a férfi kedvéért, hanem az örökkévalóságért teremtette. Amit pedig az asszonyok haladásának ellenségeire mond, az ma is igaz: „Szeretett Híveim, — a köz nép bizonyos tekintetben olyan mint az erdőben levő fák. Rikoltsd közöttük a legnagyobb igazságtalanságot, s hűségesen vissza hangozzák azt néked, és váljon az asszonyokkal tsufolódó nem a köznép közzé tartozik-e, ha szinte bársonyba öltözik, vagy Kathedraba áll is.“²

Abban a világban, melyben Herepei gondolatai szárnyra kelnek, már omladozik a barokk világszemlélet hierarchikus építménye. A sárba és vérbe borult Franciaországban új eszmék születnek: szabadság, egyenlőség és testvériség. Mikor az emberek tűzrevetik a múlt minden hagyományát, bölcsességét,

¹ Herepei: id. m. 35-56. 1.

² Herepei: Azok a pontok, melyekből az asszonyokat nézni és megítélni kell. Halotti beszéd Bánfi Klára felett. Kolozsvárolt. 1805

elfogultságát és előítéletét s új elgondolás szerint akarják be-
rendezni a világot, természetszerűleg eszükbe jut, hogy a nő is
ember, akinek joga van a szabad, boldog, teljes emberi élethei.
Azonban a nőknek kedvező szellemi áramlat még Franciaor-
szágban is hamar zsákutcába jutott. Nálunk még alaposabban
elaludt azzal a mozgalommal együtt, mely felszínre hozta.

Az 1790-es nemzeti felbuzdulás, sajnos, szomorú példája
maradt annak, hogy milyen hiábavaló külsőségekre szokta
nemzetünk robbanásszerűen elfecsérelni azokat az energiákat,
melyeket szerencsésebb természetű népek nemzetük és hazájuk
céltudatos felemelésére fordítanak. Minden gondolat a magyar
nyelv és főleg a magyar viselet körül forgott, elsősorban a ruha
érdekelte az egész nemzetet. A németeket üldözték, bosszan-
tották, az idegen ruhában járókat gyalázták, volt muzsika, ágyú-
lövés és szónoklatok, — de a nemzet igazi létérdekeit nagyon
kevesen látták és azokon a nagy felbuzdulás édes-keveset se-
gített. A német ruhák, iparcikkek importja közel egy század óta
ölte a magyar ipart, ha legalább ezen a bajon segített volna
1790 — az nagy szó lett volna. De a banderisták párducbőrei
Lipcseben festett borjúbőrök voltak, — a hölgyek magyaros
pompájához, úgy mint a férfiak ruhájához szükséges rengeteg
anyag, aranysújtás, zsinór mind Bécsből jött és a bécsi kalmá-
rok dicsekedtek, hogy csak posztóért, paszomántért többet adott
nekik Magyarország hatmilliónál.¹ A némettől való szabadulás
nagy ünnepeire azután lerándultak Bécsből néhány hétre azok
cifra bécsi személyek is, akik a banderistákat és egyéb nemes
ifjakat szabadították pénzüktől és egészségüktől.²

A nemzeti eszme nevében rövid idő alatt eszeveszett pa-
zarlást vitt végbe a nemesség, az elszórt pénz Bécsbe ment,
az elszórt energia és lelkesedés elveszett, a banderisták haza
tértek, a magyar ruha elkopott, a gyöngyös pártá és fejkötő el-
szakadt, a magyar könyv a polcra került, a nagy láng lelohadt,
az asszonyok visszatértek régi életmódjukhoz és a nagy célok
megközelítése nélkül, fáradtabban és szegényebben élt a ne-
messég újabb három évtizedig.

¹ Keresztési József: id. m. 258—259. 1.

² U. o. és Gvadányi: Ország-Gyűlésének Satyrico-Critice való leírása
Lipcse, 1790. 19—20. 1.

2. ASSZONYSORS A SZÁZAD VÉGÉN.

A nő társadalmi helyzetének változásával párhuzamosan bontakozik ki a női öntudat Magyarországon. A társasélet, az érintkezés formáin mérhetjük ezt a legpontosabban. A XVIII század végén a magyar nő is kezdi férjét visszategezni s a hintóban annak jobbján ül. Persze egyelőre még csak a hangadó mágnás családotokban, — de az új formák szivárognak már a középosztály felé.

A Teleki nemzetség marosvásárhelyi levéltárában őrzik azokat a leveleket, melyeket iktári Bethlen Zsuzsanna grófnő egy félszázadon át küldött jegyesének, majd férjének Teleki Sámuel grófnak. A levelezés megkezdésekor az aláírás így hangzik:

„Változhatatlan igaz szívű, alázatos, engedelmes, tisztelő szolgálója, Bethlen Zsuzsanna.“ (1769) A levelezés közepén már így ír: Igaz szívvel szerető hív társa, Bethlen Susánna (1786) Végül tegezésre kerül a sor — az első ilyen levél aláírása: „tégedet féltő és éretted törekedő igaz szívű hív társad, Susánád Telekiné.“ (1796)¹ E három aláírás mértföldkövek világosságával jelzi a magyar asszonyok útját.

A kilencvenes évekből ránk maradt képek, karcok legtöbbször már a férfi jobbján áll a nő — nemcsak lovagjai, udvarlói, alárendeltjei, hanem ami sokkal nagyobb szó, férje jobbján. S jóllehet a konzervatív köznemesség idősebb tagjai ezt, úgy mint a tegezést,² a férfiúi méltóság és tekintély sérelmének érezték, végül mégis ezek váltak általánossá.

Manapság gyakran találkozunk konzervatív hajlandóságú úriemberekkel, akik szívós, merev ellenzői minden társadalmi változásnak, mely a nőt érinti, — főleg a nők hivatalviselési, politikai jogainak. Ezeket az urakat többnyire az teszi rokonszenvenessé, hogy szívósan ragaszkodnak a gáláns formákhoz is; ezek adják át helyüket a villamosban, ezek köszönnek előre az alárendelt sorsú nőknek, ezeknek nem jutna soha eszükbe, hogy egy hölgy jobboldalán lépegessenek. Úgy érzik, hogy a tiszteletadásnak ezek az apró jelei világ kezdetétől megille-

¹ M. V. H. T. Sámuel osztály. 2831—2892. sz. köteg.

² „Még Barátok közt is elnyögném a Tezést
Tsak hogy a Nemzeti Hiteztársak közzé
Be ne tsuszott volna tsuí házi eszközzé.“

Mátyássy József: A barátság és annak mestersége. Pest, 1821.

tik a nőket, ez igen, de más nem. Ezek az urak nem sejtik, hogy az a reláció férfi és nő közt, melyet ők örökkévalóvá szeretnének tenni, nálunk alig 150 éves. Ha ugyanezzel a konzervatív hajlandósággal négy-öt nemzedékkel előbb születtek volna, alkalmasint megtagadták volna feleségüknek azt a hallatlan forradalmi óhajtását, hogy a kocsiban jobbjukra ülhessen.

Hogy ez a hintó-probléma a maga idejében milyen komoly és súlyos volt, jellemzi Vass Gerebennek egy régimódi nemes úrról szóló leírása. „A régi jó idők“ c. regény hőiséhez, Szántayhoz ellátogat barátja, a pap. Elmondja, hogy baj van, nyakunkon a francia — illetve még csak a szele. Az asszonyokat megbolondította ar módi és ezek a férfiakat is kezdik levenni a lábukról. „Éppen most hallám, hogy Tamási Ferkó barátunk felesége is egészen a módinak adta magát, s mi több, gondold el, tegnap láttam kocsikázni őket és ...

— Nos?

— Biz ő kelme maga a jámbor balfelől ült, az asszony pedig jobbról!

— Na lánchordta, ha ide jön, le is ütöm sarkantyúját a kordováncsizmáról. “

Közben belép Szántay felesége és hivatkozva arra, hogy boldog házasságuk ötvenedik évébe lépnek, azt a három kérést terjeszti elő, hogy ezután ő is tegezhesse urát, hogy benyúlhasson a láda fiába és hogy a kocsiban jobbfelől ülhessen. Itt elakad az öreg feleség hangja és remegve várja a választ. A férj némi habozás után teljesíti a két első kérést, — de „ami a harmadikat illeti, erre arra lánchordta módinak, az én házamat meg az én becsülettel megöszült fejemet vénségemre meg nem gyalázod s nekem ugyan jobbfelől nem ülsz, ha még kétszáz esztendeig élnénk is, punktum.“ Amibe az asszony bele is nyugszik,¹ hiszen elkönnyvelhet két vívmányt: tegezheti urát és ami lényegesebb, rendelkezhet a közös vagyton felett.

A nő egyéni szabadsága megnövekedett.² Ahol a társadalmi élet megkezdődik, ott a férj többé nem tarthatja nejét oly természetszerűleg házába zárva, mint azelőtt, mert akkor szembe kerül a közvéleménnyel. Már a prédikátor is kényte-

¹ Vass Gereben: A régi jó idők. Méhner 43—46. 1.

² Hiába sírják vissza egyesek a régi szép időket, mikor „A“ belső fele is kegyes volt az ingnek, mert lakat volt rajta s' a' nehezítette És a kegyes-séget zár alá vetette.“ Magyar Musa. I, 684. 1.

len megengedni, hogy: „Igaz ugyan, hogy a tyúknak s az asszonyoknak veszedelmes a háztól ki-járkálni; de kényszeríti olykor már a szükség, már az Udvariasság s Emberség; az okos asszony tehát nemcsak kárát nem vallja a ki-menetelnek, de hasznot is tsinál, belőle.“¹

Az asszony nyer egy területet, melyen aránylag függetlenül mozoghat. Ha a nőnek társadalmi téren mozogni szabadsága nincs, úgy érzi, hogy oka van a panaszra. Gróf Teleki József felesége így ír Vayné Mikes Máriának; „Minden az ki akar elmehet hozzád, tsak én nem, híjában akarok bizony én, mert százból sem telik egy, de hallá Istennek úgy is megszoktam, hogy akarni sem tudok már, dehát nem szükséges ez egy Asszonynak, aki arra születik, hogy tűrni tугyon.² Könnyű kiérezni a tettetett rezignáció alatt a belső lázadást.

Az asszonyok már nem elégszenek meg azzal, hogy szolgálhassanak: élni akarnak.

„Ez az élet úgysem sok,
Használják az okosok:
Fereteges néha bár,
Vesztegetni mégis kár!“

írja a század legtehetségesebb költőnője, Máténé Ujfalusi Krisztina.³

A kettős morál jogosultsága erősödik ugyan, még pedig olyan mértékben, amilyen mértékben uralomra jut nálunk a romantikus szellem. A francia voltairianus irány legtipikusabb képviselője, Fekete még épp oly kevéssé ítélte el a gáláns kalandok női szereplőit, mint a férfiakat. Már a romantikus Kisfaludy szerint:

„Egyedül magának tartozik
A Férjfi számadással:
Az Asszonyok egész világnak.
Kerülly tehát minden gyanút I“⁴

A prédikátorok is hirdetik ezt a nagyon igazságtalan és alapjában véve demoralizáló, elgyávító, színlelésre nevelő kettős morált: „Egyebek akkor tartatnak hibázni, mikor lemondanak a Kegyeségről, az Asszonyok pedig mindjárt, ha gyanú

¹ Biró Márton: id. m. 26. 1.

² Vay: Régi nemes urak, úrasszonyok. 54. 1.

³ Zilahy: Hölgyek Lantja. 174. 1.

⁴ Kisfaludy Sándor minden munkái. VII. 52. 1.

fér hozzájuk.“¹ A gyanúhoz tudvalevőleg elég egy rosszakaró rágalma, — e miatt elítélni a megrágalmazottat a legnagyobb igazságtalanság, — de ezt nem érezte a régi Magyarország közvéleménye.

Jóllehet a század közepe felé a magyar társadalom még görbe szemmel nézte a vígabb társadalmi életet élő nőt,² ez a felfogás néhány évtizeden belül megváltozott. A magyar nemesség megszokta, hogy az úri asszonyok egymást látogassák és társaságot fogadjanak. Mindezeknél jelentősebb volt azonban a nőnek egyik életbevágó emberi joga, a párválasztás szabadsága körül megkezdett szabadságharc.

Ez időben még ritkaság volt magyar földön az olyan felvilágosult atya, mint p. o. Saller István ítélmester, aki 1782-ben már így nyilatkozik leányáról a kérőnek: „a férjhezmenetel őt illeti, engem a tanácsadás.“³ Általában a házasságkötés módja még mindig az volt, hogy a szülők kiválasztották a vőlegényt és a leány engedelmeskedett, mert nem is yolt módjában, hogy megtagadja beleegyezését. Az ilyen házasság láncával szemben azonban már a Valois-k Franciaországa szentesítette a szerelem jogát, — ez esetben a házasságtörést, s a XVIII. századi francia élite is ezt a hitet vallotta.

Nálunk magának a házasság intézményének csak elvétve akadt egy-egy ellensége, mint például Fekete János gróf, aki francia hatásra hirdeti, hogy aki megnősül, viselje el illedelmesen a megcsalattatást. Ez a felfogás idegen volt a magyar lélektől. Később a romantikus megoldás lett népszerű nálunk, mely úgy egyeztette össze a sziv jogait a tisztességgel, hogy a leányra bízta jövendőbelije kiválasztását, de azután elvárta tőle a hűséget,

¹ Halotti tanítás, melyet gróf Teleki Polyxena utolsó tisztesség megadására 1797-ben írt és elmondott Szilágyi Ferentz. Kolosvárott, 1799.

² Még a régimódi magyar nehezeltése csendül ki 1761-ben Orczy sorraiból, aki azzal fenyegeti házasuló barátját, hogy ha nem tartja kordában fiatal feleségét:

„Kevés idő múltván, Urak Gavallérok
Hadi Tisztek, Papok, Nemesebb Kalmárok,
El lepik házadat, nálad multságok
Lészen, oda gyűlnek frisebb Asszonyaságok.
Beszéd tart ebédig, játék vatsoráig
Dél utánn sétálni fognak tíz óráig.“

És még örülhet a férj. — írja Orczy, — ha rosszabb dolgokra nem kerül a sor

³ Szabó D; A Festetics-család. 217.1.

Egy régi újságunk, a bécsi Magyar Musa közli 1788-ban Pétzeli József meséjét a bagoly és a héjjá rossz házasságáról, melynek tanúsága, „Hogy mátkáját elébb minden jól esmérje, mintsem feleségül magának megkérje.“ Felpanaszolja, hogy az emberek a tehenet igyekeznek kiismerni, mielőtt megvennék — *a. feleséget azonban megkérlik első látásra.*¹

Bessenyei már helyteleníti azt, hogy a lányoknak nem áll módjukban, hogy maguk válasszák meg férjüket. De szavai szinte reménytelenül hangzanak, — alig tudja elképzelni, hogy ez másként lehessen.²

Sokkal határozottabban agítál a szív jogai mellett Molnár Borbála. 1792-ben leírta szerencsétlen házassága történetét, melyre anyja őt kedve és akarata ellenére erőltette, jöllehet néki más ifjú tetszett. Leírja, hogy helyette anyja váltott jegyet, ő az egész eljegyzési ünnepen ott sem volt. Lett is ebből rettenetes rossz házasság, melynek leírása oly sivárul hat, mint egy válópörös akta, — mégis ez a leírás a részvét és szánalom keserves könnyeire fakasztotta a maga idejében az érzékeny lelket. A költemény morálja az, hogy a szülők ne erőltessék férjhez leányaikat.³

Ugyanezt az eszmét sokkal szebben és hatásosabban propagálta egy röviddel ezután megjelent munka, melyet Gyulai Pál a XVIII. század legkitűnőbb magyar beszélyének nevezett: „Fanni hagyományai.“⁴

Fanni, a beszély hősnője, szerelemre gyúlt egy ifjú iránt, ki viszonszerette. Mint a romantikus kor őszinte, érzelmes gyermeke, nem tudta eltitkolni szenvedélyét, s bár ez teljesen légiés és szűzies volt, — maga az a tény, hogy egy leány szerelmes, megbotránkozottatta a jó társaságot, mely szerint „A leg-

¹ I. 52. 1.

² „Leg-nagyobb boldogtalansága talán asszonyi nemeteknek abban fog állani, hogy ifjúságoknak a házasságra szabad választás nem engedtetik.“ A szülők azt hiszik, hogy őket a tapasztalás hivatottabbá teszi arra, hogy megválasszák leányuk jövődöbelijét, — a leányt pedig a félelem és szemérem visszatartja a tiltakozástól. Bár igaz, írja Bessenyei mintegy vigasztalásul, a heves szerelem sokszor fordul gyűlölségre és viszont a szülők választása alapján is lehet jó házasságot kötni. Bessenyei György: Anyai Oktatás. Bétsben, 1777. 22. 1.

³ Molnár Borbála Munkáji. Pozsonyban és Pesten, 1794. Landerer.

⁴ Kármán József: Fanni hagyományai. Negyedik kiadás. Gyulai Pál előszavával. Budapest, 1897. Franklin.

első Virtus a Leányban a szemérmesség.⁴¹ Fannit kiközösítették, atyja pedig, ki azt az elvet látta megsértve, hogy leánya számára neki kell férjet keresnie, elválasztotta egymástól a szerető szíveket. Fanni belehalt szégyenébe és bánatába.

A beszély 1794-ben jelent meg az Urániában. Kármán József közölte. Ha nem is lehetetlen, amit erősen állítottak, hogy Kármán saját életéből vette Fanni meséjét, mégis úgy látszik, hogy munkája elsősorban bátor és igaz érzéstől fűtöt. Iránymű egy nagy társadalmi visszaélés ellen. A téma lényedét ismétlenül feldolgozta irodalmilag a „Szeretet és házasság“ című értekezésben, „A farkas, a juh és a bárány“ című mesében, mindenütt hirdetve, hogy bűn, ha a szülők adják férjhez anyagi érdekből leányaikat, ahelyett, hogy hagynák őket szabadon, érzéseik szerint választani.

A „Fanni hagyományai“ hatása számottévő volt. Képzelnem lehetett volna ennél eredményesebb apológiát a nagy érzések és a szív jogai mellett. Azok az ifjak és leányok, kik Fanni sorsán hullatták könnyeiket és felháborodva ítélték el a kegyetlen, zsarnok szülőket, néhány évtized múlva maguk is eladó lányok szülői lettek, akik többé nem éreztek jogot ahhoz, hogy gyermekeik jövődöbelijét ők jelöljék ki. Fanni, a magyar romantikának ez a megható alakja, ki Rousseau és Goethe hősnőivel van közeli lelkirokonságban, egy csapásra eldöntötte a szebb lelkek előtt a nők igazi választójogának kérdését, azét, mely a nők életében a politikai választójognál is sokkal fontosabb.

Az új kor ideálja már a Fannihoz hasonló, érzelmes, romantikus nő lesz. Ezt a nőalakot dicsőíti majd legnagyobb romantikus írónk, Jókai. Ha megfigyeljük két híres asszonytípusát, az angyalt és a démont, látjuk, hogy ő nemcsak a jó és rossz kontrasztjával dolgozik, hanem a egyúttal divatjátmult ideállal

„ .....hogy ha elvész
A szemérmesség, szívünkből elenyész,
Egyszeriben oda minden gyökerestől
A több virtus s kidül belöllek tövestől.
Úgy tettik énnékem, hogy határu tette
A Fő-Ur e virtust s sáncául vetette
Több virtussainak, melyen ha tul lépünk.
Minden jót egyszerre szívünkből kitépünk.

Károliné kisasszonynak magáról és magában való Megjegyzései. Magyar
Musa. 1787. 41. 1.

állítja szembe az új asszonyideált. Jókai női démonja mind szép, művelt, szellemes, mesterségesen piperés, vallástalan, szkeptikus, kegyetlen, kacér és többé-kevésbé romlott, vagyis telivér asszonya a felvilágosultság korának. Az „angyal“ is szép, de egyszerű, természetes, őszinte, bátor, jószívű és mindenekfelett határtalanul érzelmes: a romantika ideálja.

Az irodalom Kármán idejében már erősen befolyásolja a közvéleményt és ellenállhatatlan erővel viszi be a köztudatba azt, hogy minden nagy érzés dicsőséges, mert Isten műve; a szerelem sem szégyene a nőnek, hanem legnagyobb dicsősége.¹ A nőnek szerelmesnek kell lennie, párját szerelemből kell megválasztania és senkinek sincs joga meggátolni azt, hogy választottjái lehessen.

A házasságkötés kora lassankint kitolódott a 15—16-ik életevekre, bár még torz ötletként hatott Fekete Jánosnak az az óhaja, hogy tiltsák meg a házasságkötést a nőknek 20, a férfiaknak 28 éves koron alul.² A 20 éves lány már vénnek számít. Brunsvik Teréz feljegyzi, mennyire rosszul esett neki, mikor rámondták, hogy „kikezdte a rozsdá“, holott ő akkor még be sem töltötte az ominózus huszadik esztendő.³ A század második felében azért már ritkaság számba ment, ha egy 10 esztendő leánykát eljegyeztek, mint ahogy az egy kis Bánffy grófnővel történt 1766-ban. A történet feljegyzője csodálkozik is a vőlegényen, a 26 esztendő Teleki Sámuel grófon, hogy ráállt a dologra.⁴

Jelentős változást, javulást jelent ez szellemi téren is, mert a leányok egy kis lélegzethez jutnak, ráérnek, hogy házasságkötésük előtt elsajátíthassanak valamelyes műveltséget, iskolába, zárdába, intézetbe kerülhetnek. Asszonykorukban sem köti már le őket oly kizárólagos hatalommal a házi tűzhely. A művelődés elemeivel együtt elnyerik a nemzeti és emberi közösség iránti érdeklődésre való képességet is. Egyes felvilágosult családokban a nőknek már módjukban áll, hogy egyesületi életet éljenek. Az első ilyen női alakulat, melyről tudomásunk van, a Rózsarend volt.

¹ »Atyám ott fenn! a le ujjaid nyomták az emberi szívbe a szerelem édes törvényét! ... Oh nem, — nem kárhoztad!e azt, te, aki magad is szeretet vagy.« Káimán: id. m. 58. I.

² Fekete: Mes Rapsodies. II. 355. I.

³ Brunsvik Teréz emlékiratai. Budapest, 1926. 61. I.

⁴ Halmágyi: id. m. 242. I.

A Mária Terézia korában erősen terjedő szabadkőműves rend titokzatos céljai és szertartásai nyilván erősen foglalkoztatták a szépnem ambiciózusabb tagjait, akik a rendbe nemük miatt felvételt nem nyerhettek. Vigasztalásukra keletkeztek a titkos női rendek. Ilyen volt nálunk a Rózsarend. Besztercebányán és Kasán működött ez a titkos társulat, melynek a br. Prónay, Okolicsányi, Radvánszky, br. Podmaniczky, gr. Török és más előkelő felvidéki családok hölgyei voltak tagjai, az 1788-ból fennmaradt jegyzőkönyv tanúsága szerint. Kivételesen férfiak is lehetnek tagok, — ilyen volt p. o. a fiatal Kazinczy. A társulat főcélja az önképzés volt, de nyitottak a hölgyek iskolát is a nép leányai számára.¹

Anyagi téren ezidőben még erősen ki vannak szolgáltatva a nők, különösen a leányok. A rendi alkotmány még teljes érvényben van és nemcsak az ősi jószág oroszlánrésze száll a fiakra, a szülők nagyon hajlamosak arra, hogy a szerzett vagyont is fiaikra testálják.

Még él a közmondás, mely szerint: „Leányágra szállott jószágunk el kell veszni.”² Mégis terjed a jobb belátás és a nagyobb méltányosságra való törekvés. Ez egyelőre helyi és egyéni viszonylatokban nyer kifejezést. P. o. Hódmezővásárhely rendezői az előzőnél haladóbb és emberségesebb szellemben az özvegyek öröklését.³

Kisfaludy Sándor szép példáját adta a testvéri szeretetnek, mikor értesülve arról, hogy atyja örökség nélkül akarja hagyni leánytestvéreit, saját érdeke ellenére igyekszik erről lebeszélni.⁴

Brunsvik Teréz szülei mindent fiágra hagytak, megrövidítve leányukat és főleg azt a célt, amire ez a vagyont köl-

¹ Baros: id. m. 17—18. 1.

² Faludi Ferencz Minden Munkái. Toldy F. kiadás. 927. 1.

³ Kolosvári—Óvári: id. m. III, 755. 1.

⁴ Fiágra regulázni egy acquisitornak az ő szerzeményét szép, hasznos és dicsőséges minden nemes Familiának ... De az igazság és emberiség mégis úgy hozza magával, hogy kivált az első szerzőnek leányai legalább más íélről elégíttessenek ki. Kiváltképen megérdemli ezt két hűgom . . . Valóban Trézsi, ki Uram Atyámnak anyyi ideig gondviselője, kisebb testvéreinek dajkája volt, annyit húzott, vont mellettek s most is csak azért lakik Győrött hogy Uram Atyám hanyatló korában elhagyatva ne légyen, nem érdemiette meg, hogy Uram Atyám ötet atyai kegyelméből kizárja“. — Kisfaludy Sándor Minden Munkái. VIII, 357. és 359. 1.

tötte volna: a magyar kultúrát.¹

Az 1791-es nagy nemzeti felbuzdulás idején, mikor a rendek hajlamosak arra, hogy visszaállítsanak mindent, amiről, helyesen vagy helytelenül, azt gondolják, hogy ősi intézmény, — felmerül az a javaslat, hogy a leányok zárassanak ki az ingatlan jószágok örökléséből. Ebben alkalmasint része volt annak is, hogy Mária Terézia házassító politikája révén sok magyar birtok került idegen kézre.²

Végül is nem fosztották meg a leányokat eléggé korlátolt örökösödési joguktól, de azért történt e téren elég méltánytalanság. II. József például 1786-ban Magyarország határőrvidékét bejárva megjegyzi, hogy ott a férfi után nem felesége és gyermekei örökölnék.³ A császár ez évben bocsátotta ki az örökösödési törvényt, mely szerint az örökségre valamennyi gyermek egyformán tart igényt, — tehát a leányok is.⁴ Ez a törvény azonban csak az örökös tartományokban lett érvényes, Magyarországon nem.

Az asszonysors azért, lassan mégis csak javul. A társadalomnak a nőről és annak céljáról, hivatásáról való változó képét hiven tükrözik az asszonyok felett tartott halotti beszédek.

1761-ben például Elek Salamon életpárja, a fiatalon elhunyt Gáspár Julianna felett ilyen című halotti beszédet tart Palotzi György: „Szem gyönyörűsége.”⁵ Az alapgondolat az, hogy „Isten sokféle örömeire és gyönyörűségére rendelte a férjfinak az Asszonyi állatot,“ mindazonáltal nem szabad túlságosan siratni, mert van feltámadás.

Tíz évvel később búcsúztatja Gyulai Katát, Alvinczi Gábor özvegyét N. Borosnyai Sigmund, aki elmondja, hogy régtől fogva sokat vitáztak az asszonyi rendről, némelyek érdeme felett magasztalták a férfi feje felé, mások lába alá taszították. A

¹ Dr. Czeke Marianne: Gróf Brunsvik Teréz. Budapest, 1926.

² Mályusz Elemér közli annak a Bécsben tartott udvari konferenciának jegyzőkönyvét, mely az országgyűlés jogügyi bizottságának javaslatát tárgyalja, arra vonatkozólag, hogy a leányok ezután csak fiúsítás esetén örökölhessenek ingatlan birtokot. Ezt a magyar urak mind helyeslik és azt mondják, hogy 50 év óta úgysem történt adományozás ad utrumque sexum. Spielmann osztrák tanácsos védi azt az álláspontot, hogy a leányoknak az örökösödésből való kizárása a természetjog ellen van és az uralkodó is ezt fogadja el. - Mályusz: Sándor Lipót főhg. iratai. 483-489. 1.

³ Marczali: II. József. 1.

⁴ Uhlirz: Geschichte Österreichs. II, 385. 1.

⁵ Kolosvárott. 1761.

szónok azt bizonygatja, hogy középben az igazság.¹

Végül, az individualizmus delelőjén, a század utolsó»esz-tendejében tartott halotti beszédben már így szól a kolozsvári kollégium nagytiszteletű professzora, Körmötzi János: „Vagyon az Asszonyi Nemnek is Jussa emberré lenni, mint ember úgy gondolkozni, úgy tselekedni, úgy nézettetni, s úgy respektáltatni, mint a ki maga magának egy vég tziel.²

Ezek a szép mondások és az asszonysors javulásának ezer jele már félreérthetetlenül mutatják, hogy az új áramlat diadalmaskodni fog. Azért mégsem szabad azt hinnünk, hogy a XVIII. század végén Magyarország már az asszonyok paradicsoma volt. Ebben az időben a magyar nő, a nyugati nemzetek asszonyaival összehasonlítva, inkább elmaradott helyzetben van. Még 1799-ben is általánosnak mondható az a szokás, hogy a férj tegezi feleségét, de ez magázza urát³ s a felvilágosult Herepeinek van kortársa és kollégája, ki még 1807-ben is komolyan bizonygatja egy asszony koporsója felett, hogy az asszonyok agyveleje hígabb, mint a férfiaké, mert a velőhöz szükséges matéria náluk a hajszálakba megyen.⁴ Ez a hang mégis gyöngül és most már nem magától értetődő természetességgel vetik oda, hanem az új törekvésekkel polemizálva erősítik a prédikátorok, hogy: „a Férjfiú Feleségének fejévé tétetett; ezért ajándékozott meg a Férjfiú keményebb testtel, izmosabb erő'vei, bátorsággal, a Léleknek magasabban felemelhető tehetségével. Ide tzeloz minden pallérozott szerzetek között a Nevelésnek s Életnek módja, hogy a Férjfiú erős, bátor, tehetős, az Asszony ellenben kényes, érzékeny félelmes legyen. A függés e szerént az Asszonyoknak sorsa, mellyet midőn a mostani körülállások szerént lehetetlen megváltoztatni, meg kell nyugodni a Teremtőnek akarattyán és ahelyett, hogy az elsőséget elfoglalni igyekezzék, azon kell törekedni, hogy a függésnek terhét enyhítsék s gyönyörűségessé tegyék.“⁵

A nőkérdés még nincs eldöntve és sokáig nem is lesz, de a fejlődés irányvonala már tisztán látható.

¹ Nagyenyed. 1771.

² Nem minden Asszonyok valóságos emberek. Ágh Klára asszony felett elmondott halotti tanítás. Kolosvárott, 1800.

³ Glatz Freymüthige Bemerkungen. 51. 1.

⁴ Fúzi János: A gyenge nem. Kolosvár, 1808.

⁵ Pápai: id. m. 22—23.

3. A NÉP ASSZONYAI.

Az előző fejezetekben kevés szó esett a nép asszonyairól, ami nem véletlenség. A szellemi áramlatok útja mindig a magasabb társadalmi osztályok felől vezet az alacsonyabbak felé. Erkölcs, szokás, beszéd, viselet és világnézet néha több százezerdon át száll lefelé a nemzet alsó rétegeibe. A változások a felső rétegekben történnek, azok útját tehát nem a mélyben, hanem a társadalom magaslatain kell követnünk. Mégis helyénvalónak látszik egy pillantást vetni a magyar nép' asszonyainak helyzetére is, jöllehet a korszellem ezen még nem soka I változtatott.

Általános érvényű tétel az európai nemzetek körében, hogy az asszonyok anyagi, jogi és társadalmi helyzete szoros összefüggésben van nemcsak az illető nemzet, hanem azon belől a megfelelő társadalmi osztály kulturális állapotával. A kultúrnépek asszonyai jobb sorban vannak, mint az elmaradt népeké és az úriasszonynak aránylag is jobb dolga van, mint a parasztasszonynak. Kevés kivételtől eltekintve, nálunk Magyarországon is érvényesült ez a tétel.¹

A XVIII. század még középkori sorsban találja a magyar jobbágyot.² Ez azonban nem jelenti azt, hogy a magyar parasztnak nem lett volna általában olyan jó sorsa, mint a korabeli nyugateurópai parasztnak, mert a kegyetlen kizsákmányolás lehetősége mindenütt megvolt és nálunk is sokszor enyhített ezen a földesúr egyéni embersége. Hanem ez kivétel volt. Ez időben „a legtisztább jelleme, a legnemesebb szívek nyerseséggel, rossz szokásokkal, másokat kínzó szeszélyekkel vannak vegyítve. Multságuk egy jelentékeny része a tőlük függő emberek bosz-

¹ Kivételeket találunk a magyarságnak azokban az ősi fészkeiben, melyek földrajzi izoláltságuknál fogva legkevésbé voltak kitéve a nyugati hatásnak s megőrizték valamit a pogány világnézetből. A Sárköz falucskáit végigjárva például még gyakran akadunk ilyen felírásokra: Építették ezen házat Kovács István és Nagy Sára. Ez másképen hangzik, mint Kovács István és neje, de nemcsak másképen hangzik, hanem más társadalmi és lelki berendezkedést is világít meg.

L. Acsády Ignác: A magyar jobbágyság története. Budapest, 1906. Politzer.

szántásából, megalázásából áll.“¹ Ilyen körülmények között a jobbágy kiszolgáltatottságának alig van korlátja. Természetes, hogy saját körén belül a nőket ő is középkori szolgálósorba szorítja. A jobbágyasszony cselédje nemcsak földesurának, hanem hites urának is. Ez az asszonysors nagyon távol van attól, hogy irigylésreméltó legyen. Az elnyomott, zaklatott, sarcolt, megalázott paraszt vájjon ki másnak adhatná tovább a bőségesen kapott ütlegeteket, mint azoknak, akik még nála is gyengébbek és védtelenebbek — családja, asszony- és gyereknépének.

A régi adatokból, sőt a mai állapotból visszakövetkeztetve, nyilvánvaló, hogy a XVIII. században a köznép nagyon brutálisan bánt az asszonyokkal. Mária Terézia valószínűleg nem ok nélkül panaszkodott amiatt, hogy sok a halvaszületett gyerek és ellenszerűl egy 1777-ben kelt rendeletében meghagyta, hogy minden járásban tartsanak a megye költségén bábaasszonyt, a plébános pedig minden esetben imádkozzék a terhes asszony szerencsés születéséért, továbbá intse a férjet, hogy durva bánásmóddal bajt ne okozzon.² De halljuk a panaszt, hogy a Mária Terézia rendeletére alkalmazott megyei bábák jóformán mind németek voltak, úgy hogy csak az úri asszonyok vehették hasznukat; a nép asszonyaival beszélni nem tudván, nem is törődtek velük. A tudatlan bábák hibájából elpusztuló és elnyomrodó falusi asszonyok sorsát egy folyóiratunk tette szóvá, sürgetve több, jobban képzett magyar bába alkalmazását.³

Ha megszületett a szerencsétlen kis poronty és leány talált lenni, ugyancsak nem állt előtte rózsás jövőendő. Idő előtt nehéz munkába fogták és az életből kevés öröme lehetett. Ezek közé tartozott a fiatal parasztlányok fő mulatsága: a fonóba, gusalyosba járás, az éjszakai összejövétel a falu legényeivel. Régi szokás ez — mintha az ősi pogány ünnepek lelke kísértene benne. Tilalmazták is erősen, szidják gonosz erkölceit, hitvány virágénekeit, de a szívós népszokást nem lehet egészen kiirtani, még súlyos pénzbüntetések fenyegetésével sem.⁴

¹ Grünwald Béla: id. m. 109. 1.

² Hóman—Szekfü: Magyar Történet. VI. 275. 1.

³ Mindenés Gyűjtemény, 1789. II. 375. 1.

⁴ „Végeztük, hogy az leány renden valóknak is gusalyosban való járások és az iffiakkal való gyülekezetek is szabad ne légyen ... a Tiszt az olyan szállást adó emberen vegyen 12 frt. Csik-Gyergyó és Kászonszék Constittioi. Kolosvári—Óvári: ld. m. I, 91. 1.

A kis parasztleányt, többnyire idő előtt, gyermekfejjel férjhez adták. Férje ura és parancsolója, aki a férji hatalmat még egész középkori módon gyakorolja felette.¹ Dolgoztatja, üti, veri és nem ritka eset, hogy túlmegy a megszokott, illendő mértéken, úgy hogy az asszony belehal a verésbe. Ez már baj, mert a a földesúr, aki ezzel munkaerőt veszített, megbünteti.²

A jobbágyasszonyt nemcsak férje dolgoztatja, az uraság is kíméletlenül berendeli robotra, fonni, rostálni, egyéb asszonyi munkát végezni. II. József idején mégis meghatározták, hogy az asszonyi munkát is bele kell számítani a férj robotjába.³ Ha a földesúr beidézi a jobbágyot és az nem jelenik meg, helyette elfogják és becsukják feleségét, anyját, gyermekeit.⁴

Paraszttendülések idején azután nem csoda, ha a jobbágyasszonyt is ott látjuk a rendbontók, sőt az izgatók közt.⁵ A lázadás azonban többnyire csak súlyosabbá teszi a jobbágyok sorsát. A jobbágyasszony örök nagy keserősége, hogy gyermekei számára sem remélhet jobb sorsot a magáénál. A nyomorúságból nincs menekvés. S a nehéz sorsban megható szívóssággal őrzi a jobbágyasszony a magyarság nagy kulturális kincseit: a népköltészetet és népművészetet, a szépség fel-emelő hagyományait a keserves, robotos életben.

A csinosabb, ügyesebb jobbágnők közül egyeseket belső szolgálatra rendelnek. Ezek megmenekednek a kemény mezei munkától, — ehelyett felőlük emberségesen ritkán gondolkodó uraságuk szeszélyeit kell szolgáltniok.

Bár a jobbágnők házasságkötéséhez elvileg mindig meg- < kívántatott az uraság beleegyezése, a gyakorlatban ez többnyire csak a belső cselédek életében okozott bajt. A jó cselédet az uraság nem szívesen adja férjhez, a titokban történő házasságkötést pedig megbünteti.⁶ Jellemző dokumentum Kovács Judit 1739-ben kelt levele leányához, gr. Teleki Sándornéhoz, melyben egy ilyen esetről ír:

¹ L. a parasztmenyegzőről Csaplovics közlését: „Ist dieser Saus und Braus der Hochzeitlichen Feste voibei und die junge Frau dem ruhigen Besitze des Mannes überlassen, so muss sie sich auch gleich in die ehernen Bande und Fessel des gebietenden Herrn und Ehegemahls fügen.“ Id. m 285. 1.

² Betlen Kata írásai. 271. I.

³ Halmágyi: id. m. 179. 1.

⁴ Bethlen Kata Írásai. 261. 1.

⁵ Szabó Dezső: Az úrbérrendezés 762. 1.

⁶ Acsády: id. m. 293. 1.

„En Tót Jánosnét behoztam volt magam mellé, hogy valami hasznát vehettem volna de nállam hamar megunta a dolgot. Semmiképen szómat nem fogadta s hirtelen férjhez akart menni a szemtelen vénasszony, holott nekem drága pénzemben is áll ő . . . Én véle nem bajoskodom . . . kérem az édes lányomat . . . tétesse az fogházba, mert igen kényes, szófogatlan vakmerő asszony . . . Bágyban egy élhetetlen rossz emberhez akart férjhez menni hírem nélkül ... Az édes leányomat kérem, aki rab, legyen rab. El ne szökjék. Jól tud szőni. Az édes lányom dolgoztassa ötöt . . . Hadd vegye eszibe, hogy nagyobb voltam nálánál.“¹

Ha az uraság családjában dajkára van szükség, egy-egy fiatal anyát elszakítanak csecsemőjétől, férjétől és elviszik valami távoli birtokra. A rendkívül vallásos és kitűnő nagyszony, Bethlen Kata például így küld dajkát unokaöccse feleségéhez, azután egy idő múlva megírja a fiatal grófnőnek, mondja meg a dajkának, hogy meghalt a gyermeke, illetőleg egy idő múlva a férje is. Ám az visszaír, hogy nem mondta meg, mert a dajka sírna és megromlana a teje.²

Alapjában véve emberséges, jóakaratóú dámák ezek a grófnők, akik nem tehetnek róla, ha a kor szelleméhez híven, a jobbágyasszony csak afféle értelmesebb állatnak tűnik előttük.

Míg a jobbágyság intézménye virágzik, a nép sötét tömegebe nem is hatolhatnak le a galantéria szép eszméi és kecses formái. Legfeljebb a humánusan és szociálisan gondolkodó Mária Terézia egy-egy rendelete érezteti hatását. A jobbágnők biztonságát például mégis megnövelte az, hogy 1768-ban egy királyi rendelet elrendelte a század első felében még elég gyakran felbukkanó³ boszorkánypörök megszüntetését.⁴ Komoly veszedelem vonul el fejük felől; már nem lehet haragos szülőknek, féltékeny feleségnek, elutasított udvarlónak és hiszékeny babonás embereknek meghurcolni, máglyára küldeni azt, aki ellen összefognak.

A jobbágnő személyi biztonsága így sem áll szilárd alapo-

¹ M.V.H. T. Sándor osztály. 3508. sz. köteg.

² L. Bethlen Kata levelezését.

³ Rugonfalvi Kiss István: Történeti adalékok a boszorkányság ördöngösség hiedelméhez. Etnographia. 1905.

⁴ Komáromi Andor: id. m. 716. l.

kon. Ha meg talál tetszeni a földesúrnak, az ő érzése, erénye és további sorsa nem sokat számít, Az idegen szokás, a nálunk el nem ismert *ius primae noctis* gyakorlását, — ami ténylegesen még a XIX. század elején, Jósa Gyuriék idején is lehetséges volt,¹ — ekkor ugyan már istentelenségnek tartják a jobb érzésű magyar urak,² de ez a felfogás nem védi a belső cselédet: ha csak nincs nagyon erényes és nagyon erélyes nagyasszony mellett, többé-kevésbé szabad prédája a gazdának és vendégeinek.

„Elcsábítani egy kis szobalányt, gúnyt űzni egy parasztlány erényéből ... ezt nagyon meg lehet bocsátani egy fiatal embernek,“ ... veti oda egy mágnás 1790-ben, egy levélben, melyben súlyosabb bűnért vonja felelősségre rokonát.³ Ebben az elnéző hangban benne van a *fin du siècle* egész lelkiismeretlensége az alacsonyabb rangú nővel szemben.

Egyes úriasszonyok persze keserűen és rossz szemmel nézik a nép asszonyai között való garázdálkodást. Mikor a hódítók fölényével bevonuló német katonatisztek a nemes leányok és asszonyok között érnek el sikereket, csendes szemrehányással írja Wesselényi Kata 1785-ben, báró Wesselényi Farkasnak, hogy mindez Isten büntetése, aki kétszeresen fizet a magyar nemzetnek azért, amit az urak a nép asszonyaival elkövetnek,⁴ Hanem a földi igazságszolgáltatásnak és a társadalmi rendnek mindég nagy hiányosságára mutat az, mikor az emberek csak abban bizakodnak, hogy

„A ki a szüzeken erőszakot téveszen,
Örökös büntetést az Istentől vésszen.“⁵

A népnek a rossz társadalmi rend következtében elbukott leányai közül számosan szaporították a prostituáltak szomorú seregét. De hová is fordulhatott volna egy-egy fiatal teremtés, akit csel vagy erőszak, vagy saját tudatlansága és vére szava megejtven, többé nem volt számára tisztességes födél és kenyér? Családja kitagadta, szülővárosából kiseprűzték. Be kel-

¹ Nagyváthy: id. m. 47. 1.

² Halmágyi id. m. 179. 1.

³ Marczali Henrik: Az 1790—91-iki országgyűlés. II, 365. 1.

⁴ „Az mint a szásznénkkal és oláhnékkal a íertelmeskedő erkölcsteleniséget az Isten ugyan fizeti az édes nemzetünkön tuplonnal, látom a sok német officirek (a Szavoja dragonosU kedvekért.“ Báró Wesselényi család levéltára, Kolosvár, E. N. M.

⁵ Szükségben segítő könyvecske. Magyarra átdolgozta Kömlei János, Pozsony, 1790.

lett állnia a kóbor „pajkos leányok“ csapatába, mely örökké űzve, kergetve kóborolt egyik helyről a másikra s némi elnézés, megtűrttség fejében töltötte bíró uraimék erszényét.¹ Prostitúáltakból, sajnos, ez időben erős behozatal is volt: Bécs női söpredékét Mária Terézia félévenként zsupoltatta a magyar délvidékre, ahonnan visszaszivárogtak Pestre. Mária Terézia nem tűrte ugyan a nyílt prostitúciót, de az intézmény azért titokban megvolt és a század végé felé egyre növekvő számban vonzotta a szerencsétlen magyar leányokat.²

Mégha az életerős, egészséges nép, amilyen a magyar, olyan mint a tenger, melynek csak egyes habjait szennyezi be időre-órára az átvonuló gőzös nyomán a korom. A végtelen vizekben feloldódik és eltűnik a szenny, a tenger pedig marad, ami volt, tiszta és örökkévaló.

4. NŐK A SZELLEMI ÉLETBEN.

Mikor a század vége felé munkálkodni kezdtek első írónőink, egyrészt mértéktelen dicséretben, másrészt rosszakaratú gáncsban volt részük. Egyes férfiírók és hívatlan kritikusok a gúny és rágalom fegyverével próbálták őket lehetetlenné tenni, majd mintegy a megsértett világrend nevében küldték vissza a nőket a rokkához és főzőkanálhoz. Mások védelmükre keltek és az írónők egyre szaporodó serege bizonyította, hogy a tollforgatás mégsem férfi privilégium. A tételt később úgy fogalmazták, hogy ha a nő tud is írni és ha ez nem is bűn, — szép és nagy dolgokat alkotni sohasem fog. Ilyen formában a téma kedves vitatárgya maradt az egész XIX. századnak, azonban azt a kérdést, hogy nő egyáltalán lehet-e író vagy sem és hogy az írás ellenkezik-e a női tisztességgel és jóerkölcssel, vagy nem, — ezt a kérdést eldöntötte már nálunk is a felvilágosodás kora.

Bod Péter az ő Magyar Athenásába, mely a magyar tudósok és írók első seregszemléje volt, már felvette négy írás-

¹ L. Gyulafehérvár 1745-ből való városi statútumát. Kolosvári—Óvári: id. m. I, 422. l.

² Siklóssy László dr.: A régi Budapest erkölce. II. A prostitúció. Budapest, 1922. Táltos kiadás.

tudó magyar asszony nevét, ezek pedig voltak: Bethlen Kata, Dániel Polyxena, Lorántffy Zsuzsanna és Petróczy Kata Szidónia. Felemlítésüket műve előszavában külön védi és magyarázza, — például akarja állítani e tudós nőket más nők elé, hogy azok se szégyeljék a tudományt. „Más országokban a tudós Asszonyok nem olly ritkák mint a Fekete Hattyúk, vagy a Férj Tsókák, akik a tudós Férjfiak között elő számlálatnak s dicsértetnek. Ha azért itt is egy-kettő megemlíttetik, hogy másoknak légyen jó Példa a követésre s a tudományt azoknak Példájukkal ne szégyenljék, nem illő hogy a miatt senkinek illetlen vádja vagy Ítélete alá essem.“¹ Szembeszáll azokkal, akik panaszkodnak, hogy Erdélyben sok asszony, félre te vén az orsót, gusalyat, Bibliát olvas. Ő dicséri a kegyes, tudományos, bibliás asszonyokat.²

Láthatjuk, hogy volt idő, mikor a nőkérdés az volt, hogy a fonás-szövés mellett szabad-e a nőnek bibliát is olvasni, vagy pedig nőietlen tudakosság az ilyesmi. Azonban úgy látszik, hogy a század második felében már nem volt ritkaság a Bod Péteréhez hasonló felfogás, mely még a nők irodalmi működését is dicséretreméltónak találta. Bessenyeieék szemében nyereség volt minden tollforgató ember és természetes, hogy hozsannával fogadtak minden írástudó asszonyszemélyt,³ úgy mint Thália első magyar papnőit.

A nagy nemzeti felbuzdulás idején, 1790-ben megalakult az első magyar „theatrumi társasa?“, melyet a nemzeti nyelv és érzés ápolásának ideális célja hozott össze. A kezdetleges színtársulatnak női tagjai Moor Anna, Nagy Mária, Nagy Erzsébet, Permeczky Franciska voltak.⁴ Két év múlva kiegészült a társaság Bagolyi, Kelemen, Liptay és Török leányasszonyokkal.⁵ Moor Anna, később Rehákné volt a primadonna, kiről tudjuk, hogy szükség esetén darabot is szerzett a társulat számára, p. o. a Toldi Miklósról szólót, melyet Dugonics románjából dolgozott át.⁶ Az irodalom még olyan szegény volt, hogy a színésznőnek írónőnek is kellett lennie.

¹ Bod Péter: Magyar Athenas. 1766. Előszó.

² Id. m. 164. l.

³ L. p. o. Sauer Josefá dicséretét: Ányos Pál Munkái. 112. l.

⁴ Dr. Vali Béla: A magyar színészet története. Budapest, 1887. Aigner. 95. l.

⁵ Pataki József: A magyar színészet története. Budapest, 1922. Táltos 17. l.

⁶ Vay; id. m. II, 60. l.

Feltűnő, hogy míg Angliában és Franciaországban a nemzet legelőkelőbb hölgyei foglalkoznak az irodalommal, Németországban pedig az irodalmárok feleségei jelennek meg először lanttal a kezükben, minálunk egyszerű iparosasszonyok nyitják meg a magyar költőnők sorát. Molnár Borbála varrással keresi kenyerét, Nemes Fábián Julianna pedig főkötőket készít, lévén Bédi István csizmadia hites felesége. Gróf Gvadányi, aki nagy tisztelője a verselő Minerváknak, barátságosan levelez mindkét asszonnyal és azután kiadja ezeket a levelezéseket, ország-világ csudálatára és lelkesedésére.¹

Az előkelő hölgyek között akadnak, akik valóban magas műveltséget szereznek, — ilyen például Berényi Erzsébet, Zichy Miklós gróf özvegye, ki 1778-ban 63 éves korában tanult meg görögül és kiválóan gazdag könyvtárat gyűjtött. Akad olyan dáma is, aki tollat forgat, ügyes verseket ír — csakhogy németül és franciául, mint például Orczy Zsuzsanna bárónő, a költő Orczy 1740-ben született leánya, aki korán férjhez ment és nagyszámú gyermeket hagyván hátra, 39 éves korában meghalt.²

Artner Teréz, egy magasrangú katonatiszt leánya, Magyarországon született és itt töltötte élete nagy részét, verseit azonban ugyancsak németül írta. Életrajzírója elmondja, hogy írói tehetségét anyja nem jó szemmel nézte, mert féltette tőle leánya női hivatását és ő maga is igyekezett azt titkolni, „um nicht in den Ruf eines gelehrten Frauenzimmers zu geraten, der in Ungarn noch weit zweideutiger ist als sonst irgendwo.“³ Versei 1800-ban Theone álnév alatt jelentek meg Jenában „Feldblumen auf Ungarns Fluren“ cím alatt.

A XVII. század protestáns női kultúrájának a következő századba késett letéteményesei közé tartozott Teleki László gróf felesége, Ráday Eszter. Málnási László írja felőle, hogy nagy fáradtsággal és költséggel gyűjtött Magyar Thecájának, azaz könyvtárának alig van párja a két hazában. Tudónak, Nagy Theológának is nevezi ugyanő az elköltözött nagyasszonyt,⁴ akiről mások is feljegyezték, hogy kívülről tudta a Szentírást.⁵

¹ Gróf Gvadányi Verses Levelezése nemes Fábián Juliannával. Pozsony, 1798.

² Vay: Régi Magyar Társasélet. I. 77—78. 1.

³ Annalen der Literatur und Kunst in dem Oesterreichischen Kaiserthume. 1811. April. 104. 1.

⁴ Málnási László halotti beszéde Ráday Esther felett. Kolozsvár. 1766

⁵ Ráday Pál munkái. Budapest, Franklin. 1389. 38. 1.

Anyjuk, Daniel Polyxena nyomait követik leányai, Wese-lényi Anna, ki 1774-ben¹ és Weselényi Susanna, ki anyja ha-lála után 1786-ban² adott ki egy-egy fordítást, de ők már köny-nyebb végét fogták meg a dolognak és csak németből fordítot-tak. Az ilyen fordítás is ritkaság volt.

A főrangú hölgyek általában idegenkedtek a magyar nyel-ven való írástól és ha a század elején kerültek ki közülök magyar írónok, a század végén már nem találunk ilyent. De akadnak, akik legalább pártfogásukba veszik a vergődő, küz-ködő fiatal irodalmat és művészetet, itt-ott segítetik a szegény, rongyos írókat, színészeket. Egy Rédey grófné ad például haj-lékot az első magyar színtársulatnak Kolosvárott, saját háza nagytermében. (1792). E nemes patrónák sorából való volt Ör-ményi József országbíró felesége, Komjáthi Anna (szül. 1751). Jóllehet idegen nyelvű apácázárdákban nevelkedett, mégis szí-ven viselte, a magyar nyelv ügyét. Gyermekai nevelője, Horváth István, a későbbi nagy történetíró volt, ki melegen emlékezik meg magyar szelleméről. Mikor Virág Benedek meghalt, Ürmé-nyiné temettette el.³

A maguk korában rendkívüli műveltségükről és szellemes-ségükről voltak nevezetesek a Radvánszky nővérek: közülük leginkább Teréz, ki Kazinczy ihlető múzsája lett. Kazinczy róla adott leírásaiban úgy festi őt, mint emelkedett és válasz-tott lelket, aki tevékeny és tevékenységre ösztönöz, s bár ő maga nem írónok, lelke és megteremtője a Kazinczy körül ki-alakult irodalmi körnek. Annak a sírig tartó plátói barátságának, mely a két embert összefűzte, ezidőben még valóban kevés példája lehetett Magyarországon.⁴

Kármán korában már sok az országban a „literatura esz-timáló asszonyosság“. Ilyenekként voltak ismeretesek Kubinyi Károlyné, Ragályi Józsefné, gróf Teleki Mihályné, Szilassy Jó-zsefné. A szegény árva magyar irodalom roppant hálával híze-legte körül azokat a dámákat, akik magyar könyvet vettek és olvastak. Nagy eset volt, mikor egy Hohenlohe herceg felesége,

¹ A keresztyén vallásra való útmutatás Stapfer Jánostól. Fordította: L. B. Hadadi Veselényi Anna. Kolosvárott. 1774. Nyomt. a Ref. Coll. Bet.

² Littleton: Szent Pál apostol meg-téréséről- Németből ford. L. B. Vese-lényi Susanna. L. B. Bánffy György életpárja. Kolosvárott, 1786.

³ Kulini-Sárváry: id. m. 153. l.

⁴ Baros Gyula: Kazinczy Ferenc és Radvánszky Teréz. Budapest, 1908.

Reviczky Judit magyar könyveket küldetett magának Németországba. De francia mintára megalakult már egy irodalmi szalon is Podmaniczky Anna Máriának, Beleznay Miklós özvegyének pilisi kastélyában és ennek a szalonnak éltető napja, központja éppen Kármán volt.¹ Itt gyűlt össze az az úri magyar társaság, mely 1790 körül a magyar nyelv és irodalom ügyéért buzgott, az idetartozó hölgyek közül író nő egy sem került ki. A dámák passzív élvezői voltak az irodalomnak, aminthogy a képzőművészetek terén is legfeljebb az amatőr kísérletezésig jutottak. Számottevő festőnők vagy szobrásznők e korból egyáltalán nincsen. A kor társadalmi viszonyai még nem tették lehetővé a női tehetségek kibontakozását. Ha akadt is ilyen, nem állt volna módjában, hogy komolyan elsajátítsa valamely képzőművészet mesterségbeli részét. A zenetanulás valamivel közelebbfekvő lévén, a művészetek közül legelőször a zene talált komolyabb művelőkre a főúri hölgyek között. Egy-egy Brunsvik vagy Révai grófnő zenei tehetsége azonban csak saját szűk körének szerzett nyomtalanul elszálló gyönyörűséget.

Az asszonyok közül kiknek szellemi örökségéből már az utókornak is jutott, az elsők egyike az egyáltalán nem előkelő származású Molnár Borbála (1760—1825), kivel irodalomtörténetünk kissé mostohául bánt. A maga korában országos híresség volt, akinek barátságát nagy urak és dámák keresték, verses leveleiért Gvadányi magyar Minervának nevezte; Kazinczy és más neves írók egekig magasztalták, névnapját egyes költői körök örömmünneppé avatták. Lehet, hogy ennek a mértéktelen dicsőítésnek reakciója volt a későbbi lekicsinylés. Poézisét ma a laikus épp oly kevésbé élvezheti, mint kora férfi költőit, a maga korában azonban ráillett Gvadányi jellemzése:

„Tüzes gondolatok, sebes ész, friss elme,
Minden verselőnek legfőbb segedelme,
E tulajdonságok nemeivel te bírsz,
Mert mikor versezel, eleven képet írsz.“²

A nőkérdés szempontjából Molnár Borbála legjelentősebb munkája Újfalvi Krisztinával, Máté Jánosnéval (1761—1818) folytatott levelezése a két nem hibái és érdemei felől.³ Újfalvi

¹ Vay: Régi Magyar Társasélet. I, 152—162. 1.

² Időtöltés, 190. 1.

³ Barátsági Vetélkedés vagy Molnár Borbálának Máté Jánosné asszonnyal a két Nem hibái és érdemei felől folytatott levelezései. Kolosvárlott. 1804.

Krisztina 1796-ban kelt első levelében veti fel a nem érdektelen témát, melyet azután számos levélben fejtegetnek. Máténé vádolja a férfiakat azzal, hogy a nőket tudatlanságban tartják, elnyomják és arra kényszerítik, hogy a férfiak által hozott törvény szerint éljenek. Molnár Borbála védelmébe veszi a férfiakat és az asszonyokat magukat okolja minden bajukért. Mint emberi dokumentumot is érdemes kézbevenni ezt a régi könyvet, melyben Máténé megvallja, hogy egy férfi miatt haragszik az egész nemre, viszont Borbála is közli, hogy egy férfi miatt, rég megholt kedveséért védi valamennyit. A vége felé a két ellenkező természetű asszony vitája érezhetően élessé válik. Újfalvi Krisztina forradalmár lélek, ki az egész fennálló rend ellen lázadzik és bár vallásos a maga módja szerint, mégsem tudja elhinni, hogy a nő alárendeltsége Isten akaratából való lenne. „... hogy két, tsak testben különböző Ember közzül egyiket a másik rabjának tette volna a Teremtő, nem hiszem, azt pedig még tudom is, hogy a teremtés rendjét leíró Férfji volt, s gondolom olyan a ki Feleségét nem szerette. Valamint a szívnek s a léleknek tehetségeit egy-aránt osztotta a Teremtő mind a két Nembe: úgy egyiket a másikért, s a másikat az egyikért teremtette, a Házi igazgatást pedig már kettő között tsak annak mutatta ki maga a világos természet a mellyiknek több okosága vagyon, és ami többnyire tsak a nevelésen akad fel.”¹ A Biblia tekintélye nem lehet döntő az ilyen kérdésekben, véli, a Bibliát férfiak írták férfiak számára. Az asszonyok, igaz, tele vannak hibával, de ezért a férfiak felelősek, mert náluk lévén a hatalom, nőiket ilyenné formálták. Ha a férfiak „urai nem lehetek a teremtésnek, hogy minden asszonyt olyan ragyogó szépséggel állítsanak elé, melynek örökös tüzzel áldozhassanak és az ostobaságnak ezen csillagos firhangja soha le ne kopjon: hát az Ország törvényeinek némely haszontalan cikkelyei költséges disputálása mellett okoskodának egy olyan leánynevelő módról, mely által mind hívséges szeretőt, boldogító feleséget s jó anyát nyerhetnének s ne lenne tele minden szeglet az ezeknek fogyatkozásokat terhesen nyögő keserves szenvedésekkel. “ De lázad Máténé a fennálló erkölcs ellen is és gonoszul

¹ Barátságai Vetélkedés vagy Molnár Borbálának Máté Jánosné asszonnyal a két Nem hibái és érdemei felől folytatott levelezései. Kolosvárott, 1804. 52-53. 1.

² Id. m. 31. 1.

kérdezi a férfitörvényt dicsőítő Molnár Borbálától, hogy önéki szabad volt-e kedvesét szeretni a „kedves Férjfiak által hozott törvény szerént, minekutánna bátor az erőszak Férjhez békózta.“¹ Nem szeretnie lehetetlen volt, feleli Borbála, de megtehette és meg is tette, hogy nem látta többé és nem is levelezett vele. Újfalvi Krisztina ismét csípősen feleli, hogy ezt nem tudja elhinni, mert *nem* teheti fel barátnéjáról, hogy saját szívét-lelkét megölte volna, csak hogy erényében büszkélkedhessek. Nem a dicsőség kedvéért tette, — feleli Borbála — de azért, mert két rémítő mélység közül a kisebbiket választotta.²

Újfalvi Krisztina megelőzte korát, — ő valószínűleg még a mai életformák közt sem lenne itthon. Nagyon tehetséges és Molnár Borbálával szemben minden során érződik a szabadabb elme és a jobb gyerekszoba természetes fölénye. Lázongó, lángholó, utat, igazságot kereső, meghasonlott lélek, ki boldogtalanságát a dolgok rossz rendjének tulajdonította és kit haláláig furcsa különnek tartottak.³

Molnár Borbála ezzel szemben ritka kiegyensúlyozott lélek, földönjáró, józan, gyakorlatias természet, aki szerint alapjában véve minden jól van úgy, ahogy van, és aki saját boldogtalanságát egyéni szerencsétlenségnek tartja. A férfiak elsőbbségét feltétlenül elismeri, a vagyont és rangot roppantul becsüli; konzervatív és tekintélytisztelő. Legfőbb jónak azt a tudatot tartja, hogy az ember mindig megtette kötelességét. A szerelmet távoltartja magától s szeretetéről e szép sorokat írja:

„Tüzesen szeretek, de oly szeretettel,
Amely munkálkodik jó cselekedettel,
Szeretetem magát mindenhez intézi,
Isten dicsőségét s mások javát nézi.“⁴

Költészetének konzervatív alaphangja teszi érthetővé, hogy miért karolták fel annyira kora előkelő emberei, miért nyomtatták ki verseit saját költségükön, miért gondoskodtak róla, miért ünnepelték olyan szívből, — és azt is, hogy miért fordultak el

¹ Id. m. 32. i.

² Id. m. 70. l.

³ Újfalvi Krisztina öreg emberek késői gyermeke volt. Atyja 62 éves korában vette el anyját, ki ekkor 42 éves volt — Krisztina két évvel később született. Persian Kálmán: A mezőkövesdi Újfalvi család. Kolozsvár, 1906.

⁴ Fő Strázsa-mester Csiki Istvánnak nemes Molnár Borbálával az erkölcsös pallérozását és a szív megjobbítását tárgyazó verses levelezései. Pozsony. 1797. Wéber, 26. l.

tőle megvetéssel a rákövetkező romantikus és forradalmár kor emberei. Később rossznéven vették ettől a vagyontalan, háromgyermekes anyától, hogy józan élelmességgel pénzt csinált a verseiből. Szervilis jellemnek érezték, — pedig az, hogy valaki a fennálló társadalmi rend ellen fordul, vagyannak keretén belül próbál boldogulni, nem mindig jellem, hanem életkörülmények és sokszor temperamentum dolga is.

Ha emberileg különb és rokonszenvesebb is a szárnyalószellemű Újfalvi Krisztina, ő túlkorán jött és nyomtalanul tűnt el, — a gyalogjáró, jámbor Molnár Borbála viszont a maga korában komoly hatást tett, hitelt szerzett számottevő körökben a női tollforgatásnak és ezzel egy lépéssel előbbrevitte az asszonyok ügyét.

Csendben munkálkodott a kor egyik legkiválóbb asszonya, Brunsvik Teréz grófnő, kinek naplói sajnos még kiadatlanok. Nálunk többnyire csak úgy ismerik, mint Beethoven „halhatatlan kedvesét“ és a magyar kisededóvás megalapítóját, pedig ő már a magyar nőmozgalom egyik előharcosa is volt. 1775-ben született és Mária Terézia volt keresztanyja. Elénkeszű, tettvágyó és sokoldalúan tehetséges fiatal leánnyá fejlődött, aki nagyon tudott szeretni. Önfeláldozó leány és testvér volt, de szeretete nem maradt kizárólag a családi tűzhely mellett, nem is fűződött egyedül a kedves alakja köré. Brunsvik Teréz azon ritka asszonyok közé tartozott, kiknek szeretete, munkája és energiája nemzetek kincsévé lesz. A közjó lelkesítette, annak szentelte hosszú életét és rendkívül kedvezőtlen körülmények között mégis tudott elérni eredményeket, melyek nyomot hagytak a magyar életben.¹ Kisededóvo intézeteivel megelőzte Nyugateurópát és munkásságának példájával másokat is munkára buzdított. A kisededóvók felállítása csupán első állomása lett volna az ő hatalmas koncepciójának, ha módjában állt volna kivinni az egészet. „A kisededóvás csirájából kifejlesztve akarom átalakítani a honi nőnevelést“ — írja Beniczky Pálné-nak és ha nem is jutott túl az első lépésen, könnyű sejteni, hogy az ő eszméi inspirálták később unokahúgát, gróf Teleki Blankát, ki a magyar nőnevelés nagy úttörője és mártírja lett.

¹ L. Rapos József: Brunsvik Terézia grófnő, a legnagyobb magyar honleányunk élete és műve, vagyis a köz- és alapevelésügy múltja és jele-ne. Pest, 1868.

² Gr. Vay Sándor: Régi nemes urak és úrasszonyok. 279. 1.

Brunsvik Teréz meg akarta írni a magyar nők történetét is és művének terve, beosztása megvan kézíratai között.¹ Sajnos ezt a tervét sem tudta valóra váltani. Ritka, új jelenség volt ő a magyar glóbuson, s ha voltak is bámulói és követői, nyomába nem igen érhettek, oly magasan járt az átlagos színvonal felett.

A szellemi élet vezérei ez időben már keresve keresik a tanult és művelt magyar nőket és hiányukat az egyetemes magyar kultúra fogyatékoságának érzik. Kisfaludy Sándor egy 1796-ban francia fogságból írt levelében felpanaszolja, hogy milyen kevés nálunk a szellemi életet élő, művelt nő. Bezzeg másképen van ez Franciaországban, „itt az asszonyok, leányok a férjfiakkal egyformán szeretik és üzik a szép tudományokat és mesterségeket, tudnak érezni, gondolkodni és ítélni s ezt pedig nem csak egy-kettő, hanem valamennyien, akik nem kenteiének kezek munkája után élni, mert itten a jó nevelésnek főbb tzikkelye a léleknek, szívnek, elmének formálása ... Mi nálunk, ha egy lány egy pár Románt olvasott és az embernek tudtára tudja adni, hogy akkor érezni és gondolkodni tudott, kenteiének vagyunk őt a nagy fogyatkozás miatt szép léleknek mondani, mert inter vaccas bos est abbas. Szegedy Rózsi, akinek barátságát meg akarom magamnak szerezni, akár mibe teljék, valóságos Phoenix hazánkban, valamint az Adamovitsné is Kőszegen.“

Kisfaludy törekvése „a magyar Ifjúságnak, és főképen a Nő nemnek kebelében s agyában magyar hazai és nemzeti érzést és gondolkozást szívre és elmére hatva s mellette képekkel festve és regélve gerjeszteni, a Nő nemet tartván a Nemzet jelen vagy jövendő nevelő és képző Anyjának.“²

Az irodalom és különösen a szépirodalom olvasó közönsége a századforduló körül már egyre erősebben női közönség kezd lenni és ezt észre kell venniök az újságíróknak is. Mikor Kultsár István megindítja a „Hazai Tudósítások“-at, ígéri, hogy különös tekintettel lesz a hölgyközönség igényeire. „A Nők, Anyák, Asszonyok azon nemes részét teszik emberi nemüknek, melytől vesszük eredetünket és első neveltetésünket. Ezekről elfelejtkeznünk csak azért is véték volna, mivel az ő felemelkedésük egyszersmind az emberi nemnek valóságos megne-

¹ Dr. Czeke Marianne szíves szóbeli közlése, a nála kiadás alatt levő kéziratok alapján.

² Kisfaludy Sándor önéletrajza. Id. m. 399. l.

sítése.“¹ Az Urániát is bevallottan a női közönség számára szerkeszti Kármán.

Az írónők ügyét nagy lépéssel vitte előbbre a század egyik késői gyermeke, az 1795-ben született Dukai Takách Judith. Ez a fiatal írónő már nem volt nyomorgó iparosasszony, hanem tekintélyes dunántúli famíliából való, nagyon szép és művelt fiatal leány, Berzsenyi Dániel unokahúga. Ő volt az úri rend első hivatásos és magyarul író költőnője.

„Ha valaki, Judit kétszeresen élesztője s úttörője nemzeti szellemünknek, hisz akkor szegődött a hazaszeretet vesztaszűzév, amikor haldoklott a nemzeti szellem, amikor „romlásnak indult hajdan erős magyar“ — írja biográfusa.² Igaz, hogy Dukai Takách Juditnak nem volt könnyű a sorsa, irigyei sokat zaklatták és szidták azért, hogy nő létére férfiakhoz illő dolgokkal foglalkozik. Ám ezért kárpótolta és elégtételt adott neki az az ünneplés, melyben Keszthelyen, a heliconi ünnepek alkalmával részesült és az az erkölcsi támogatás, melyben az akkori magyar irodalom legkiválóbbjai részesítették. Kazinczy így írt neki:

„Ne rettege kisasszony azt a vádat, hogy a mely leány verset ír nem lehet jó asszonya a háznak, így itél a közönséges ember.“³

A férfiak javáról most már igaz volt, amit Molnár Borbála írt:

„Bár némellyek szóval ellenünk perelnek
De az értelmesekek mellettünk felkelnek.“⁴

A férfiak lelkében lassan végbemegy a nagy változás: elismerik a nők jogát a szellemi élethez. A középnemesség körében még sokan vannak ugyan, akik jobban szeretik, ha a nő műveletlen, ez valamelyes jóleső biztonság érzését keltette a férjekben, ahogy manapság a városi háziasszonyok szívesen tartják a műveletlen falusi cselédet és sok ügyetlenkedést elnéznek neki, mert igénytelen és kihasználható. Még a régi patriarchális felfogás jellemzi Berzsenyi leírását feleségéről, melyet egy Kazinczyhoz intézett levelében ad: „A mi feleségemet illeti, középszerű mindenben, 14 esztendő korában vettem eh együgyűségben találtam és abból fel sem szabadítottam, mert

¹ Hazai Tudósítások. 1806. Bevezetés.

² Vadász Norbert: Dukai Takách Judit élete és munkái. Budapest, 1906. 1. 1.

³ U. o. 23. 1.

⁴ Barátsági vetélkedés. 8. 1.

e részben egy kevésbé napkeletiesen gondolkoztam, vagy igazabban szólván, ezen kis barbaries familiái nyavalyám. Testvérei kastélyokban és festett szobákban laknak, de ő énvelem két kis szobában megelégedik. Ha módruhák helyett jószágot szerzek, nem zúgolódik, hanem a gyertyaveszteségért és firkálásért néha nagy panasza van ellenem, de én azt Sokratesként csak úgy hallom, mint kocsizörgést az ablakom alatt.¹

Berzsenyi levelén mégis érzik már a restelkedésnek egy szikrája amiatt, hogy feleségét tudatlanságban tartotta, hanem azért erős lelkiváltozáson kellett a kor nagy poétájának átmennie, míg e levél megírásától eljutott egyik legszebb versének, a Dukai Takács Judithoz szóló ódának megírásához, melyben már teljes megértéssel köszönti az új idők művelt és tehetséges leányát. Ez a mély bölcsességű, emelkedett gondolatsor jellemzi, legtisztábban a nagy változást: a szellemi élet térin találkoznak a férfi és nő — s az előbbi ámulva ismeri fel játszernek, cselédnek vélt társában az embert.

Álljon itt a vers, mely bezárja a XVIII. század magyar asszonyainak történetét és megkezdi a következő kort:

DUKAI TAKÁCS JUDITHOZ.

Hogy a szelíden érző szép Nemet,
Letiltva minden főbb pályáiról,
Guzsalyra, túre kárhozzatni szokta
A férjfi törvény, vallyon jól van-é?
Igen: ha az csak úgy tekintetik,
Mint ösztöninknek szenvedő edénye
S nyers kényeinknek játszó eszköze.

De hát csak erre vágynak e teremtvé
Azok kik embert szülnek és nevelnek?

Oh, nagy s dicső cél van nekik feladva,
S rendeltetésök szebb mint a miénk!
De mint mehetnek nagy pályájokon
Bevont szemekkel s békós lábakon?
S kívánhatunk e tőllök oly csudát,

¹ Berzsenyi Dániel életrajza Toldy Ferencztől. Budapest, Franklin. 1901. 12. 1.

Hogy céljainknak megfeleljenek
És lelkeinkkel öszvezengjenek,
Ha őket a vak gyermekségbe zárjuk?

Midőn csapongva ömledő dalod
Klavírod érző hangjain lebelg
Midőn nyilazva repdez ajkidon
Az ihletett szív s nyílt ész lángigéje,
Melly szívet, elmét egyaránt hevít,
Akkor Barátném, akkor érezem,
Mit veszte a föld durva gyermeke,
Hogy a Teremtő legbecsesbb alakját,
Kinek kezébe szívünk adva van,
Játéka, kénye rabjává alázta!

Te megbosszulva méltóságtokat
Kihágsz nemednek szűk korlátiból,
Mellyekbe zárva tartja vad nemem,
Kihágsz s merészen fényesbb útra térsz,

Int a dicső táj. Járd zengő ajakkal.. ¹

¹ Berzsenyi Dániel Versei. Pesten. 1816. Trattner. 187. |.

EREDMÉNYEK.

Végigtekintve a XVIII. század magyar asszonyainak történetén, felvetődik előttünk a nagy kérdés: mit nyert és mit veszített e század folyamán a nő? Erre kell felelnie a jelen munka mérlegének.

Láttuk, hogy a XVIII. század eleje a magyar nőt elnyomott és alárendelt helyzetben találta. Már csak nagyon halványan, töredékesen és át nem értetten éltek ezidőben nemzetünk ősi nőtiszteletének és paritásos jogszokásainak hagyományai. Ezeket kiszorították a nyugati életformák, jogrendszerek, melyek a középkor folyamán Európaszerte uralkodtak és amelyek nálunk még az újkorban is sokáig éltek, miután hazánkban a nemzeti szerencsétlenségek miatt prolongálódott a középkor. Az alapvető nőtisztelő hajlandóság azért még ekkor sem veszett ki teljesen a nemzetből, csak háttérbe szorult. Még mindig tekintélyes volt ekkor is a magyar asszony gazdasági helyzete.

Nyugateurópában ezidőben már új eszme uralkodott: a galantéria. Lassan terjedt kelet felé, — elérte Bécset és a barokk kor vége felé Magyarországot.

Megváltozott a nemek középkori rangviszonya és a változás eredményeképpen a nemzet hangadó osztályaiban, a fő- és középnemességben éppúgy, mint a városi polgárság soraiban köztudattá vált, hogy a társaséletben a férfiakkal szemben a nőket illeti meg a rangelsőség, amit jelképesen az asztalnál, hintóban, táncnál jobboldalon elfoglalt hely, ajtón belépésnél, felvonulásnál pedig az elsőbbség fejez ki.

A galantéria, a szimbolikus külsőségek mellett, teljesen átalakította a férfi és nő közötti érintkezés hangját és szabályait; a férfire nézve kötelezővé tette az udvarias szolgálatkészség attitude-jét és feladatává tette az apróságokban megnyilvánuló

figyelmességet. A galantéria, mely a világ legsikerültebb alkalmazott női lélektana volt, apró áldozatokat követelt a férfiktól, bókot, virágajándékot, stb. melyek a nőkben aránytalanul nagy örömet és boldogságérzést váltottak ki. Ez kétségkívül színebbé és örömteljesebbé tette a női életet.

Jóllehet a galantéria tulajdonképpen csak a társaséletben és szerelemben virágzott, azért hatott a családi életre is. A feleség feltétlen alárendeltsége a század végén már kérdésessé vált. Voltak, akik a természetjog alapján állva nem ismerték el ezt az alárendeltséget; azok közül viszont, akik mindenesetre adottságnak vették, sokan biztatták a nőket, hogy a látszólagos hatalmat csak hagyják a férfiak kezében, az igazit pedig okkalmóddal, asszonyi ravaszsággal ragadják magukhoz. A XVIII. század tipikus megoldása: higgye a férfi is, higgye a nő is, hogy nála a hatalom. Ez nem becsületes megoldás, de a nők szempontjából mégis haladást jelentett. Az őszintén engedelmes szolgáló-feleségek száma megfogyatkozott és meghonosodott a női méltóság fogalma.

Nyertek az asszonyok művelődési lehetőségek dolgában is. Míg a század elején még árnyat vet a leány erkölcsére az írni tudás, a század utolsó negyedében úrihölgyek között már általánossá válik az írás-olvasásban való jártasság. Már akadnak népszerű írónők, akiket kevesebb gáncs és rágalom ér, mint elődeiket, akik nő létükre írni merészkedtek. A nőnevelés komoly probléma lett. A század utolsó évtizedében felmerülnek a nők közéleti, hivatalviselési, törvényhozói jogait, a társadalomban való egyenjogúsítását sürgető törekvések. Számos férfi is helyesli és követeli ezeket a jogokat. Az asszonyok tényleges helyzetének megváltozását, hatalmas javulását jelenti az, hogy ilyen gondolatok egyáltalán felmerülhettek. A szellemi életben pedig határozottan pozíciót vívtak ki maguknak a magyar nők.

Lássuk most az érem másik oldalát.

A galantéria levegője sehol sem kedvezett az erkölcsök tisztaságának. Nem kedvezett nálunk sem az a késői, elrontott, dekadens, századvégi galantéria, mely már mindenféle rosszal telítve érkezett, bécsi közvetítésen keresztül, az ártatlan, egészséges magyar földre. Ennek bizonyára sok szerencsétlen magyar nő elrontott élete adta meg az árát. Ha hinnénk íróinknak, szónokainknak, azt kellene hinnünk, hogy másfél századdal ezelőtt egész városokban nem akadt tisztességes asszony-

személy. Az egykorú irodalom e túlzott panaszainak mégsem adhatunk hitelt és fel kell tennünk, hogy a nemzet java mindennek ellenére ment maradt a rokokó erkölcsi mételyétől.

A kor egész külön műfaját fejlesztette ki az asszonyszidalmazó, asszonygúnyoló irodalomnak. E műfaj általában finomultabb, mint a hitviták korának asszonygyalázó írásai, — akkor elég volt a becsmérésre, szidalmazásra az, hogy valaki egyáltalán nő és asszony létére szólni vagy írni mer, — a XVIII. században már nem a gyengeséget, hanem az erkölcsök fogyatékoságát gúnyolják a nőben, szemére vetik piperés haszontalanságát és óva intik a férfiakat a házasságtól. Ez az irodalom nem vált javára a nők megbecsülésének; ha durvaságban nem is érte utói a régít, mindenesetre győzte fokozott rosszindulattal.

A legsúlyosabb veszteség gazdasági téren érte a XVIII. század magyar nemesasszonyát. Elvesztette szép és kiterjedt gazdasszonyi munkaterületét és a velejáró, nem kicsinyelhető tényleges függetlenséget és hatalmat. A városi életmód és annak vidéken is terjedő példája megfosztotta hasznos, termelő munkájától, mely gazdasági értékességét biztosította a családban és társadalomban. Az úriasszony élőködésre szorult, az pedig, hogy gazdasági helyzete ingataggá vált, kihatott jellemére és lelki egyensúlyára is.

Ez a komoly veszteség megbillenti, de egészen le nem nyomja azért a mérleget, különösen előttünk, akik már tudjuk, hogy a gazdasági produktivitás akkor feladott pozícióját majd visszaszerzik más formában a XX. század leányai.

A teljes képet tekintve, mégis úgy látjuk, hogy a nő többet nyert, mint veszített, mert amit elvett tőle a XVIII. század, azt későbbi korok helyrehozhatták, viszont a nagy francia század ajándékát, azt a tudatot, hogy ő a társadalomnak másnemű, de nem értéktelenebb tagja, mint a férfi, soha többé nem fogja feladni a nőnek született ember.

Lelkünk, mely egy időre elmerült a múlt idők bűvös távában, onnan megerősödve és megacélozódva kell hogy visszatérjen. Az asszonysors története azzal a nagy vigasztalással szolgál, hogy van fejlődés, van haladás, előre, a tökéletesedés, a teljesebb élet, a nagyobb szabadság és boldogság felé.

Nemzedékek vergődő szenvedése, az úttörők keserves küzdelme, áldozatos lelkek erős akarása, a szóval és tollal vívott

harcok és a sokszor elpazaroltnak látszó életek sora, — mindez végeredményben mégsem volt hiábavaló.

A történelem tanúságot tesz azok mellett, akik az asszony-sors könnyebbé tételén dolgoztak, — a tények erejével cáfolja meg azt a rosszindulatú mesét, hogy a nőknek régente jobb dolguk volt, és mindazt, amit jelenleg szenvedniök kell, az egyenjogúsítási törekvéseknek köszönhetik.¹ Mese ez, melyet soha senki igazsággá nem magyarázhat.

A XVIII. század végén az asszonyoknak jobb dolguk volt, mint száz évvel azelőtt élt dédanyáiknak és mi hihetjük, hogy ha tovább megyünk az asszonyok haladásának becsületes, egyenes útján, dédunokáinknak is jobb dolguk lesz, mint nekünk.

Végül, van a női haladás történetének még egy lélekemelő tanulsága. Az asszonyok haladásáért, felszabadításáért, jobb, emberibb életéért férfiak, — nagyszívű, tisztán látó vezérelmek és a a közjó egyszerű, de igaz akaratú munkásai sok tekintetben többet tettek, mint maguk az asszonyok. Rég elporladt férfikezek írásai ma is eleven erővel hirdetik az egyetemes emberszeretet hatalmas ígét és azt az igazságot, hogy Ádám fiai és Eva leányai nemcsak örökké egymás boldogságára törő ellenfelek, hanem egymást segítő, a jövőért együtt dolgozó édes testvérek is lehetnek.

¹ L. Gina Lombroso Ferrero műveit.

IDÉZETT MŰVEK:

- Abafi Lajos: A Rózsarend. Hazánk. Budapest, 1886. V, 12. I.
- Acsády Ignác: Széchy Mária. Budapest, 1885. Méhner.
- A magyar társadalom 1680 körül. Századok, 1886. 27. I.
- A magyar jobbágyság története. Budapest, 1906. Politzer.
- Almási Ágnes: Lelki virágos kert. Nagyszombat, 1712. Geich. I. (A gyöngyösi kongregáció imakönyve).
- Alszeghy Zsolt: Magyar drámai emlékek a középkortól Besse-
nyeiig. Budapest, 1914. Franklin.
- Amadé László báró versei. Pest, 1836.
- Antalfy Endre: Petróczy Katalin Szidónia élete és munkái. Buda-
pest, 1904. Hornyánszky.
- Ányos Pál munkái. Bétsben, 1798. Magyar Minerva. Batsányi J.
- Apor Péter báró munkái. Pest, 1863. Közli Kazinczy Gábor.
- Verses művei és levelei 1676—1752. Két kötet. Budapest,
1903. Közli Dr. Szádeczky Lajos. M. T. A.
- Arnth, Alfred Ritter von: Briefe der Kaiserin Maria Theresia an
ihre Kinder und Freunde. Wien, 1881. Holzhausen.
- Marie Theresia und Joseph II. Wien, 1867. Geroldis Sohn.
- Geschichte Marie Theresias. Wien, 1863—75. Holzhausen,
Joseph II. und Katharina von Russland. Wien, 1869.
Holzhausen.
- Astell, Mary: A serious Proposal to the Ladies, by a Lover of
their sex. London. 1694.
- An Essay in Defence of the Female Sex. London, 1696.
- Some Reflections upon Marriage. London. 1700.
- Aunoy: Letters of the Travels into Spain. London, 1708.
- Bachofen, Johann Jacob: Das Mutterrecht. Stuttgart, 1861. (Má-
sodik kiadás: Basel, 1897. B. Schwalbe.)
- Ballagi Aladár: A magyar királyi testőrség története. Pest, 1872.
Légrády.
- Banner János: A szegedi boszorkányok. Szeged, 1928.
- Baranyai Zoltán: A francia nyelv és műveltség Magyarorszá-
gon. Budapest, 1920. Pfeiffer.
- Baros Gyula: Kazinczy Ferencz és Radvánszky Teréz., Buda-
pest, 1908. Különlenyomat a Kisfaludy Társaság Evlapjai-
nak XLII. kötetéből.
- Baróti-Szabó Dávid: Új Mértékre vett különbb verseknek három
könyvei. Kassa, 1777.

- Batthyány Ignác: *Leges Ecclesiasticae Regni Hungariae*. Kolosvár, 1827. (Typis Episcopaliibus Albae Carolinae. 1785.)
- Bayreuth, Markgrähn von: *Denkwürdigkeiten Bayreuth*. München, 1911. J. Armbruster.
- (Bárány Péter): *A' Magyar Anyáknak az Ország-Gyűlésre egybegyűlt Ország Nagyai s magyar Atyák elejébe terjesztett alázatos kéréssek*. 1790.
 Der ungarischen Mütter an die zum Reichstag versammelten Magnaten und Ungarische Väter demüthige Bitte, aus der ungarischen Sprache buchstäblich übersetzt und den Deutschen Damen gewidmet. Gedruckt im Römischen Reich. 1791.
- Báttaszéký Lajos dr.: *A nők a magyar jogban*. Nagyvárad, 1872. Szerző kiadása.
- Beöthy Zsolt: *A magyar irodalom története*. Két kötet. Budapest, 1906. Athenaeum.
- Berzsenyi Dániel Versei. Pesten, 1816. Trattner.
- Bessenyei György: *Tariménes utazása*. Kiadta az V. ker. m. kir. állami Berzsenyi reálgimnázium ifjúsága. Budapest, 1930.
 A Filozófus. Pesten, 1777.
 Társaság Bétsben, 1777.
 Anyai oktatás. Bétsben, 1777.
 Magyarság. Bétsben, 1778.
 Holmi. Bétsben, 1779.
- Bethlen János: *História Rerum Transsylvanicarum*. Bécs, 1783. Horányi.
- Bethlen Kata grófnő, széki gróf Teleki József özvegye: *írásai és levelezése*. (1700—1759.) Budapest, 1922. (Benzurné Boldizsár Piroska kiadása.) Hornyánszky.
- Bethlen Kata (II. Apafi Mihályné): *Bujdosásnak emlékezet könyve*. Imádságos és énekes könyvecske. 1726.
- Bethlen Miklós gróf *Önéletírása*. Két kötet. Pest, 1858—1860. Szalay László kiadása.
- Bethlen-Niclos: *Mémoires Historiques*. Amsterdam, 1736. Swart.
- Bédier: *Histoire de la Littérature Française illustrée*. Publiée sous la direction de Joseph Bédier et Paul Hazard. Paris, 1923. Larousse.
- Bigot, Charles: *La Société et le Monde*. Paris, 1895. Larousse.
- Biró Márton: *A maga házát építő Bölts asszony*. Kolosvár, 1812.
 Halotti beszéd báró Diószegi Sigmond özvegye Kapi Éva felett.
- Bled, Victor de: *La Société Française du XVI-me siècle au XX-me siècle*. Paris, 1900. Perrin.
- Bod Péter: *Magyar Athenas, avagy az Erdélyben és Magyarországon élt tudós emberek, nevezetesebben, a kik valami, világ eleibe botosított írások által esmeretessé lettek...* Historiájok. 1766.

- Borosnyai Sigmund halotti tanítása Gyulai Kata, Alvinczi Gábor özvegye felett. Nagyenyed, 1771.
- Bourciez, Edouard: Les moeurs polies et la littérature de cour sous Henri II. Paris, 1886. Hachette.
- Bourgoing I. F.: Tableau de l'Espagne Moderne. Három kötet. Második kiadás. Paris, 1797. Szerző kiadása.
- Bredl István: Női uralom és befolyás Magyarországon. Budapest, 1912. Pallas.
- Brunetière, Ferdinand: Manuel de l'histoire de la littérature Française. Paris, 1895.
- La Société précieuse au XVII-me siècle. Revue des Deux Mondes. 1882. ápr. 15.
- Brunsvik Teréz emlékiratai. Fordította dr. Petrich Béla. Budapest, 1926. A „Kisdednevelés“ kiadása.
- Buckle, Henry T.: Influence of Women on the Progress of Knowledge. London, 1906.
- Burckhardt Jakob: A renaissance-kori műveltség Olaszországban. Budapest, 1896. M.T.A.
- Butler, Josephine: Woman's Work and Woman's Culture. London, 1869.
- Caroll, Mitchell: Woman in all ages and in all Centuries. London, 1907.
- Clark, Alice: Working Life of Women in the Seventeenth Century. London, 1919. Routledge.
- Corpus Juris Canonici. Editio Lipsiensis, secunda. 1879.
- Csaplovics, Johann v.: Gemälde von Ungern. Pesth. 1829. Két kötet. C. A. Hartleben.
- Császár Elemér: Ányos Pál (1756—1784). Budapest, 1862. M.T. É.
- Cserei Farkas: A Magyar és Székely Asszonyok törvénye. Kolosvárott, 1800. Nagy-aitai ifiabb Cserei Farkas kiadása.
- Csiky Kálmán: A magyar nők jogai. Budapest, 1894. N. N.
- Csizi Istvánnak Nemes Molnár Borbálával az erkölts pallérozását és a szív megjobbítását tárgyazó verses levelezései. Pozsony, 1797. Wéber.
- Csokonai Vitéz Mihály: Munkái. Lipcse, 1843—45. Kelemföldy.
- Czeke Marianne dr.: Gróf Brunsvik Teréz élet- és jellemrajza. Az Egyetemet és Főiskolát Végzett Magyar Nők Egyesületében 1926. ápr. 12-én tartott felolvasás. Megjelent a „Kisdednevelés“ kiadásában Budapest, 1926.
- Deák Farkas: Magyar Hölgyek Levelei (1515—1709). Budapest, 1879. M. T. Á. kiadása.
- Décsy Antal: A Magyarországi koronás királynék. Pest, 1795. Landerer.
- Décsy Sámuel: Pannóniai Féniksz, avagy hamvából feltámadott magyar nyelv. Bétsben, 1790. Trattner.
- Dézy Lajos Dr.: Szenczi Molnár Albert. Budapest, 1898. M. T. A.
- Eckhardt Sándor: A francia forradalom eszméi Magyarországon. Budapest, 1924. Franklin.

- Eckenstein, Lina: Women under Monasticism. Cambridge, 1896. The University Press.
- Edgeworth, Maria: Letters űbr Literary Ladies. London. 1795.
- Egyháztörténelmi emlékek a hitűjtás korából. Budapest, 1912. Szt. István Társulat.
- Endrődi Sándor: Magyar Hölgyek Életrajza. Pozsony. Stampfel.
- Fáludi Ferencz minden munkái. Pest. 1853. Toldy F.
- Fáy András: A Béltcky ház. Pesten, 1832. Landerer.
- Fejes János: Die Ungarische Staatsbürgerin^ ihre Pflichten und Rechte, nach den Ungarischen Gesetzen dargestellt. Pesth. 1812. Trattner.
- {Fekete János gróf): Mes Rapsodies, ou Recueil de diűferens Essais de vers et de prose du Comte de ... A Genève. 1781.
Esquisse d'un tableau mouvant de Vienne. 1787.
- Fekete, Johann Graf: Wien im Jahre 1787. Wien, 1921. Rikola.
- Ferentzi János: Örömmel való halál. Kolozsvár, 1808. Halotti beszéd Pákei Judith lelett.
- Fináczy Ernő dr.: A magyarországi közoktatás története Mária Terézia korában. Budapest. I. 1899. II. 1902. M.T.A.
- Fischel—Boehn: Die Mode im achtzehnten Jahrhundert. München, 1909. Bruckmann.
- Förster, Dr. Friedrich: Friedrich August II. Die Höfe und Cabinette Europas im 18. Jahrhundert. Potsdam. 183b“—39. P. Riegel.
- Förster Rezső: A lőcsei fehér asszony történeti alakja. Budapest, 1933. A kis akadémia kiadása.
- Fraknói Vilmos: A magyar királyválasztások története. Budapest, 1921. Athenaeum.
- Fűzi János: A' gyenge nem' erősítése. Kolosvár, 1808.
- Gide Pál: A nők joga. Tanulmány, a nő magánjogi helyzetéről a régi és új jogban. Ford. Tóth Lőrincz. Budapest, 1886. M.T.A.
- Glatz Antal: Freymüthige Bemerkungen eines Ungarns über sein Vaterland. Teutschland, 1799.
- Gleichen-Russwurm, Alex von: Geselligkeit, Sitten und Gebräuche der Europäischen Welt. Stuttgart, 1910. Hoffman.
- Concourt, Edmond et Jules de: La femme au dix-huitième siècle. Paris, 1862. Firmin Didot.
- Grünwald Béla: A régi Magyarország. Budapest, 1888. Franklin.
- Gvadányi József gróf: Unalmas órákban vagyis a téli hosszú estvéken való időtöltés. Pozsony, 1795. Wéber.
A mostan folyó Országgyűlésnek Satyrice-Critice való leírása. Lipsia, 1791. Wéber.
Egy falusi nótáriusnak budai utazása. Pozsony, és Komárom, 1790. Wéber.
A nemes Magyar Dámákhöz és Kis Asszonyokhoz szóló versek. Pozsony, 1790. Weber,
Verses Levelezése nemes Fábían Juliannával. Pozsony, 1798. Wéber.

- Gyöngyössy János által készített versek, Sóialvi Jóseí uramnak és Farkas Susánna asszonynak házasságára. Kolosvárott, 1874.
- Halmágyi István naplói. Közli Szádeczky Lajos. Budapest, 1906. M.T.A.
- Helmolt, Hans F.: Fridericus. Bremen, 1914.
- Hentaller Mariska, Fáylné: A magyar írónőkről. Budapest, 1889. Neumayer.
- Herepei János: Az Asszonynak Jussai. Kolosvárott, 1799.
Azok a pontok, melyekből az asszonyokat nézni és megítélni kell. Kolosvárott. 1805.
Az asszonyoknak a világi dolgokba való befolyásokról. Kolosvárott, 1806.
- Herepei János emlékezete. Kolosvárott, 1813. A Református Kollégium ifjúságának kiadása.
- Hippel, Theodor Gottlieb von: Über die Bürgerliche Verbesserung der Weiber. 1792.
- Hoffmannsegg: Reise des Grafen von H. Görlitz, 1808.
- Holub József: A fiúsításról. Gr. Klebelsberg Kuno emlékkönyv. 305. 1.
Végrendeleti jogunk kialakulása. Akadémiai Értesítő. Budapest, 1926.
A leánygyed. Turul. 1828. 3—4füzet.
- Homonnai Betti: Veér Judit életrajza. Budapest, 1914. Pesti könyvnyomda rt.
- Horger Antal: Majgyar szavak története. Budapest, 1924.
- (Pálóczi Horváth Adám): A Férjfiak Felelete az Asszonyokhoz. 1790.
A magyar Asszonyok Prókátora, a Budán Öszve-gyült rendekhez. 1790.
- Horváth Mihály: Zrínyi Ilona életrajza. Pest, 1869. Ráth.
- Hóman Bálint és Szekfű Gyula: Magyar Történet. Budapest. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda.
- Humboldt, Karl Wilhelm: Gesammelte Werke. Hét kötet. Berlin, 1841—52. Reiner.
- H. D. J. egyházi orátor: Szent Kananea, halotti tanítás gr. Bethlen Klára felett. Kolosvár, 1757.
- Ipolyi Arnold: Bedegi Nyáry Krisztina. Budapest, 1887. M.T.E.
- Jánoki Anna Mária (gr. Hellenbach Károlyné): Treue Ermahnung einer Mutter an ihre einzige Tochter. Lipcse, 1763.
- Johnson, G. W.: The Evolution of Woman. London, 1926. Holden et Co.
- Karácsony János: Szt. Ferenc rendjének története Magyarországon 1711-ig. Két kötet. Budapest, 1923—24. M.T.A.
- Kassay Adolf: Onügyvéd a nőket illető jogügyekben s más körülményekben. Pest, 1866. Kugler A.
- Kazinczy Ferencz: Pályám emlékezete. Budapest, 1879. Abafi.
- Kármán József: Fanni hagyományai. Budapest, 1897. Franklin. Negyedik kiadás. Gyulai Pál előszavával.

- Dr. Kelemen László: A leánynegyed. Szeged, 1926. Acta Litterarum ac Scientiarum Regiae Universitatis Francisco-Josephinae.
- A nem befolyása a jogi cselekvőképességre a törzsi szervezettől a Hármaskönyv koráig. Szeged, 1928. Nemzeti Sajtóvállalat.
- Keresztesi József: Krónika Magyarország polgári és egyházi közéletéből a XVIII. század végén. Pest, 1868. Ráth.
- Keresztesi Sámuel: Kmita András özvegye Wilhelm Krisztina felett tartott halotti beszéd. Kolosvárott, 1704. Telegdi Pap Sámuel.
- Khevenhüller-Metsch, Fürst Johann Josef: Tagebuch. Herausgegeben von Dr. F. Schlitter. Hét kötet. Wien, 1907.
- Kisfaludy Sándor minden munkái. Kiadja Angyal Dávid. Budapest, 1892. Franklin.
- Kiss Géza, Hegyaljai: Nagyasszonyok a magyar reformációban. I. 1924. II. 1925. Budapest, Bethlen Gábor Rt.
- Kiss István, Rugonfalvi: Az utolsó nemesi felkelés. Két kötet, Budapest, 1909.
- Radvánszky György eljegyzése br. Petróczy Erzsébettel. Budapest, 1903. Athenaeum.
- Király István: A házat építő bölcs asszony képe. Halotti beszéd Baranyai Kristina felett. Nagyenyed, 1829.
- Kollányi Ferenc: A veszprémi püspök királyné koronázási jogának története. Veszprém, 1901.
- Kolosvári Sándor dr. és Óvári Kelemen dr.: A magyar törvényhatóságok jogszabályainak gyűjteménye. Hét kötet. Budapest, 1885. M.T.A.
- Kolosváry Bálint: A közszerzemény biztosítása. Budapest, 1899. Magyar jogászegyleti értekezések. XVIII, 2. f.
- Komáromy Andor: A magyarországi boszorkánypörök oklevéltára. Budapest, 1910. M.T.A.
- Kornis Gyula: A régi magyar nőmozgalom és a leánynevelés. Budapesti Szemle, 1927. jan.
- Kovachich Márton György: Scriptorum Rerum Hungaricum minores inediti. Két kötet. Buda, 1798. Egyetemi Nyomda.
- Kováts Gyula: A házasságkötés Magyarországon. Budapest, 1893. Athenaeum.
- Kömléi János: Szükségben segítő könyv. Pesten, 1790. Stahei és Kilián.
- Körmöczy János: Nem minden Asszonyok valóságos Emberek. Ágh Klára asszony felett elmondott halotti tanítás. Kolosvárott, 1800.
- Kőszeghy Pál: Bercsényi lakodalma. Budapest, 1897. M.T.A.
- Krische, Paul: Das Rätsel der Mutterrechtsgesellschaft. Eine Studie über die Frühepoche der Leistung und Geltung des Weibes. München, 1927. G. Müller.
- Krones, Franz dr.: Handbuch der Geschichte Oesterreichs. Hat kötet. Berlin, 1879. Hofmann.

- Laboulaye, E.: Recherches sur la condition civile et politique des femmes. Paris, 1843. Durand.
- Lampérth Géza: Régi magyar levelesláda. Budapest, 1923. Pantheon.
- Lange, Helene — und Gertrud Bäumer: Handbuch der Frauenbewegung. Öt kötet. Berlin, 1901—1910. Moeser.
- Letourneau, Charles: La Condition de la Femme dans les diverses races et civilisations. Paris, 1903. Giard-Brière.
- Littleton: Szent Pál apostol megtéréséről. Ford. L. B. Wesselényi Susanna. L. B. Bánfiy György életképárja. Kolosvárott, 1786.
- Livet, Ch. L.: Précieux et Précieuses. Paris, 1859. Didier.
- Loen: Des Herrn von L. — gesammelte Kleine Schriften Besorgt und herausgegeben von J. C. Schneidern. Erster Theil Fünfte Auflage. Frankfurt und Leipzig. 1765. Zweyther Theil. Dritte Auflage. 1756.
- Lukáts Simeon: Jó feleség képe. Halotti beszéd Bánfi Kata, Toldalagi Ferenc házastársa felett. 1783. A megjelenés helye nélkül.
- Lukinich Imre: Rákóczy Julianna házassága. A Bécsi Magyar Történeti Intézet Evkönyve. Budapest, 1932.
- Lünig, Johann Christian: Theatrum Ceremoniáie Historico-Politicum. Leipzig, 1719. Weidmarn.
- Mandel Károly dr.: A nőkről szóló magyar törvénycikkek Szent Istvántól napjainkig. Budapest, 1929. Grill.
- Marczali Henrik dr.: Az 1790—91-diki országgyűlés. Két kötet. Budapest, 1907. M.T.A.
Mária Terézia. Budapest, 1891. M. T. É.
Magyarország története II. József korában. Budapest, 1885. Pfeiffer.
- Mayer András: Barátságos Oktatás, Hogy Kellessék Egy Ifjú Asszony Embernek Magát A Díszes Erkölcsökben Méltóképpen Formálgatni. Magyarra Fordította és néhol holmi aprólékos szükséges jegyzésekkel bővítette Szerentsi Nagy István. Pósonban és Budán. 1783. Benedict Mihály költségével.
- Máday Andor: A magyar nő jogai a múltban és jelenben. Budapest, 1913. Atheraeum.
- Málnási László: Halotti beszéd Ráday Eszter felett. Kolosvár, 1766.
- Mályusz Elemér: Sándor Lipót főherceg nádor iratai. Budapest, 1926. M.T.T.
- Mátyássy József: A barátság és annak mestersége. Pest, 1821.
Versei. Vázt, 1798. Gottlieb.
- Merényi Lajos: Herceg Eszterházy Pál nádor. 1635—1713. Budapest, 1895. M.T.É.
- Meung, Jean de: Le Roman de La Rose. Öt kötet. Paris, 1914—23. Langlois.
- Mikes Kelemen: Törökországi levelek. Budapest, 1906. Franklin.

- Molière: *Les femmes savantes*. Paris, 1762. Promé.
- Les précieuses ridicules. Paris, 1660. G. de Luyne.
- Molnár Borbála munkáji. Pozsonyban és Pesten, 1794. Landerer,
- Molnár Borbálának Máté Jánosné asszonnyal a két Nem hibái és érdemei ielől folytatott levelezéssi. Kolosvárott, 1804.
- Montagu, Lady Mary Wortley: *Letters*. Két kötet. London, 1763.
- Montesquieu: *Lettres Persanes*. Amsterdam, 1721. P. Brumel. (Hachette, Paris.)
- Morvay Győző: Galánthai Gróf Fekete János. 1741—1808. Budapest, 1903. M.T.É.
- More, Hannah: *Strictures on the Modern System of Female Education*. London, 1799.
- Morley H.: *The Earlier Life and Works of Daniel Defoe*. Három kötet. Carlixbrooke Library. 1889.
- Müller Gyula: A bécsi francia irodalmi kultúra a XVIII. században. A bécsi Collegium Hungaricum füzetei. Budapest. Egyetemi Nyomda.
- Nagy Benő, és Sárvány Elek: *Magyar Hölgyek Életrajza*. Debrecen, 1861.
- Nagy Sándor, K.: *A nők törvénykönyve*. Budapest. 1902. Franklin.
- Nagyváthy Kálmán: *Nagyváthy János élete*. Pozsony 1991. Szerző kiadása.
- Nyáry Albert dr. báró: *A bécsi udvar a XVII. század végén*. (Lovina Ignác Naplója.) Budapest, 1912. Pallas.
- Oekinghaus, Emma: *Die gesellschaftliche und rechtliche Stellung der deutschen Frau*. Jena, 1925. Fischsr.
- (Orczy és Bartsay): *Két Nagyságos Elms Költeményes Szüleményei*. Pest, 1789.
- (Orczy Lőrincz br.): *Költeményes Holmi egy Nagyságos Elmétől. Közre bocsátotta Révai Miklós Pozsonyban, 1787. Loewe Antal betűivel*.
- Orleans, Hszogin Elisabeth Charlotte von: *Briefe*. Két kötet. Leipzig, 1909. Insel.
- Ortvay Tivadar: *Pozsony város története*. Hat kötet. Pozsony, 1892. A Pozsonyi Első Takarékpénztár kiadása.
- Palotzi György: *Szem gyönyörűsége. Halotti beszéd Gáspár Julianna, Elek Salamon életpárja felett*. Kolosvárott, 1761.
- Pataki József: *A magyar színészet története*. Budapest, 1922. Táltos.
- Pápa y István: *Az asszonyok igaz ditsérete*. Kolosvárott, 1803. Halotti beszéd Szentpáli Ágnes felett.
- Pázmány Péter összes művei. Budapest, 1905. Budapesti Tudományegyetem.
- Páriz-Pápai-Bod szótár. Pozsony, 1807.
- Pennington, Lady Sarah: *Letters on Different Subjects. Beauty 's Triumph*. Három kötet, London, 1739—40.
- Perey, Lucien: *Une princesse Romaine au XVII-me siècle*. Ma-

- rie Mancini Colonna, d'après des documents inédits. Paris, 1896. Calmann-Lévy.
- Persian Kálmán: A mezőkövesdi Ujjalusy család. Kolosvár, 1906. Gámán.
- Péterfy Sándor: A népoktatási törvény. Nemzeti Nénevelés. 1894.
Az Angol kisasszonyok iskolája. Nemzeti Nénevelés. 1885.
- Pichler, Caroline: Denkwürdigkeiten aus meinen Leben. (1769—1822) Wien, 1844.
- Pilkington, Mary: A mirror for the Female Sex. 1798.
- Piktet Benedek: A keresztyén Ethikának Summás-veleje. Latinból fordította Dániel Polyxena, Kolosvárott, 1752.
- Poellnitz, C. L. Baron de: Mémoires. Berlin, 1791.
- Pongrácz Eszter: Arany Korona Nagyszombat, 1717.
(Pray György): Commentatio historica de vetere reginas Hungariae coronandi more et quid inde iuris consequutae videantur. 1792.
- Radvánszky Béla br.: Magyar családélet és háztartás. Budapest, 1879. Három kötet. Hornyónszky.
Régi magyar szakácskönyvek. Budapest, 1993. M. T. T.
- Ráday Gedeon gróf: Összes művei. Budapest, 1892. Franklin.
- Ráday Pál, rádayai: Munkái, Budapest, 1889. Franklin.
- Rájnis Józsei: A magyar Heliconra vezérlő kalauz. Pozsony, 1781. Landerer.
- Rapos Józsei: Brunsvik Teréz grófnőnek, a legnagyobb magyar honleánynak élete és műve. Pest, 1868.
- Reicke, Dr. Ilse: Die Frauenbewegung. Leipzig, 1929.
- Remellay Gusztáv: A nőnem befolyása hazánk múltjára. Regényes krónika. Pozsony, 1847. Kalivoda.
- Richelieu: Mélanges de littérature et d'histoire recueillis et publiés par la Société des Bibliophiles Français. Paris. Techner. 1856. Mémoires du Meréchal de R. — par Soulavie. 1793, vol. VIII.
- Rickl Antal: Idegenek vagy magyarok voltak a debreczeni kereskedők a XVIII. században? Debreczen, 1929.
- (Risbeck): Briefe eines Reisenden Franzosen. A megjelenés helye nélkül. 1783.
- Rocheffoucauld, Francois La: Maximes, 1664. La Haye, 1664. Stencker. (Paris, Larousse).
- Roszner Ervin br.: Régi magyar házassági jog. Budapest, 1887. Franklin.
- Rousseau J. J: Emile ou de l'éducation. Amsterdam. 1762. Két kötet. (Paris. Garnier.)
- Rousselot: Education féminine en France. Paris, 1887, Larousse.
- Sándor István: Sokféle. Győrött. 1791—1808.
- Schilterus: Praxis iuris romani. Jena, 1698. (Fiankiurt, 1813.)
- Schlegel, Friedrich von: Sämmtliche Werke. Wien, 1822—24. Klang.
- Siklóssy László dr.: A régi Budapest erkölcs. A prostitúció. Budapest. 1922. Táltos.
A polgári erkölcs. Budapest, 1923. Táltos.

- Simon Zsigmond: A régi magyar házassági jog általános jellemzése, Kálmán király házassági törvényéig. Eger, 1918.
Altorjay Sándor dr. jogtörténelmi szemináriuma.
- Stapler János: A keresztényen vallásra való útmutatás. Ford. L. B. Hadadi Vesselényi Anna, Kolosvárott, 1774.
- Stopes, Charlotte Carmichael: British Freewomen. Their Historical Privilege. London, 1894.
- Strachey, Ray: Struggle. New-York, 1930. Duffield and Co.
- Szabó Dezső: A magyarországi úrbérrendezés története Mária Terézia korában. Budapest, 1933. M. T. T.
A herceg Festetics-család története. Budapest. 1928.
- Szamota István: Régi magyar utazók. (1532—1770) Nagy-Becskerek, 1892. Történelmi, nép- és földrajzi könyvtár.
- Szathmáry László: Magyar Alkámisták. Budapest, 1928. K. M. Természettudományi Társulat.
- Széchy Károly: Grófi Gvadányi József, (1725—1801) Budapest, 1894. M. T. É.
- Szilágyi Ferentz: Halotti tanítás gr. Teleki Polyxena utolsó tisztesség megadására. Kolosvárott, 1799.
- Szilágyi Sándor: Lórántffy Zsuzsanna. A M. T. Akadémia évkönyve. 13. köt. IX. d. Pest, 1872.
- Takáts Sándor dr.: Régi Magyar Asszonyok. Budapest, 1914.
Az „Elet” kiadása.
A régi Magyarország jókedve. Budapest, 1921. Athenaeum.
Szalay Barkóczy Krisztina. Budapest, 1910. Franklin.
Zrínyi Miklós nevelőanyja. Budapest, 1917. Franklin.
- Thaly Kálmán: Bercsenyi házassága és Actio Curiosa, Budapest, 1894. M. T. A.
Archivum Rákócziánium. Pest, 1872—77. M. T. A.
- Thurzó György grófi levelei. Budapest, 1876. Athenaeum.
- Tessedik Sámuel önéletrajza. Ford. Dr. Bodor Antal. Budapest, 1926. A Faiuszövetség kiadása.
- Timon Ákos: Magyar alkotmány és jogtörténet. Harmadik kiadás. Budapest, 1906. Hornyánszky.
- Toldy Ferenc: Berzsényi Dániel életrajza. Budapest, 1901. Franklin.
- Townson, Robert L. L. D.: Travels in Hungary with a short account of Vienna in the year 1793. London, 1797. Robinson.
- Uhlirz, Karl und Mathilde: Handbuch der Geschichte Oesterreichs und seiner Nachbarländer Böhmen und Ungarn. Két kötet. Graz—Wien—Leipzig, 1930. Leuschner-Lubensky.
- Ujfalusi Judith: Makula nélkül való Tükör. Kiadatott néjje Klára költségével. Nagyszombat, 1712.
- Urfé, Honoré d': Astrée. Paris. 1607.
- Vadász Norbert: Dukai Takách Judit élete és munkái. Budapest. 1909. Franklin.
- Vass Gereben: A régi jó idők. Wehner,
(Vay Sándor) D'Artagnan: Régi magyar társasélet. Két kötet.

Budapest, 1900. Athenaeum.

Régi magyar urak, úrasszonyok. Budapest, 1900. Athenaeum.

Vali Béla dr.: A magyar színészet története. Budapest, 1887, Aigner.

Weckbecker, Wilhelm: Von Maria Theresia zu Franz Joseph. Zwei Lebensbilder aus dem alten Österreich. Berlin, 1929.

Vehse, Dr. Eduard: Geschichte der deutschen Höfe seit der Reformation... Geschichte des Österreichischen Hofes und Adels und der Österreichischen Diplomatie. Hamburg 1852. Hoffmann und Campe.

Viczay Anna: Elmélkedés és lelki foglalatosság könyve. Nagyszombat, 1729.

Virág Benedek: Poétái munkák. Pest, 1822. Trattner.

Wenzel Gusztáv: Árpádkori új okmánytár. Budapest, 1871. M.T.A.

Werbóczy István Hármaskönyv. Budapest, 1894. Kolosvári-Óvári kiadás. M.T.A.

Wolf, Adam: Fürstin Eleonore Lichtenstein. (1744—1812) Wien, 1875. Gerolds.

Zilahy Károly: Hölgyek lantja. Pest, 1865. Heckenast.

Ziskay Antal: A nők a magyar magánjogban. Győr, 1897. Surányi.

Zolger dr. Ivan Ritter von: Der Hofstaat des Hauses Österreich. Wien und Leipzig, 1917. F. Deuticke.

Zwanzig, Zacharias: Theatrum Praecedentiae. Frankfurt, 1709. Fritschen.

Ismeretlen szerzőktől:

Az egész világon levő legdrágább Kintsnek, az az a jó Feleségnek rövid leírása. 1780.

Az asszonyoknak igazságok és privilégiumok. Évszám és megjelenés helye nélkül.

Meg-Mutatás hogy az asszonyi személyek nem emberek, Az írásból és a józan okoskodásból Nap-fényre hozatott. 1783.

Bethlen Pál és Kemény Krisztina mennyegzőjére szerzett versek. 1771. Kolosvárott.

TARTALOM.

Előszó	3
<i>I. rész. A magyar nő a század elején</i>	
1. A jogi helyzet.....	9
2. A nő a családban	32
3. A női munka gazdasági jelentősége	43
4. A nő a társaséletben és közfelfogásban	51
<i>II. rész. A nyugateurópai galantéria</i>	
1. A galantéria keletkezése	61
2. A galantéria elfajulása	67
3. Az új áramlat elterjedése.....	74
4. A galantéria Bécsben	81
<i>III. rész. Változások Magyarországon</i>	
1. A nyugati szellem útja	96
2. A művelődés	108
3. Az új nőtípus	125
4. A reakció.....	135
<i>IV. rész. Az új eszmék hatása</i>	
1. Nők a 90-es évek közéletében	146
2. Asszonysors a század végén	154
3. A nép asszonyai	164
4. Nők a szellemi életben	169
Eredmények.....	181
Idézett művek.....	187